

การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อ
กับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท
A Comparative Study of Jen in Confucian Philosophy
and Mettâ in Buddhist Philosophy

พระมหายวง ทิวาโกร (คนทา)

วิทยานิพนธ์นี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช 2548

ISBN 974-364-471-7

การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อ
กับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระมหายวง ทิวากโร (คนทา)

วิทยานิพนธ์นี้

เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช 2548

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A COMPARATIVE STUDY OF JEN IN CONFUCIAN PHILOSOPHY
AND METTÂ IN BUDDHIST PHILOSOPHY**

PHRAMAHA YUANG TIWAKARO (KHONTHA)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
นักวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาต่วน สิริธมฺโม)

.....กรรมการ

(พระมหาฤชณะ ตรุโณ)

.....กรรมการ

(ผศ.ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ)

.....กรรมการ

(ผศ.ปกรณ์ ลิ้มปยุสรณ์)

.....กรรมการ

(ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาฤชณะ ตรุโณ ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ กรรมการ

ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์ กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อกับเมตตาใน-
พุทธปรัชญาเถรวาท

ผู้วิจัย : พระมหาขวง ทิวากโร (คนทา)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหากฤษณะ ตรุโณ ป.ธ.3 , พธ.บ., M.A. (Phil.), Ph.D. (Phil.)

: ผศ.ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ ป.ธ.9 , พธ.บ., ศษ.บ., M.A. (Phil.), อ.ค.
(ปรัชญา)

: ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์ ป.ธ.6 , พธ.บ., ศษ.บ., M.Phil., M.A. (Phil.), Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา : 15 / 05 / 2549

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ประสงค์ที่จะศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญา
ขงจื้อกับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อค้นหาความเหมือนและความต่างระหว่างแนวคำ
สอนทั้งสองระบบ

ผลของการวิจัยสามารถสรุปใจความสำคัญได้ดังนี้

ในแง่ของบทนิยามและความหมาย ทั้งเหรินและเมตตาพุ่งถึงเรื่องของจิตใจที่มีมุ่งดี
ปรารถนาดีต่อบุคคลอื่น เป็นความรู้สึกดีงามที่ต้องการให้ทุกคนในสังคมสามารถดำรงอยู่
ร่วมกันได้อย่างมีความสุข โดยไม่เบียดเบียนกัน แต่ก็มีประเด็นที่แตกต่างกันในรายละเอียด
เช่นเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทมีการกำหนดลงไปชัดเจนว่า ความรู้สึกหรืออารมณ์ดังกล่าว
นั้นจะต้องไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องตัณหา หรือราคะ ขณะที่ขงจื้อไม่ได้ย้ำถึงประเด็นดังกล่าว
อีกทั้งเหรินในปรัชญาขงจื้อเป็นเรื่องธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาท
ไม่ได้ถือเช่นนั้น

ในประเด็นเกี่ยวกับสาร์ตละ และปัจจัยสนับสนุนให้เกิด ทั้งเหรินและเมตตา
เริ่มต้นจากจิตใจ จากนั้นก็พัฒนาไปสู่พฤติกรรมทางกาย และวาจาในรูปแบบต่าง ๆ โดยอาศัย
การฝึกฝนอบรมตนเองอย่างสม่ำเสมอ แต่ส่วนที่แตกต่างกันก็มีเช่นกัน เช่น เมตตาในพุทธ
ปรัชญาเถรวาทมีส่วนที่เหรินในปรัชญาขงจื้อไม่มี ได้แก่เมตตาระดับฌาน หรือเมตตาเจโต

วิมุตติ เหรินในปรัชญาขงจื้อเน้นเฉพาะสังคมมนุษย์ ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทไม่จำกัดขอบเขตเฉพาะสังคมมนุษย์เท่านั้น แต่ยังขยายขอบเขตไปยังสรรพสัตว์ด้วย

ในประเด็นเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายและความสำคัญ เหรินและเมตตามุ่งเน้นเรื่องความสงบสุขของสังคม และเป็นคุณธรรมที่สามารถใช้ได้ในที่ทั่วไป ในส่วนที่แตกต่างกัน น้ำหนักคำสอนเรื่องเหรินของขงจื้ออยู่ที่สังคม และการเมืองเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทโดยเฉพาะตามหลักฐานที่ปรากฏในชั้นบาลี เมตตามุ่งเน้นมากที่สุดที่สังคมสงฆ์ และก็ผูกติดอยู่กับเรื่องกัมมัญฐาน ในฐานะเป็นอารมณ์ของสมถกัมมัญฐาน

เมื่อกล่าวถึงฐานะของเหรินและเมตตา เหรินถือว่าเป็น “หัวใจ” ของคำสอนในปรัชญาขงจื้อ ขณะที่เมตตา แม้จะมีความสำคัญ แต่ก็ไม่ได้อยู่ในฐานะเป็น “หัวใจ” ของคำสอน

ในแง่ของความสัมพันธ์กับหลักธรรมอื่น ๆ เหรินและเมตตามีคุณธรรมอื่น ๆ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยส่งเสริมเพื่อให้เป็นไปอย่างสมบูรณ์ แต่ก็มีส่วนที่แตกต่างกันหลายประเด็น เช่น เหรินผูกติดอยู่กับคุณธรรมอื่นอย่างชนิดที่ขาดไม่ได้ หมายความว่า ถ้าไม่มีคุณธรรมอื่น ๆ มาช่วยสนับสนุน เหรินก็จะขาดความสมบูรณ์ ขณะที่เมตตามีความสมบูรณ์อยู่ในตัว ยิ่งไปกว่านั้น เมตตายังช่วยทำให้คุณธรรมอื่น ๆ มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีกด้วย

ในส่วนของแนวทางปฏิบัติ เหรินและเมตตาเริ่มต้นฝึกจากตัวเองก่อนเป็นลำดับแรก โดยขงจื้อและพุทธปรัชญาเถรวาท เน้นที่การขัดเกลาทางด้านจิตใจ และการระมัดระวังกิริยามารยาทที่แสดงออก ส่วนที่แตกต่างกันคือ ขงจื้อนำหลักเหรินไปผูกติดอยู่กับหลักจารีต (หลี่) ทั้งรูปแบบในการปฏิบัติก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ ไม่อาจกำหนดชัดเจนตายตัวได้ ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทมีรูปแบบที่ชัดเจนกว่า

ในแง่ของผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ ทั้งเหรินและเมตตามักจะถูกนำเสนอเฉพาะในส่วนที่เป็นแง่บวก แต่ก็มิได้หมายความว่า เหรินและเมตตาจะไม่มีผลในทางที่เสีย โดยเฉพาะหากปฏิบัติไปโดยขาดปัญญา และเมื่อพิจารณาในส่วนของผลกระทบต่อใช้ในปัจจุบันก็ทำให้พบว่า หลักเมตตา ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีความหลากหลายมากกว่าหลักเหรินในปรัชญาขงจื้อ

Thesis Title : A Comparative Study of Jen in Confucian Philosophy and Mettâ in Buddhist Philosophy

Researcher : Phramaha Yuang Tiwakaro (Khontha)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Kritsana Taruno, Pali III, B.A.,M.A.(Phil.),Ph.D. (Ph.D.)

: Assist.Prof. Dr.Watchara Ngamchitchareon, Pali IX,B.A., M.A.,Ph.D. (Phil.)

: Dr. Veerachat Nimanong, Pali VI, B.A.(Bud.),B.A.(Ed.),M.A.,Ph.D.(Phil.)

Date of Graduation 15 / 05 / 2006

ABSTRACT

An attempt is made in this thesis to comparative study of Jen in Confucian Philosophy and Mettâ in Buddhist Philosophy to find out similarity and difference between both teachings of Confucian Philosophy and Buddhist Philosophy.

The important points of research can be summed up as follows:-

Firstly, in definition and meaning of Jen and Mettit is pure mind and good feelings to oneself and to society which can go together happily without differentiation. But some points are different. For Example, Mettâ in Buddhist Philosophy is specified that feelings and wishes are not concerned with lust and passion, while Confucian Philosophy ignore it, and in the Confucian philosophy, Jen comes with birth, while Buddhist Philosophy denied.

Secondly, in substance and, cause supporting to be, both Jen and Mettâ start with mind and then develop to action and speech in different ways by practical life. But the different points are, Mettâ in Buddhist Philosophy have some ideas which Confucian Philosophy doesn't have i.e. Buddhist philosophy have Mettâ-Cetovimutti. Jen in Confucian

Philosophy cares only human society while Buddhist Philosophy cares all beings not only human society.

Thirdly, in the goal and importance, both Jen and Mettâ is specified peace in society and can be used in all situations. But the different points are, in Confucian Philosophy, Jen's teachings about the social and political manners, while Buddhist philosophy, specially mention about Mettâ in Tripitaka , which taught by Buddha in monk's society is as the meditation's sense-objects. The status of Mettâ is not the central idea of the Buddhist philosophy even though it is important, while Jen is the central idea of Confucian Philosophy.

Fourthly, in the point of relation with other teachings, both Jen and Mettâ have relation with other teachings perfection for supporting to be perfect. But different points are, Jen is not perfect because it is not supported by other teachings. Mettâ is perfect by itself; and sometimes it supports another teaching to make it more perfect.

Fifthly, in practice, both Jen and Mettâ can be started from oneself by training one's mind and controlling manners. But the different points are, Jen is attached with proper conduct (Li) and the format of practice is up to situations, while Buddhist Philosophy has clearer format of practice.

Finally, the result of practice, both Jen and Mettâ are taught only in positive side, it means there is no negative side, especially practice in lack of knowledge. When considering in applying to the present society, we find that Mettâ in Buddhist Philosophy have higher position than Jen in Confucian Philosophy.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดีด้วยความอนุเคราะห์ของท่านเหล่านี้ คือ พระมหากษัตริย์ ตรี โณ Ph.D., ผศ.ดร.วัชระ งามจิตรเจริญ , ดร.วีรชาติ นิมอนงค์ อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้เอื้อเพื่อให้ข้อเสนอแนะแนวทางที่เป็นประโยชน์ ทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณอาจารย์กฤต ศรียะอาจ อาจารย์ประจำภาควิชาศาสนาและปรัชญา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้คำแนะนำเกี่ยวกับขงจื้อ, คณาจารย์ เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย พระครูใบฎีกาสนั่น ทชรกุโฆ เจ้าหน้าที่โสตบัณฑิตวิทยาลัย, หอสมุด กลางมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หอสมุดแห่งชาติ, หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เอื้อเพื่อการค้นข้อมูล

ขออนุโมทนาขอบคุณ คุณวัลลภา – คุณบุษบา นิธิตานันท์ , คุณสุทธิพร – คุณสมพิศ ฤทธิพัฒน์ ที่ได้มอบทุนการศึกษาและทุนวิจัยบางส่วน เพื่อนิสิตปริญญาโททุกรูปที่เป็นกำลังใจและช่วยเหลือเกื้อกูลกันตลอดมา และท่านที่มีส่วนช่วยเหลือด้านคอมพิวเตอร์ พิมพ์งานบางส่วน

ความดีและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาพระรัตนตรัย พ่อแม่ ที่ได้ให้ชีวิตให้จิตวิญญาณ ครูอุปฌาย์อาจารย์ที่ให้การศึกษากลับไปในทางเจริญรุ่งเรืองมาได้จนทุกวันนี้

พระมหายวง ทิวาโกร (คนทา)

15 เมษายน พ.ศ. 2549

คำชี้แจงการใช้อักษรและหมายเลขย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถา 91 เล่ม. ของมหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์, ด้วยเหตุผลที่เป็นฉบับที่มีอรรถกถา เช่น พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๘๕. หมายถึงพระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย รัมมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒ หน้า ๘๕ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย 2542.

อักษรย่อ

ย่อมาจาก

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ. (ไทย) = สมันตปาสาทิกา วินัยปิฎกอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฐกัถวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.มุ.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปัญจสุทนี มูลปิณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.อุ.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปัญจสุทนี อุปรปิณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)
สั.ส.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สारัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
สั.นิ.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สारัตถปกาสินี นิตานวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
สั.ข.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สारัตถปกาสินี ขันธวารวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
สั.สพ.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สारัตถปกาสินี สพายนวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
สั.ม.อ. (ไทย) = สังยุตตนิกาย สारัตถปกาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรปุรณิ เอกกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.ทุก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรปุรณิ ทุกกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.ติก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรปุรณิ ติกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรปุรณิ จตุกกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

อง.ปญจก.อ. (ไทย)	=	อังคุดตินิกาย มโนรตปฐรณิ ปญจกนินบาตอรรตถถา (ภาษาไทย)
อง.จกุก.อ. (ไทย)	=	อังคุดตินิกาย มโนรตปฐรณิ จักกนินบาตอรรตถถา (ภาษาไทย)
อง.สตุตค.อ. (ไทย)	=	อังคุดตินิกาย มโนรตปฐรณิ สัตตกนินบาตอรรตถถา (ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.อ. (ไทย)	=	อังคุดตินิกาย มโนรตปฐรณิ อฏฐกนินบาตอรรตถถา (ภาษาไทย)
อง.นวก.อ. (ไทย)	=	อังคุดตินิกาย มโนรตปฐรณิ นวกนินบาตอรรตถถา (ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ. (ไทย)	=	อังคุดตินิกาย มโนรตปฐรณิ ทสกนินบาตอรรตถถา (ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก.อ.(ไทย)	=	อังคุดตินิกาย มโนรตปฐรณิ เอกาทสกนินบาตอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทธอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.อุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อุทานอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา สุตตนินบาตอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.วิ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี วิมานวัตถุอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรีคาถาอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ชาดกอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธรรมปิณฑโชติกา มหานิทเทศอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.จู.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธรรมปิณฑโชติกา จูพนิทเทศอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธรรมปกาสินี สัมภิทามรรคอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย มรุตตวิลาสินี พุทธวังสอรรตถถา (ภาษาไทย)
ขุ.จரிய.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี จரியปิฎกอรรตถถา (ภาษาไทย)

อรรตถถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (ไทย)	=	อฏฐสาลินี อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณิอรรตถถา (ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ. (ไทย)	=	สัมโมหวิโนทนี อภิธรรมปิฎก วิภังค์อรรตถถา (ภาษาไทย)
อภิ.ปญจ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ปญจปกรณิอรรตถถา (ภาษาไทย)

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
คำชี้แจงการใช้อักษรและหมายเลขย่อ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
1.3 ปัญหาที่ต้องการทราบ	5
1.4 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	5
1.5 ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	9
1.7 วิธีดำเนินการวิจัย	9
บทที่ 2 แนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อ	10
2.1 สารัตถะของเหริน	10
2.1.1 บทนิยามและไวพจน์ของเหริน	10
2.1.2 ความหมายของเหริน	13
2.1.3 ปัจจัยสนับสนุนให้เกิดเหริน	18
2.1.4 ความสำคัญของเหริน	22
2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างเหรินกับหลักคำสอนอื่น ๆ	30
2.3 แนวทางปฏิบัติตามหลักเหริน	34
2.4 ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามหลักเหริน	39

2.4.1 ผลด้านบวก	39
2.4.2 ผลด้านลบ	41
2.5 บทสรุป และวิจารณ์	42
บทที่ 3 เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท	44
3.1 สาระสำคัญของเมตตา	44
3.1.1 บทนิยามและไวพจน์ของเมตตา	44
3.1.2 ความหมายของเมตตา	49
3.1.3 ปัจจัยสนับสนุนให้เกิดเมตตา	63
3.1.4 ความสำคัญของเมตตา	69
3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างเมตตากับหลักคำสอนอื่น ๆ	76
3.3 แนวทางปฏิบัติตามหลักเมตตา	72
3.4 ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามหลักเมตตา	82
2.4.1 ผลด้านบวก	82
2.4.2 ผลด้านลบ	83
2.5 บทสรุป และวิจารณ์	85
บทที่ 4 เปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อ	
กับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท	87
4.1 เปรียบเทียบความเหมือนและต่างระหว่างเหรินกับเมตตา	87
4.1.1 บทนิยามและความหมาย	87
4.1.2 สาระและปัจจัยสนับสนุนให้เกิด	91
4.1.3 จุดมุ่งหมาย ความสำคัญ	93
4.1.4 ความสัมพันธ์กับหลักคำสอนอื่น ๆ	94
4.1.5 แนวทางในการปฏิบัติ	96
4.1.6 ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ	97
4.2 วิเคราะห์ประเด็นความเหมือนและความต่างที่สามารถนำมาประยุกต์ ใช้ในสังคมปัจจุบัน	98

4.2.1 ด้านสังคม	99
4.2.2 ด้านการเมือง	100
4.2.3 ด้านเศรษฐกิจ	103
บทที่ 5 บทสรุป วิเคราะห์ และข้อเสนอแนะ	105
5.1 บทสรุป	105
5.2 บทวิจารณ์	108
5.3 ข้อเสนอแนะ	109
บรรณานุกรม	110
ประวัติผู้วิจัย	117

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อสองพันห้าร้อยพรรษาเวลาที่ล่วงมา บรรดาอารยประเทศเก่าแก่โบราณซึ่งมีอยู่เพียงไม่กี่ประเทศในโลก ล้วนได้แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองแห่งวัฒนธรรมของสมัยโบราณด้วยกันทั้งสิ้น เหล่านักศึกษา และนักคิดที่สำคัญ ๆ ทั้งหลายก็คือตัวแทนแห่งวัฒนธรรมดังกล่าว ในประเทศกรีซมีนักปรัชญาเมธีชื่อธาเลส เฮราคลิดุส ประเทศอินเดียมีพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดพระพุทธศาสนา ในประเทศจีนมีปราชญ์ขงจื้อ

หากดูจากเงื่อนไขของกาลเวลา อาจถือได้ว่า บุคคลเหล่านี้เป็นบุคคลร่วมสมัย คือถือกำเนิดมาในยุคเดียวกัน ธาเลสเกิดประมาณ 81 ก่อนพุทธศักราช¹ พระพุทธเจ้าประสูติเมื่อ 80 ปีก่อนพุทธศักราช ส่วนขงจื้อเกิดก่อนพุทธปรินิพพาน 8 ปี (ก่อน ค.ศ. 551)² พิจารณาจากคำสอน ก็นับว่ามีแนวคำสอนที่คล้ายคลึงกัน หรือเข้ากันได้หลายอย่าง

ผู้วิจัยขอพักไม่กล่าวถึงธาเลส จะกล่าวเฉพาะในส่วนของพระพุทธเจ้ากับขงจื้อ โดยเฉพาะในประเด็นอันเป็นที่มาของงานวิจัยครั้งนี้ นั่นคือ แนวคำสอนเรื่อง เหริน กับเมตตาเหริน ถือเป็นแกนคำสอนหลักของขงจื้อที่โยงไปสู่หลักคำสอนอื่น ๆ ด้วย เหตุนี้ศาสตราจารย์เฟิงอิวหลัน จึงตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “บางครั้งขงจื้อใช้คำว่า เหยิน มิได้หมายเพียง

¹ พระราชวรมณี (ประยูร ชุ่มมจิตโต), *ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก*, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2533), หน้า 35.

² พระมหาอภิวิชญ์ ธีรปญฺโญ (ศรียะอาจ), “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองของขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532), หน้า 111.

คุณธรรมจำเพาะอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น แต่หมายถึงคุณธรรมโดยรวม ดังนั้น คำว่า เหยิน จึงหมายถึง คนมีคุณธรรม มิใช่หมายถึงเฉพาะแต่คนมีเมตตาธรรมเท่านั้น”³ หลี่ฉางจื่อจึงกล่าวว่า “จุดที่รุ่งโรจน์ที่สุดในความคิดของขงจื้อก็คือ การที่ท่านได้เสนอหลัก เมตตา (หมายถึง เหริน-ผู้วิจัย) เมตตา ก็คือ ความรักใคร่ผู้อื่น นี่คือการสะท้อนให้เห็นโฉมหน้าอันแท้จริงของสังคมยุคนั้น... ตลอดจนการสะท้อนกลับของพลังแห่งมนุษยธรรมทั้งปวงที่ปรากฏให้เห็นได้ชัด”⁴ สอดคล้องกับงานวิจัยของอากาศ วจนัวรรณสินธุ์ที่กล่าวสรุปเกี่ยวกับเหรินว่า “หัวใจสำคัญของความคิดของขงจื้อทั้งทางจริยธรรม การเมือง อุดมคติชีวิต หรืออื่น ๆ นั้น อาจจะกล่าวได้ว่า สืบเนื่องมาจากรากฐานคุณธรรมเดียวกัน คือ เหยิน”⁵

ในคัมภีร์ลุนยู่ (The Analects) ขงจื้อแสดงความหมายของการกระทำหลายอย่างที่สามารรถสงเคราะห์ได้กับคุณธรรมเหริน เช่น ผู้มีเหริน ย่อมระมัดระวังคำพูด⁶ ผู้ประกอบด้วยเหริน เมื่อต้องการตำแหน่งและฐานะ ก็ช่วยให้คนอื่นได้ตำแหน่งและฐานะด้วย เมื่อต้องการบรรลุถึงความดี ก็ช่วยให้คนอื่นบรรลุถึงความดีด้วย⁷ ผู้ที่สามารถควบคุมตนเองให้อยู่ในกรอบของหลี่ (จารีต) ได้ก็เท่ากับผู้นั้นเข้าถึงเหริน⁸ บุคคลที่มีความแข็งแกร่ง ความอดทน จริงใจ ไม่พูดพล่อย ๆ ย่อมได้ชื่อว่าอยู่ใกล้เหริน⁹ จุดเด่นของเหริน คือ การมีความรักต่อบุคคลอื่น แม้ว่าคนในสังคมจะมีหน้าที่แตกต่างกันไปตามสถานภาพของตน ๆ แต่สิ่งที่ทุกคนต้องกระทำร่วมกัน หรือถือเป็นหน้าที่สำหรับทุกคนจะต้องกระทำร่วมกันก็คือ ความรักและความปรารถนาดีต่อกัน ความรักและความปรารถนาดีต่อกัน จะช่วยให้กลไกคือหน้าที่อันดีงามที่จะพึงปฏิบัติต่อกันนั้นสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี

³ ศาสตราจารย์เฟิงอู่วหลัน **ปรัชญาจีน**, ส สุวรรณ ผู้แปล, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ฟ้าราบ, 2533), หน้า 33.

⁴ หลี่ ฉาง จื่อ, **เจาะประวัติขงจื้อ**, สติน วิกาวสุ แปล, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2537), หน้า 33.

⁵ อากาศ วจนัวรรณสินธุ์, “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดทางการเมืองของขงจื้อกับเหมาเจ๋อตุง”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 18.

⁶ **The Analects**, Book 12 : 3.

⁷ **Ibid.**, 6 : 28.

⁸ **Ibid.**, 12 : 1.

⁹ **Ibid.**, 13 : 27.

ยกตัวอย่างเช่นเมื่อกกล่าวถึงหลักสัมพันธภาพทั้ง 5 อันได้แก่ ผู้ปกครองกับประชาชน, บิดามารดากับบุตรธิดา, สามีกับภรรยา, พี่กับน้อง, เพื่อนกับเพื่อน ซึ่งถือว่าเป็นกลไกสำคัญทางสังคม แต่การที่สัมพันธภาพทั้ง 5 นี้จะดำเนินไปด้วยดีก็ต้องมีเมตตาเป็นพื้นฐาน ผู้ปกครองรักประชาชน ประชาชนก็จะรักตอบ บิดามารดารักบุตรธิดา บุตรธิดาย่อมจะรักตอบ สามีรักภรรยา ภรรยาจะรักสามี พี่รักน้อง น้องจะรักพี่ เพื่อนที่รักเพื่อน ก็ย่อมได้รับความรักจากเพื่อนตอบเช่นเดียวกัน ตรงกันข้าม ถ้าขาดความรัก ความเมตตาเพียงอย่างเดียว อย่าวว่าแต่ครอบครัว แม้บ้านเมืองก็จะพลอยเดือดร้อนตามไปด้วย เรื่องนี้ขงจื้อให้ความสำคัญมาก ถึงขนาดมีผู้ไปถามเรื่องการปกครองว่าจะให้ทำอะไร ขงจื้อกลับตอบไปด้วยถ้อยคำที่เรียบง่าย แต่ก็แฝงความหมายที่สำคัญอยู่ว่า “ขอให้ผู้ปกครองเป็นผู้ปกครอง ข้าราชการเป็นข้าราชการ พ่อเป็นพ่อ ลูกเป็นลูก”¹⁰ เพราะถ้าผู้ปกครองไม่เป็นผู้ปกครอง ข้าราชการไม่เป็นข้าราชการ พ่อไม่เป็นพ่อ ลูกไม่เป็นลูก แม้จะมีอาหารกิน ก็คงกินไม่ลง¹¹

ในพุทธปรัชญาเถรวาท เมื่อกกล่าวถึงคุณธรรมที่มีลักษณะเดียวกับที่กล่าวข้างต้น เราก็นึกถึงคำว่า “เมตตา” ซึ่งแปลกันโดยทั่วไปว่า ความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน เมตตาเป็นคุณธรรมที่อยู่ภายในจิต ซึ่งจะแสดงออกมาในรูปแบบของพฤติกรรมต่าง ๆ พฤติกรรมที่แสดงออกอันได้ชื่อว่า “ผู้มีเมตตา” จึงมีมากมาย ไม่สามารถระบุเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นการเฉพาะ และบางครั้งอาจจะขัดแย้งกับภาพที่ปรากฏ เช่น แม่ติลูก อาจารย์ตำหนิลูกศิษย์ของตนที่ลอกการบ้านเพื่อน เป็นต้น เมตตาเป็นรากฐานทางจริยธรรมที่จะก่อให้เกิดพฤติกรรมที่ดีงามอื่น ๆ ขึ้นในสังคม เช่น พระพุทธเจ้าทรงมีเมตตา ต้องการให้เวไนยสัตว์ทั้งหลายพ้นจากทุกข์ จึงตัดสินพระทัยแสดงธรรม และทรงใช้เวลาตลอดระยะเวลา 45 พรรชานับแต่ตรัสรู้กระทั่งปรินิพพาน ในการจาริกเที่ยวโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลาย พ่อแม่มีเมตตาต่อบุตรธิดาของตน จึงมุ่งทำงานสร้างเนื้อสร้างตัวอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย แม้จะลำบากเพียงใดก็ตาม ครูอาจารย์มีเมตตาต่อเหล่าสานุศิษย์ จึงมุ่งถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ แม้บางครั้งจะต้องเหน็ดเหนื่อย ยุ่งยากใจ ก็ยอมอดยอมทน มุ่งทำงานเพื่อให้ศิษย์ของตนได้รับความรู้ สามารถพึ่งพาอาศัยตนเองในภายภาคหน้าต่อไปได้ เหล่านี้ล้วนเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดยมีเมตตาเป็น

¹⁰ The Analects, Book 12 : 11.

¹¹ Ibid., 12 : 11.

พื้นฐานทั้งสิ้น โบราณบัณฑิตท่านจึงกล่าวว่า เมตตา เป็นธรรมค้ำจุนโลก¹² สอดคล้องกับ พระพุทธพจน์ในขุททกนิกาย อิติวุตตกะว่า “ผู้มีเมตตาในสัตว์ทุกหมู่เหล่าจะไม่ฆ่าเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ไม่ฆนะเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นฆนะ ไม่มีเวรกับใคร ๆ”¹³

หากพิจารณาคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท เมตตาก่อให้เกิด หรือสนับสนุนการ เกิดขึ้นของคุณธรรมหลายประการ เบื้องต้น ผู้วิจัยลองสำรวจหลักธรรมที่ปรากฏใน นวโกวาท พบว่า มีหลักธรรมจำนวนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเมตตา คือมีเมตตาเป็นบ่อเกิด หรือไม่ ก็มีเมตตาสนับสนุนอยู่เบื้องหลังของคุณธรรมเหล่านั้น เช่น หลักคำสอนเรื่องบุพพการี และ กตัญญูกตเวที หลักคำสอนเรื่องสังคหวัตถุ 4 หลักคำสอนเรื่องความเสียสละ หรือจาคะใน หลักธรรมาศรัทธา 4 สนับสนุนก่อให้เกิดการงดเว้นจากปาณาติบาตในหลักกรรมกิลเลส 4 หรือในหลักศีล 5 สนับสนุนก่อให้เกิดการปฏิบัติตามหลักหน้าที่ในทิส 6 สนับสนุนให้เกิด การปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขตามหลักสาราณียธรรม 6 เป็นต้น

ในพุทธปรัชญาเถรวาท เมตตานอกจากจะเป็นคุณธรรมพื้นฐานสำหรับการอยู่ ร่วมกันในสังคมแล้ว ยังมีเมตตาอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งเป็นปัจจัยให้บรรลุนิพพานได้ ดังมี พระพุทธพจน์รับรองว่า “ผู้แผ่เมตตา จะยืน เดิน นั่ง หรือนอน ควรตั้งสติไว้ตลอดเวลาที่ยัง ไม่ม่วง นักปราชญ์เรียกการอยู่ด้วยเมตตาว่า พรหมวิหาร อนึ่ง ผู้แผ่เมตตาที่ไม่ยึดถือทิฏฐิ มีศีล ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ กำจัดความยินดีในกามคุณได้แล้ว ก็จะไม่เกิดในภพอีก¹⁴” หรือ “ภิกษุ อยู่ด้วยเมตตา เลื่อมใสในพุทธศาสนา ก็จะพึงบรรลุนิพพาน อันเป็นที่ระงับสังขารเป็นสุข”¹⁵

จากประเด็นดังกล่าวมาข้างต้นแต่โดยย่อ ทำให้ชวนตั้งคำถามในรายละเอียด ต่อ ไปอีกว่า เหรินในปรัชญาขงจื้อกับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท มีความเหมือนกัน และ แตกต่างกันอย่างไรบ้าง ทั้งในแง่ของความหมาย สารัตถะ ความสัมพันธ์ระหว่างหลักคำสอน อื่น ๆ แนวทางปฏิบัติตาม ตลอดจนผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามหลักเหริน และหลัก เมตตา

¹² เลียงเซียง, พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์เลียงเซียง, 2538), หน้า 56.

¹³ พุ. อ. 1 / 3, / 173.

¹⁴ พุ. พุ. อ. / 9.

¹⁵ พุ. ธ. อ. 1 / 2 / 3 / 377.

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อ
2. เพื่อศึกษาแนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท
3. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อกับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท

1.3 ปัญหาที่ต้องการทราบ

1. สารัตถะของเหรินในปรัชญาขงจื้อ
2. สารัตถะของเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท
3. ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างเหรินในปรัชญาขงจื้อกับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทในแง่มุมต่าง ๆ

1.4 คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

1. เหริน หมายถึง หลักคำสอนของขงจื้อที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ลุนชื้อ และคัมภีร์เม็งจื้อ ซึ่งผู้รู้ทั้งหลายแปลอยู่ในรูปศัพท์ภาษาอังกฤษ ว่า love บ้าง benevolence บ้าง humanity บ้าง human-heartedness บ้าง goodness บ้าง perfect goodness บ้าง Jen บ้าง และอยู่ในรูปศัพท์ภาษาไทย ว่ามนุษยธรรมบ้าง เมตตาธรรมบ้าง คุณธรรมบ้าง ความการุณย์บ้าง เหยิน บ้าง ผู้วิจัยนำมาใช้ให้มีความหมายเบื้องต้นเท่ากับคำว่า เมตตา ในพุทธปรัชญาเถรวาท
2. ปรัชญาขงจื้อ ผู้วิจัยใช้เรียกระบบคำสอนขงจื้อและเม็งจื้อ ทำนองเดียวกับเมื่อใช้คำว่า พุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยก็ใช้ในความหมายถึงระบบคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาททั้งหมด ซึ่งโดยการนิยามดังกล่าวนี้ ก็จะรวมเอาคำอธิบายของอาจารย์รุ่นหลัง ๆ ด้วย
3. พุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง การหยิบยกหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์อื่น ๆ ที่อธิบายพระไตรปิฎก มาวิเคราะห์ด้วยวิธีการ หรือกระบวนการทางการศึกษา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความรู้ความเข้าใจเป็นที่ตั้ง โดยไม่จำเป็นต้องก่อให้เกิดผลในเชิงพฤติกรรม

4. เมตตา หมายถึงความรัก ความปรารถนาดี ในภาษาไทยบางครั้งก็ใช้คำว่า ไมตรี ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤต เมตตาเป็นหัวข้อธรรม 1 ในพรหมวิหาร 4 อัปป์มัญญา 4 และเป็น 1 ในบารมี 10 ซึ่งเป็นจริยาที่พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญมาแล้วในอดีต

1.5 ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ มีทั้งในส่วนที่เป็นเอกสารชั้นปฐมภูมิ และทุติยภูมิ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับหลักเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท พระพุทธเจ้าตรัสไว้ตามที่ต่าง ๆ ขงจื้อเองก็กล่าวเรื่องเหรินไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ ค่อนข้างจะบ่อย อรรถกถาจารย์ และสาธุศิษย์รุ่นหลังจึงนำมาอธิบายขยายความไว้ตามที่ต่าง ๆ แม้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ก็มีการกล่าวอ้างถึงอยู่เสมอ แต่ก็ยังไม่มีเอกสารหรืองานวิจัยที่น่าเสนอในลักษณะที่เป็นการเปรียบเทียบแนวคิดทั้งสองนี้แต่อย่างใด จะมีก็เฉพาะที่อธิบายเป็นการแยกส่วน ผู้วิจัยจึงหยิบตัวอย่างเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวบางส่วนมาเพื่อพอเป็นแนวทางในการศึกษาต่อไป

(1) พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้เขียนอธิบายไว้ในหนังสือ วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้ ท่านอธิบายไว้ว่า พระธรรมปิฎกได้อธิบายหลักพรหมวิหาร 4 ในฐานะเป็นท่าทีที่บุคคลจะพึงตั้งไว้ในใจต่อบุคคลอื่นใน 4 สถานการณ์ คือ 1) สถานปกติ 2) เมื่อเขาตกทุกข์ 3) เมื่อเขามีความสุข และ 4) เมื่อเขาทำอะไรผิดหลักการ ยามปกติก็มีเมตตา มีความรักความปรารถนาดี อยากให้เขาเป็นสุข ยามเขาทุกข์ ก็มีกรุณา อยากปลดเปลื้องให้เขาพ้นจากความทุกข์ ยามเมื่อเขามีความสุขก็พลอยยินดี ส่งเสริมสนับสนุน ยามเขาทำอะไรผิดหลักการ ผิดหลักธรรม ก็วางใจเป็นกลาง คืออุเบกขา หลักธรรมทั้ง 4 ประการนี้จึงเป็นเหมือนคุณภาพที่ทำให้สังคมดำเนินไปได้ด้วยดี¹⁶

(2) พันเอกปิ่น มุกทุกันต์, ได้เขียนอธิบายไว้ในหนังสือ บันทึกธรรม ผู้เขียนได้กล่าวถึงเมตตาในพระพุทธศาสนาตอนหนึ่งว่า หมายถึงความรักใคร่ แล้วก็จำแนกความรัก-

¹⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและเป็นผู้ให้, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติจัดพิมพ์, 2537), หน้า 57.

ใคร่อกเป็น 2 ประเภท คือ ความรักด้วยอำนาจความกำหนัด กับความรักด้วยอำนาจความปรารถนาดี เมตตาเป็นความรักประการหลัง คือมุ่งปรารถนาให้คนอื่นเป็นสุข เกิดขึ้นจากสภาพจิตที่เป็นกุศล แนวทางในการปฏิบัติตามหลักเมตตาท่านก็แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่เจาะจง กับลักษณะที่ไม่เจาะจง ผู้มีจิตอันประกอบด้วยเมตตาแล้ว ย่อมมีอานิสงส์ 11 ประการ มี ตื่นก็เป็นสุข หลับก็เป็นสุข เป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ เป็นต้น¹⁷

(3) สุวรรณสาธาอนันท์, อธิบายไว้ในหนังสือ กระแสธารปรัชญาจีน ว่า เหรินในปรัชญาขงจื้อ พอสรุปความได้ดังนี้ เหรินเป็นหลักมนุษยธรรม ที่ทำให้สัมพันธ์ภาพระหว่างบุคคลเป็นไปด้วยความดีงาม เป็นรากฐานของความเป็นคน และชุมชนมนุษย์ การปฏิบัติตามเหรินก็คือการปฏิบัติตนให้สมกับฐานะของตนเองว่าเป็นอะไร ในงานนิพนธ์นี้ ผู้เขียนยังได้อ้างถึงคัมภีร์ลุ่นชือ (The Analects) ว่า เมื่อปฏิบัติตามหลักเหรินแล้ว จะได้รับ 1) ความเคารพ 2) เอาชนะทุกสิ่งได้ 3) เป็นที่ไว้วางใจ 4) จะประสบความสำเร็จ และ 5) มีผู้อื่นดีรับใช้¹⁸

(4) ประชา ศิลปชัย, อธิบายไว้ในหนังสือคัมภีร์หลุนหวิ หนังสือเล่มนี้ เป็นการนำหลักปรัชญาในคัมภีร์ลุ่นชือ (The Analects) มาแปลทุกบททุกตอนอย่างละเอียด นอกจากนั้นยังแสดงเลขบท ตอน และข้อตรงกับระบบอ้างอิงที่ใช้ทั่วไปอีกด้วย ถือว่าเป็นฉบับแปลภาษาไทยที่สมบูรณ์ที่สุดเล่มหนึ่งเท่าที่ผู้วิจัยเคยเห็น คัมภีร์ดังกล่าวมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า ขงจื้อได้พูดถึง เหริน มากกว่า 60 ครั้ง¹⁹ บางท่านก็ว่ามีถึง 108 ครั้ง²⁰ ซึ่งผู้วิจัยจะได้ใช้ฉบับแปลดังกล่าวนี้เป็นคู่มือในการเทียบเคียงกับฉบับอื่น ๆ ต่อไป

(5) ปกรณ์ ลิมปานุสรณ์, อธิบายไว้ใน วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ในบทที่ 6 ของวิทยานิพนธ์เล่ม ผู้วิจัยได้กล่าวถึง เหริน ว่า เป็นคุณธรรมที่มีความหมายกว้างขวางมาก สามารถครอบคลุมความหมายถึงความดีงามของมนุษย์ทุกอย่าง เป็นคุณธรรมบริสุทธิ์ที่

¹⁷ พันเอกปิ่น มุทุกันต์, *บันทึกธรรม*, (กรุงเทพฯ ฯ สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2526), หน้า 203-207.

¹⁸ สุวรรณสาธาอนันท์, *กระแสธารปรัชญาจีน*, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 25-29.

¹⁹ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 26.

²⁰ Chen Jingpan, *Confucius as a Teacher*, (Malaysia : Delta Publishing Sdn Bhd, 1993), p 238.

ผู้เข้าถึงอย่างแจ่มแจ้งแล้วจะได้ ปรากฏ (เล็งเห็น) ที่สมบูรณ์ และว่า เหรินมีองค์ประกอบของกัตถุญดาธรรมด้วย นอกจากนั้น เหรินยังประกอบด้วยบารมีธรรมอีก 5 ประการ ซึ่งจะช่วยให้มีจิตใจกว้างขวางเป็นที่นิยมของคนทั้งหลาย²¹

(6) พระมหาบุญเรือง ปญฺญาชิโร (เจนทร) อธิบายไว้ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต ในบทที่ 3 ผู้วิจัยกล่าวถึงเหรินว่า คือความรักมนุษย์ ซึ่งเป็นแกนหลักในอันที่จะทำให้เรากระทำสิ่งที่เราต้องการให้คนอื่นกระทำกับเรา และขณะเดียวกันก็ไม่กระทำในสิ่งที่เราไม่ต้องการให้คนอื่นกระทำกับเรา เมื่อมีเหรินแล้ว สามิภรรยาข่อมปฏิบัติต่อกันด้วยความเหมาะสม บิดามารดากับบุตรธิดา พี่น้อง เพื่อนฝูง ตลอดจนผู้ปกครอง ข่อมปฏิบัติต่อกันด้วยความเหมาะสม เหรินจะถูกแสดงออกมาในรูปของคุณธรรมอื่น ๆ เช่น ความซื่อสัตย์ ความจริงใจ ความกตัญญูกตเวทิตะ ความเคารพเชื่อฟัง ความกล้าหาญ ความไม่เบียดเบียน เป็นต้น²²

(7) พระมหาบุญเรือน ปภงฺกโร (พิลาพันธ์), อธิบายไว้ในวิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต ได้กล่าวถึงเมตตาว่า เป็นคุณธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนา เมตตา มี 3 ระดับ คือ ระดับพื้นฐาน มุ่งเอื้อเพื่อ สงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ระดับกลาง มุ่งพัฒนาจิตใจให้บริสุทธิ์ ลดความเห็นแก่ตัว ระดับสูง เป็นคุณธรรมที่ทำให้บุคคลหมดตัวตน หมดกิเลส หมดปัญหา เมตตาเกิดขึ้นได้ 3 ทางคือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ อานิสงค์ของการปฏิบัติตามเมตตา ข่อมส่งผลทั้งในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ และหลังจากที่ตายไปแล้ว²³

(8) มาลี ศรีเพชรภูมิ, อธิบายไว้ในวิทยานิพนธ์ โดยผู้วิจัยได้กล่าวถึงเหรินว่า เป็นหัวใจของคำสอนของขงจื้อ ซึ่งจะ使人เป็นคนโดยสมบูรณ์ พร้อมกับบอกว่า เหรินนี้แสดงออกมาในรูปพฤติกรรมหลายลักษณะแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ เช่น การรู้จักบังคับตน ความซื่อสัตย์ ความมีน้ำใจ มีสัมมาคารวะ จริงจังในหน้าที่ตลอดถึงหมายรวมเอา

²¹ ปกรณ์ ลิมนุสรณ์, ปรัชญาเกี่ยวกับมนุษย์ของจูซี, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 105-107.

²² พระมหาบุญเรือง ปญฺญาชิโร(เจนทร), การศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2531), หน้า 72.

²³ บัณฑิตวิทยาลัย, บทคัดย่อวิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 186-187.

ความดีทุกอย่างที่มนุษย์ควรปฏิบัติ เहरินจึงเป็นความดีสูงสุดในชีวิตมนุษย์²⁴

(9) อากาศ โรจนัวรรณสินธุ์. การศึกษาเปรียบเทียบความคิดทางการเมืองของ ขงจื้อกับเหมาเจ๋อตง วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2526) บทที่ 2 ของงานวิจัยเล่มนี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงลักษณะของ เहरินตามแนวคำสอนของขงจื้อหลายลักษณะ สุดท้ายก็สรุปว่า ผู้ประกอบด้วยเहरินจะมีลักษณะเด่น 5 ประการ คือ มีความอ่อนน้อม มีสัมมาคารวะ มีจิตใจกว้างขวาง มีสัจจะ มีความมุ่งมั่นในการเรียนรู้และมีเมตตากรุณา เहरินเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีงามระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์²⁵

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบแนวความคิดเรื่องเहरินในปรัชญาขงจื้อ
2. ทราบแนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท
3. ทราบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างแนวความคิดเรื่องเहरินในปรัชญาขงจื้อกับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท
4. เป็นประโยชน์ในการศึกษาต่อไป

1.7 วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา ทั้งปฐมภูมิ ทฤษฎีภูมิ
2. ศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมได้แล้ว
3. เปรียบเทียบประเด็นที่ต้องการศึกษา เพื่อให้เห็นถึงความเหมือน และความแตกต่างระหว่างเहरินในปรัชญาขงจื้อกับหลักเมตตาในพุทธปรัชญา
4. สรุป และนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษา

²⁴ มาลี ศรีเพชรภูมิ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความดีในปรัชญาจีนโบราณ, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 19-20.

²⁵ อากาศ โรจนัวรรณสินธุ์, การศึกษาเปรียบเทียบความคิดทางการเมืองของขงจื้อกับเหมาเจ๋อตง, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 19-21.

บทที่ 2

แนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อ

2.1 สารัตถะของเหริน

2.1.1 บทนิยามและไวยากรณ์ของเหริน

ก. บทนิยามเหริน

เนื่องจากคำว่า เหริน เป็นคำที่มีความสำคัญ และมีความหมายที่สามารถครอบคลุมหลักจริยธรรมทั้งหมดในปรัชญาขงจื้อ จึงมีการนิยามความหมายของเหรินไว้หลายนัยเบื้องต้น เพื่อความเข้าใจตรงกัน จึงคัดบทนิยามเหล่านั้นมาประกอบการศึกษาในที่นี้

เหริน (仁) มาจากคำ 2 คำประกอบกัน คำแรก มีความหมายว่า “คน” ส่วนคำที่สองมีความหมายว่า “สอง” ตามศัพท์จึงแปลว่า “สองคน”¹ แต่โดยความหมาย ท่านผู้รู้แนะนำว่า คำที่เหมาะสมที่จะใช้สื่อถึงเหรินได้ดีที่สุดก็คือคำว่า “ความรัก”² สอดคล้องกับบทนิยามที่ขงจื้อให้ไว้เมื่อมีคนไปถามว่า เหริน คืออะไร ขงจื้อตอบสั้น ๆ ว่า รักเพื่อนมนุษย์³ (*ai ren*) คำว่า “คน” และ “สอง” จึงเท่ากับเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม ดังข้อความตอนหนึ่งเมื่อจ่งกั๋ง (Chung Kung) ไปถามถึงความหมายของเหริน ขงจื้อนิยามโดยโยงไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมว่า “ออกนอกบ้าน ก็ทำตนประหนึ่งว่าได้กำลังต้อนรับแขกคนสำคัญ ไหว้วานผู้คนที่ทำประหนึ่งเหมือนกำลังเข้าพิธีสำคัญ สิ่งที่ไม่

¹ Fung Yu-lan, **A History of Chinese Philosophy vol. 1**, (New Jersey : Princeton University Press, 1973), p 69.

² Wing-Tsit Chan, “The Concept of Man in Chinese Thought”, in S. Radhakrishnan, P.T. Raju (ed.), **The Concept of Man**, (London : George Allen & Unwin Ltd.,1960), p. 183.

³ **The Analects**, book 12:22.

ต้องการให้ใครทำกับท่าน ก็ไม่ควรทำสิ่งนั้นกับผู้อื่น (งาน) นอกบ้านก็สู้ไม่บ่น (งาน) ในบ้านก็อดทนไม่ท้อ”⁴

ความรักจึงสะท้อนให้เห็นถึงเจตนารมณ์ที่ดั่งงามภายในจิตใจที่ต้องการทำเพื่อให้เกิดความดีงามขึ้นภายในสังคม เหตุนี้บางครั้งท่านจึงนิยามเหรินว่า เจตจำนงที่ดี (good will)⁵ ซึ่งหมายถึงเจตนารมณ์ที่จะแสดงพฤติกรรมในเชิงปฏิบัติกริยา และการให้ความร่วมมือของมนุษย์ด้วยหลักการถ้อยทีถ้อยปฏิบัติต่อกัน เพื่อให้บรรลุผลประโยชน์สูงสุดร่วมกัน

สำหรับขงจื้อ การสมาคมของมนุษย์นั้นเป็นธรรมชาติ และเมื่อการสมาคมดังกล่าวนี้เกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ การสมาคมของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ต่างจึงเป็นการสนับสนุนส่งเสริมธรรมชาติของกันและกัน ทุกอย่างก็จะดำเนินไปได้ด้วยดี และด้วยเหตุนี้เองที่ เหริน ได้ปรากฏอยู่ในชีวิตของบุคคลทั้งสองด้วย⁶ สอดคล้องกับคำอธิบายที่ผู้รู้ได้แสดงเอาไว้ที่ว่า

คำว่า มนุษย์ นั้น เป็นรูปคนสองคนยื่นอิงกัน ข้อนี้ผมคิดว่า เป็นกุญแจสำคัญในความคิดแบบจีน อักษรที่แปลว่า มนุษยชาติ หรือ มนุษยธรรม (หมายถึง เหริน-ผู้วิจัย) ก็ออกเสียงเหมือนกัน และมีส่วนหน้าของอักษรที่เป็นมนุษย์ และบวกกับเครื่องหมายจำนวนสอง หมายถึง มนุษย์สองคนหันหน้าเข้าหากัน มนุษย์สองคนพึ่งพากัน พุดคุยกัน มนุษย์สองคนรักกัน ความหมายก็คือ ไม่มีใครที่จะอยู่ตามลำพังโดยโดดเดี่ยวได้⁷

ในคัมภีร์ทางสายกลาง (The Doctrine of Mean) และคัมภีร์เม่งจื้อ (The Works of Mencius) ได้นิยามเหรินคล้าย ๆ กันว่า “เหรินคือมนุษย์”⁸ (*Jen is man*) มีความหมายว่า เหรินเป็นธรรมชาติที่แยกออกจากตัวมนุษย์ไม่ได้ เพราะเหรินเป็นธรรมชาติของมนุษย์ เหรินเป็นคุณสมบัติติดตัวมาตั้งแต่แรกเกิด เพียงแต่ยังไม่สมบูรณ์ ต้องมีการพัฒนาให้เจริญงอกงามด้วย

⁴ Ibid., 12:2.

⁵ ศ.อาร์ชี เจ. บาห์ม, หลักคำสอนของขงจื้อ, ครอบคลุม ไชยชนะสาร ผู้แปล. (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์เดลฟี, AD. MCMXC), หน้า 36.

⁶ ศ.อาร์ชี เจ.บาห์ม, หลักคำสอนของขงจื้อ, หน้า 36.

⁷ ไคซาคุ อิกะคะ, มนุษยนิยมแนวใหม่, ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ผู้แปล. (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์เคสดีดไทย, 2541), หน้า 198.

⁸ Quoted in Wing-Tsit Chan, *op. cit.* p. 188.

กระบวนการทางครอบครัว และสังคม ผ่านกระบวนการการศึกษาขัดเกลาภายในจิตใจ การพุ่มพอกลูกน้อยจึงเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติในกิจกรรมเฉพาะตัวมารดา และในทางกลับกัน ลูกน้อยก็ต้องได้รับการเลี้ยงดูจากมารดาในวัยที่ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติในกิจกรรมเฉพาะตัวของเด็ก

ข. คำไวพจน์ของเหริน

กล่าวเฉพาะรูปศัพท์ในภาษาจีน คำว่า เหริน (*Jen*) ส่วนใหญ่จะใช้ในรูปของคำนาม และคำคุณศัพท์ ที่จะใช้เป็นกริยานั้นมีน้อยมาก ดังนั้นเมื่อต้องการใช้รูปของกริยา ท่านใช้คำว่า ไอ่ (*ai=รัก*) แทน ดังในประโยคที่ว่า “ผู้มีเหริน (*Jen*) ย่อมรัก (*Ai*) บุคคลอื่น”⁹ หรือ “เฉพาะผู้มี เหรินเท่านั้นที่สามารถรักและเกลียดบุคคลอื่น”¹⁰ ในคัมภีร์ลุนชิวเราจะเห็นการใช้คำสองคำนี้แทนกันในลักษณะต่าง ๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของเหริน นอกจากนั้น ยังมีคำอื่น ๆ ที่ระบุถึง เหริน ในลักษณะที่หลากหลายตามระดับ เช่น เหา (*Hao*), ฉิน (*Ch'in*) ซึ่งทั้งหมดนี้ระบุถึงความรัก ประเด็นความแตกต่างกันในการนำไปใช้คำเหล่านี้ ผู้วิจัยจะได้นำไปแสดงรายละเอียดในตอนว่าด้วยประเภทของเหรินข้างหน้า

คำว่า เหริน มีผู้ถ่ายทอดเป็นภาษาอังกฤษหลายคำ ขึ้นอยู่กับการตีความของท่านนั้น ๆ ดังนั้น เมื่อเปิดตำราดังกล่าวแล้ว พบคำที่แตกต่างกันออกไป ก็ให้ถือว่า คำเหล่านั้นผู้ถ่ายทอดต้องการให้มีความหมายเดียวกับคำว่า เหริน เช่น ศาสตราจารย์เจมส์ เล็กก์ (James Legge) ใช้คำว่า *benevolent* และ *perfect virtue*, ชาลส์ มุลเลอร์ (Charles Muller) เฟิง โหย่ว-หลาน (Fung Yu-Lan) และ วิง-ซิท ชาน (Wing-Tsit Chan) ใช้ *Jen* (ทับศัพท์), *human-heartedness* และ *humanity*, อาร์เธอร์ วาเลย์ (Arthur Waley) ใช้คำว่า *Goodness* เมื่อถ่ายทอดเป็นภาษาไทย คำนี้จึงถูกแปลแตกต่างกันไปด้วย เช่น คุณธรรม, ยืน (เสถียร โพธิ์นันทะ) มนุษยธรรม (จันทน์ ท่องประเสริฐ, สุวรรณา สถาอานันท์) เมตตาธรรม (ล. เสถียรสุด) ความ

⁹ *The Works of Mencius*, 4.

¹⁰ *Ta Hsueh*, 15.

การุณย์ (ละเอียดยุค ศิลาน้อย)¹¹ ดังนั้น เมื่อพบคำดังกล่าวนี้ในที่ต่าง ๆ ให้เข้าใจว่า ผู้เขียนต้องการสื่อถึงคำว่า เหริน (jen)

อนึ่ง การแปลความหมายเหรินหลากหลายเช่นนี้ เพราะเหรินนั้นเป็นประมวลแห่งคุณธรรมที่มีความหมายกว้างขวาง อะไรก็ตามที่เกิดจากเจตนาที่ดิ้งามมุ่งก่อให้เกิดประโยชน์ก็ถือกุศลก็สงเคราะห์เข้ากับคำว่า เหริน และเหรินของบุคคลใดบุคคลหนึ่งก็ไม่อาจตรงกับเหรินอีกคนหนึ่ง อาจารย์เสถียร โปธินันตะได้แสดงความเห็นว่า การที่ท่านแปลคำนี้ทับศัพท์ว่า เหริน นั้น มีความเหมาะสมมากกว่า¹²

2.1.2 ความหมายของเหริน

ความหมายของคำว่าเหรินในทัศนะของขงจื้อ และที่ปรากฏในคัมภีร์ลุนยี่ (The Analects) สามารถประมวลความหมายได้ดังนี้ เหริน คือความรัก และความปรารถนาดีอย่างจริงใจ รวมถึงเจตนารมณ์ที่ดิ้งามในอันที่จะกระทำสิ่งที่ประกอบด้วยประโยชน์ก็กุศล ทั้งในเชิงบวก (positive) และเชิงลบ (negative) เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีสำหรับบุคคลผู้เป็นที่รัก ความถูกต้องเที่ยงธรรม ความรู้ความเข้าใจ และความเชื่อถือ หรือความไว้วางใจ ถือเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความเป็นผู้มีเหริน

ดังนั้น เพื่อความชัดเจนในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเหริน เราจึงต้องพิจารณาความหมายของ เหรินในแง่มุมพฤติกรรมของผู้มีเหริน

ก) พฤติกรรมของผู้มีเหริน

ในปรัชญาขงจื้อ นอกจากจะอธิบายความหมาย เหริน ตรง ๆ แล้ว ผู้วิจัยยังพบการอธิบายความหมายของเหรินในเชิงสะท้อนลักษณะพฤติกรรมที่แสดงออกมาภายนอก คือเมื่อมีผู้สงสัยในเหริน และได้ไปถามความหมายกับขงจื้อ ขงจื้อไม่ได้อธิบายความหมายโดยตรง แต่กลับอธิบายชี้ไปถึงพฤติกรรมว่า เหริน คือผู้ประกอบด้วยพฤติกรรมอย่างนี้ ๆ ซึ่ง

¹¹พระมหาบุญเรือง ปญญาวิโร (เจนทร), “มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2544), หน้า 59.

¹²เสถียร โปธินันตะ, เมธีตะวันออก. (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2522), หน้า 141.

คำอธิบายในลักษณะดังกล่าวมีปรากฏมากมายในคัมภีร์ลุนยี่ ผู้วิจัยขอคัดตัวอย่างเหล่านั้นมาประกอบการพิจารณาดังต่อไปนี้

บุคคลผู้มีวาจาเรียบแหลมและบุคลิกภาพน่าเคารพนับถือคือบุคคลที่อยู่ใกล้เหริน¹³ มีแต่ผู้มีเหรินเท่านั้นที่จะตระหนักได้ว่าควรรักและเกลียดใคร¹⁴ คนฉลาดชื่นชมในสายน้ำ คนมีเหรินชื่นชมในเทือกเขา คนฉลาดกระตือรือร้น คนมีเหรินสงบสุขุม คนฉลาดพยายามหาความสุข คนมีเหรินพยายามมีชีวิตที่ยืนนาน¹⁵ บุคคลที่มีเหรินนั้น เมื่อต้องการจุนเจือตนเอง ก็จุนเจือผู้อื่นด้วยในเวลาเดียวกัน เมื่อต้องการพัฒนาตนเอง ก็พัฒนาผู้อื่นด้วย ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า เป็นการตระหนักถึงเหริน¹⁶ ผู้ที่สามารถควบคุมตนเองให้อยู่ในกรอบของจารีตได้ ก็เท่ากับว่าผู้นั้นได้เข้าถึงเหริน¹⁷ บุคคลมีความแข็งแกร่ง ความอดทน ความจริงใจ และความไม่พุดพ้อย่นนั้น ย่อมได้ชื่อว่าใกล้กับ เหริน¹⁸ ผู้มีเหรินจำเป็นต้องมีความกล้า แต่ผู้มีความกล้าหาญ ไม่แน่ว่าจะมี เหรินเสมอไป ลักษณะของผู้สูงส่งมี 3 ประการ คือมีความฉลาด ซึ่งปราศจากความคลางแคลงสงสัย ผู้มีเหรินจึงปราศจากความกังวล และผู้กล้าหาญซึ่งปราศจากความกลัว¹⁹ คุณสมบัติ 5 ประการของผู้มีเหรินคือ ความอ่อนน้อม มีสัมมาคารวะ มีจิตใจกว้างขวาง มีสัจจะ ความมุ่งมั่นในการเรียนรู้ และมีความเมตตากรุณา²⁰

จากตัวอย่างข้างต้น ทำให้เห็นว่าพฤติกรรมที่แสดงออก สะท้อนให้เห็นเหรินในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป หากที่จะนิยามในลักษณะเป็นการเฉพาะลงไปได้ เพราะเหรินเป็นคุณธรรมที่มีความหมายกว้าง อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาพฤติกรรมที่แสดงออกเหล่านั้น

¹³ Ibid., 1:3.

¹⁴ Ibid., 4 :3.

¹⁵ Ibid., 6 : 21.

¹⁶ The Analects, book 6 : 28.

¹⁷ Ibid., 7 : 6.

¹⁸ Ibid., 12 : 1.

¹⁹ Ibid., 14 : 30.

²⁰ Ibid., 17 : 6.

สามารถสรุปได้ 2 ประการ คือ 1) พฤติกรรมด้านบวก (positive) 2) พฤติกรรมด้านลบ (negative)

ตัวอย่างของเหรินที่แสดงออกมาทางพฤติกรรมด้านบวก รวมอยู่ในหลักการที่ว่า ประารถนาให้คนอื่นกระทำกับตนอย่างไร ก็ควรทำอย่างนั้นกับผู้อื่น คุณในประโยคที่ว่า “ปฏิบัติต่อพ่อ เหมือนอย่างที่ท่านปรารถนาให้ลูกปฏิบัติต่อท่าน ปฏิบัติตนต่อเจ้านาย เหมือนอย่างที่ท่านต้องการให้ลูกน้องปฏิบัติต่อท่าน ปฏิบัติตนต่อพี่ชายใหญ่ เหมือนอย่างที่ท่านต้องการให้น้อง ๆ ปฏิบัติต่อท่าน...”²¹ ส่วนพฤติกรรมด้านลบ ก็รวมอยู่ในหลักการที่ว่า “ไม่ควรปฏิบัติกับคนอื่น เหมือนอย่างที่ท่านไม่ต้องการให้เขาปฏิบัติกับตัวท่าน”²² คุณในประโยคที่ว่า “สิ่งใดก็ตามที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งแสดงความรังเกียจในตัวบุคคลที่อยู่เหนือเขา เขาก็ไม่

ควรหิยยื่นสิ่งนั้นให้กับบุคคลที่อยู่ต่ำกว่าเขา และสิ่งใดก็ตามที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งแสดงความรังเกียจในตัวบุคคลที่อยู่ต่ำกว่าเขา เขาก็ไม่ควรหิยยื่นสิ่งนั้นให้กับผู้ที่อยู่เหนือเขา สิ่งใดก็ตามที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งแสดงความรังเกียจในตัวบุคคลที่อยู่เบื้องหน้าเขา เขาก็ไม่ควรหิยยื่นสิ่งนั้นแก่ผู้ที่อยู่เบื้องหลังเขา สิ่งใดก็ตามที่บุคคลหนึ่งแสดงความรังเกียจในตัวบุคคลที่อยู่เบื้องหลังเขา เขาก็ไม่ควรหิยยื่นสิ่งนั้นกับผู้ที่อยู่เบื้องหน้าเขา...”²³

เอียนเวียนถามถึงเหริน ขงจื้อตอบว่า “ควบคุมคำพูดและการกระทำของตนให้สอดคล้องกับจารีตที่เหมาะสม (หลี่) ก็คือ เหริน”²⁴

การควบคุมคำพูดและการกระทำของตนเอง เป็นลักษณะของการขจัดความเห็นแก่ตัว ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการสร้างทัศนคติที่ดีงามให้เกิดขึ้นในการปฏิสัมพันธ์กับสังคมรอบข้าง ซึ่งถือว่าเป็นสาระสำคัญของการกระทำทั้งหมดของเหริน ดังนั้น ถ้าเชื่อว่าอารมณ์และทัศนคติในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งของบุคคลดี แต่ผลที่ออกมาจากการกระทำนั้นไม่ดี ก็แสดงว่าต้องพลาดจากหลักการของเหริน การกระทำของบุคคลจึงไม่ควรให้เป็นไปตาม

²¹ Chung Yung, ch.13,4.

²² The Analects, book 12 : 2.

²³ ศ.อาร์ชี เจ.บาทัม, หลักคำสอนของขงจื้อ, หน้า 175. ดู Ta Hsueh ch. 10:2.

²⁴ The Analects, book 12:1

อารมณ์เพียงอย่างเดียว แต่ควรคำนึงถึงความเหมาะสมหรือจารีตทางสังคมด้วย ดังนั้น อารมณ์ความรู้สึกของปัจเจกจึงต้องคู่ไปกับความเหมาะสมทางสังคมด้วย ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องยากที่คนจะปฏิบัติได้อย่างครบถ้วน มีข้อความหลายแห่งในคัมภีร์ที่ทำให้สรุปได้เช่นนั้น

ข้าไม่เคยเห็นคนที่รักเหริน และก็ไม่เคยเห็นคนเกลียดผู้ไม่มีเหริน ผู้ที่รักเหรินย่อมดีอย่างแน่นอน ผู้ที่ชิงชังคนไม่ดี ก็แก่แล้วว่าคนไม่ดีจะส่งผลกระทบต่อตนเองเท่านั้น ความจริงมีใครบ้างเล่าที่สามารถปฏิบัติตามหลักเหรินได้ภายในวันเดียว? คนเช่นนี้อาจมีอยู่ก็ได้ แต่ข้ายังไม่เคยเห็นมาก่อน²⁵

เหวินเซียม (ถามขงจื้อ) อีกว่า ถ้าหากไม่เคยมีนิสัย 4 ประการนี้ 1. ชอบเอาชนะผู้อื่น 2. คุยโวโอ้อวด 3. อาฆาตแค้น 4. ละโมบโลภมาก จะเรียกได้ว่าเป็นผู้มีเหรินหรือไม่ ขงจื้อตอบว่า เป็นเรื่องที่ทำได้ยาก แต่จะเป็นผู้มีเหรินหรือไม่ ข้าไม่ทราบ²⁶

ถึงแม้ว่า การที่คนเราจะมีเหรินอยู่ภายในจิตใจอย่างสมบูรณ์นั้นเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายนัก แต่ก็ไม่ใช่เรื่องยาก หรืออยู่เหนือวิสัย การปฏิบัติตามเหรินขึ้นอยู่กับเจตนา หรือความตั้งใจของเราเป็นสำคัญ ต้องเกิดจากความรู้สึกภายในไม่ใช่การเสแสร้งแกล้งทำดังขงจื้อกล่าวไว้ว่า “เหรินนั้นอยู่ห่างไกลจากเรามากนักหรือ ความจริงแล้ว ขอเพียงเราคิดที่จะไปให้ถึงเหริน เหรินก็มาถึงแล้ว”²⁷ และ “คนที่แสวงหาตนเป็นคนสุภาพอ่อนโยน พุดจาไพเราะอ่อนหวาน น้อยนักที่จะเป็นคนมีเหริน”²⁸

บางครั้งการวัดเพียงพฤติกรรมภายนอกที่แสดงออกไปจึงอาจทำให้ผิดพลาดได้ ดังกรณีตัวอย่าง จ้อลู่กล่าวว่า

“ฉีหวนกงฆ่ากัจจิวซึ่งเป็นพี่ชายของตัวเอง เขาสูฆ่าตัวตายตามนาย ก่วนจิ้งกลับยอมสวามิภักดิ์ต่อฉีหวนกง ขอมเป็นอัศวินมหาเสนาบดีให้ ฉีหวนกง เช่นนี้จัดเป็น

²⁵ The Analects, book 4:6.

²⁶ Ibid., 14:2.

²⁷ Ibid., 7:29.

²⁸ Ibid., 17:17.

คนมีเหรินหรือไม่?” ขงจื๊อกล่าวว่า “ฉีหวนกงเรียกประชุมกษัตริย์แคว้นต่าง ๆ หลายครั้ง ทำให้ไม่ต้องทำสงครามกัน นี่ล้วนเกิดจากสติปัญญาและความสามารถของก่วนจิ้ง แน่แน่นอน เขาย่อมเป็นคนมีเหริน เขาย่อมเป็นคนมีเหริน”²⁹

จื่อกั๊งกล่าวว่า “ก่วนจิ้งนับเป็นผู้มีเหรินไม่ได้กระมัง? ฉีหวนกงฆ่ากั๊งจื่อจิวซึ่งเป็นพี่ชายแท้ ๆ ของตัวเอง แต่ก่วนจิ้งซึ่งเป็นบ่าวของกั๊งจื่อจิว ไม่เพียงแต่ไม่ฆ่าตัวตายตามเจ้านาย แต่ยังเป็นอัศวินหาเสนาบดีให้กับฉีหวนกงอีกด้วย” ขงจื๊อกล่าวว่า “ก่วนจิ้งช่วยฉีหวนกงบริหารบ้านเมือง จนฉีหวนกงได้เป็นอัศวินหาอำนาจ เป็นประมุขของเหล่ากษัตริย์ ทำให้ราชอาณาจักรเป็นปึกแผ่น มีสันติภาพ เป็นประโยชน์ต่อประชาชน ตราบจนกระทั่งทุกวันนี้ ถ้าหากไม่มีก่วนจิ้ง เราคงต้องสยายผมยาว เปิดسابเสื่อทางด้านซ้าย กลายเป็นชนชาติป่าเถื่อนไปแล้ว อยากให้ก่วนจิ้งเป็นเหมือนอย่างสามัญชนทั่วไปที่จงรักภักดีอย่างคร่ำครึ ต้องผูกคอตายที่หุบเหว สิ้นชื่อไปโดยไม่มีใครรู้จัก กระนั้นหรือ?”³⁰

ข้อความดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมของผู้มีเหริน ซึ่งบางครั้งอาจจะขัดกับความรู้สึกของคนทั่วไปถ้าพิจารณาแต่เพียงพฤติกรรมภายนอก โดยไม่ได้พิจารณาถึงรากฐานภายในจิตใจ ขงจื๊อจึงกระตุ้นเตือนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อให้เห็นสาระของเหรินที่แท้จริงที่อยู่ภายในจิตใจ

กล่าวโดยสรุป เหริน ตามแนวปรัชญาขงจื๊อนั้น เป็นทัศนคติทางศีลธรรมที่มีความหมายกว้าง เพราะความที่บุคคลมีพื้นฐานทางจิตใจที่ดีงาม เขาจึงสามารถกระทำการที่ดีงามในลักษณะต่าง ๆ ได้หลายประการ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เขาเข้าไปเกี่ยวข้อง ท่านผู้รู้จึงได้จัดประเภทหลักธรรมที่สงเคราะห์ไว้ในหลักเหรินไว้ดังนี้³¹

1. ความเคารพนอบน้อม
2. ความมีน้ำใจโอบอ้อมอารี รู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาว

²⁹ The Analects, book 14:17.

³⁰ Ibid., 14:18.

³¹ ประชา ศิลป์ชัย, คัมภีร์หลุนหวิ, หน้า 136.

3. ความมีวาจาสัตย์
4. ความ پاکเพียรบากบั่น
5. ความกรุณาปราณี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
6. ความรอบรู้ และสติปัญญาเฉียบแหลม
7. ความมองจากลำหยาญ
8. ความมีใจเที่ยงธรรม ซื่อสัตย์ และจงรักภักดี
9. ความรู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่น เอาใจเขาใส่ใจเรา และให้อภัยผู้อื่น
10. ความกตัญญู
11. ความเคารพต่อพี่

ทั้งหมดนี้ รวมอยู่ในความรักไคร่กลมเกลียว สมานฉันท์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ซึ่งอยู่ในหลักการของเหรินทั้งสิ้น

2.1.3 ปัจจัยสนับสนุนให้เกิดเหริน

เมื่อพิจารณาจากแนวความคิดที่ปรากฏอยู่ในที่ต่าง ๆ สามารถประมวลองค์ประกอบหรือเหตุให้เกิดเหรินได้ดังนี้

ก. ความรักภายในครอบครัว

ความรักภายในครอบครัว หมายถึงความรักระหว่างพ่อแม่และลูก, พี่-น้อง ถือว่าเป็นองค์ประกอบแรกที่จะทำให้เกิดการพัฒนาคุณธรรมเหรินให้เกิดขึ้น ครอบครัวจึงเปรียบเสมือนโรงเรียนสอนศีลธรรม โดยมีความรัก ซึ่งเป็นสายใยที่ผูกพันระหว่างพ่อแม่และลูกเป็นรากฐานที่สำคัญ จากความรักก็พัฒนาไปเป็นพฤติกรรมที่งดงามอื่น เช่น ความกตัญญู ความเคารพเชื่อฟัง

เพื่อสนับสนุนสมมติฐานดังกล่าว เราสามารถพิจารณาได้จากกรอบแนวคำสอนที่สำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์ขงจื้อ

ในคัมภีร์จาร์กคำสอนขงจื้อ มีข้อความหลายแห่งที่แสดงให้เห็นว่า ครอบครัว มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาคุณธรรม เหริน ให้เกิดขึ้น เช่น “การมีความกตัญญูต่อพ่อแม่

เคารพที่รักนัอง คือรากฐานแห่งเหริน”³² “ขงจื้อกล่าวว่า ‘ในการสอนประชาชนให้เป็นคนมีเมตตากรุณา (affectionate and loving) ไม่มีอะไรดีไปกว่าเรื่องความกตัญญู ในการสอนประชาชนให้ยอมรับและปฏิบัติตาม ไม่มีอะไรดีไปกว่าหน้าที่ระหว่างพี่น้อง’³³ “ลูกที่รักพ่อรักแม่ย่อมจะไม่มีใครกล้ารังเกียจ ลูกที่เคารพนับถือพ่อแม่ ย่อมจะไม่มีใครกล้าดูหมิ่นเหยียดหยาม เมื่อความรักและความเคารพนับถือถูกนำมาปฏิบัติต่อบิดามารดาของเขาเช่นนั้นแล้ว บทเรียนแห่งคุณธรรมของเขาก็เป็นผลต่อคนทั้งปวง”³⁴ “เจตจำนงที่ดี เป็นสารัตถะสำคัญต่อการเป็นมนุษย์ และจะผุดขึ้นในเบื้องต้นแรกที่ดูแลเอาใจใส่ครอบครัวของบุคคลนั้น”³⁵ “ผู้ประกอบด้วยเหริน ย่อมไม่ทอดทิ้งบิดามารดาของตน”³⁶

กล่าวโดยสรุป คนจะมีความรัก (เหริน) เบื้องต้นต้องฝึกให้เกิดความรักต่อพ่อแม่รักพี่ รักน้อง รักครอบครัวให้ได้ก่อน ความรักระหว่างครอบครัวจึงเป็นบทเรียนแรกของเหริน ซึ่งตามแนวคำสอนของขงจื้อได้เชื่อมโยงไปถึงระบบการศึกษาด้วย นั่นคือ ความกตัญญูรู้คุณหรือความรักใคร่ปรองดองภายในครอบครัว เป็นบทเรียนแรกที่ลูก ๆ ต้องศึกษา

การอยู่ร่วมกันกับภรรยาและบุตรอย่างมีความสุข ก็เปรียบเสมือนการบรรเลงเพลงพิณ และจะเข้ เมื่อความอบอุ่นบังเกิดขึ้นระหว่างพี่น้อง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจะส่งผลให้ครอบครัวมีความสุข เมื่อท่านทำให้บ้านมีความสามัคคีรักใคร่ปรองดองกันได้ท่านก็จะอยู่ร่วมกับภรรยาและบุตรของท่านด้วยความเบิกบาน³⁷

³² The Analects, book 1: 2.

³³ The Hsiâ o King, Ch. XII.)

³⁴ The Hsiâ o King, Ch. II.

³⁵ The Doctrine of the Mean, Ch. 20:5.

³⁶ The Works of Mencius, Bk.I,PT.I,CH.II:5

³⁷ ศ.อาร์ชี เจ บาคัม, หลักคำสอนของขงจื้อ, หน้า 101.

ข. จิตใจที่มุ่งมั่นพยายาม

อย่างที่ได้อธิบายข้างต้น การปฏิบัติตามหลักเหริน ไม่ใช่เรื่องง่าย ผู้ปฏิบัติจึงต้องมีความเพียรพยายาม ความเพียรพยายามเป็นกุญแจสำคัญในการเดินไปสู่หลักเหริน ดังข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ทางสายกลางที่ว่า “ความพากเพียรพยายาม เป็นหนทางหนึ่งที่จะทำให้เข้าไปใกล้กับเหริน”³⁸ นอกจากนั้น ยังมีข้อความอื่น ๆ ที่ไม่ได้กล่าวถึงความเพียรพยายามโดยตรง แต่มีนัยแฝงว่า สิ่งที่ยังจืดชืดถึงนั้น ต้องการบอกว่า การปฏิบัติตามหลักเหรินนั้น ต้องอาศัยความเพียรพยายาม ตัวอย่างของข้อความเหล่านั้น เช่น

ปัญญาชนจะไม่เข้มแข็งเด็ดเดี่ยวไม่ได้ ทั้งนี้เพราะว่า ต้องแบกรับภาระหน้าที่อันหนักหน่วง พวกเขาเหมือนนาคอันยาวไกล มีหน้าที่ในการเผยแผ่เมตตาธรรม หน้าที่นี้ไม่หนักหน่วงดอกหรือ ? เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายนี้ ก็ต้องทำงานจนตัวตายจึงพักได้ เช่นนี้ยังไม่ยาวไกลอีกหรือ ?³⁹ มีใครบ้างที่เดินออกจากบ้านโดยไม่ผ่านประตูบ้านของตัวเอง

เมื่อเป็นเช่นนี้ เหตุใดจึงไม่มีใครเดินผ่านเส้นทางแห่งเมตตาธรรมของข้า⁴⁰ มีแต่เอียนหุยเท่านั้นที่สามารถยืนหยัดเมตตาธรรมอยู่เสมอ ส่วนศิษย์คนอื่น ๆ นั้น เพียงแต่คิดถึงเมตตาธรรมเป็นครั้งคราวเท่านั้น⁴¹ จ้อจ้งเพื่อนข้า นับได้ว่าเป็นคนเก่งหายากคนหนึ่ง แต่ยังไม่ถือว่าเป็นผู้มีเหรินไม่ได้⁴²

ความกรุณา (หมายถึงเหริน-ผู้วิจย) เป็นเหมือนภาชนะที่มีน้ำหนักมาก และเป็นเหมือนถนนสายยาว คนที่พยายามยกภาชนะอันนั้น ก็ไม่อาจจะทานน้ำหนักมันได้ และคนที่เดินทางไปตามถนนสายนั้น ก็ไม่อาจจะดำเนินไปจนครบระยะทางทั้งหมดทั้งสิ้นได้ ไม่มีสิ่งใดที่จะมีระดับความแตกต่างมากมายหลายระดับมากเท่ากับความ

³⁸ The Doctrine of the Mean, Ch. 20:10.

³⁹ The Analects, book 8:7.

⁴⁰ Ibid., 6:15.

⁴¹ Ibid., 6:5.

⁴² Ibid., 19:15.

กรุณา และดังนั้น คนที่พยายามจะรวบรวมพลังกำลังทุกส่วนแห่งร่างกายของเขา เพื่อที่จะทำให้มันสำเร็จให้จงได้ ก็จะพบว่ามันเป็นงานที่ยากจริง ๆ⁴³

ค. ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ

ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจผู้อื่น เอาใจเขามาใส่ใจเรา อย่างที่ขงจื๊อกล่าวไว้ว่า “ไม่ควรปฏิบัติกับคนอื่น เหมือนอย่างที่ท่านไม่ต้องการให้เขาปฏิบัติกับตัวท่าน”⁴⁴ รู้จักมองเห็นความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันด้วยความรู้สึกที่ต้องการให้เขาพ้นจากภาวะดังกล่าว เห็นความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์แล้ว จิตใจเกิดความสงสาร ปรารถนาให้เขาพ้นจากความทุกข์ ในคัมภีร์เม่งจื๊อจึงกล่าวไว้ว่า “ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าเป็นคนมีเหรินอยู่ในจิตใจ”⁴⁵ ความรู้สึกดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของคุณธรรมเหริน เปรียบได้กับต้นไม้จะเกิดขึ้นได้ก็จำเป็นต้องอาศัยเมล็ด หรืออาศัยหน่อ

ความรู้สึกสงสารถือว่าเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งทีประกอบด้วยความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่น เข้าทำนอง เมื่อมีความรักก็ต้องใส่ใจต่อภารกิจที่ต้องทำ⁴⁶ ขงจื๊อจึงสอนให้รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่น เอาใจเขามาใส่ใจเรา⁴⁷

อนึ่ง ในการแสดงความรู้สึกสงสารนั้น รากฐานที่ฝังงายในจิตใจถือว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก ไม่ใช่แกล้งทำ หรือเสแสร้ง เพียงเพื่อหวังประโยชน์บางสิ่งบางอย่างแก่ตนเอง เช่น แกล้งทำเป็นพูดจาปราศรัยแสดงความเห็นอกเห็นใจ เมื่อเห็นคนอื่นประสบทุกข์ เป็นต้น ซึ่งโดยแท้จริงแล้ว ตนเองไม่ได้มีความรู้สึกอย่างนั้นเลย เพียงแต่ทำไปเพื่อมารยาท หรือแสดงให้คนอื่นได้รับรู้ว่า ตนเองก็มีคุณธรรม รู้จักเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน การกระทำในลักษณะดังกล่าว ขงจื๊อถือว่าเป็นเรื่องอัปยศอดสู

⁴³ ละเอียด คีลาน้อย, ผู้แปล. สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื๊อ, (กรุงเทพฯ ๗ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2535), หน้า 58.

⁴⁴ The Analects, book 12 : 2.

⁴⁵ The Works of Mencius, BK. VI, PT.I,CH.VI:7.

⁴⁶ The Analects, book 14:8.

⁴⁷ ละเอียด คีลาน้อย, ผู้แปล. สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื๊อ, หน้า 184.

พูดจาไพเราะอ่อนหวาน แสร้งยิ้มอย่างอ่อนโยน นอบน้อมจนเหมือนคัจฉริต จ้าว
ชีวหิมเห็นว่า นี่เป็นท่าทีที่น่าอัปยศอดสู ข้าก็เห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าอัปยศอดสูเช่นกัน แสร้ง
ทำเป็นมิตรกับคนที่ตนเกลียดแค้น จ้าวชีวหิมเห็นว่า เป็นเรื่องที่น่าอวดสู ข้าก็เห็นว่าเป็นเรื่องที่
น่าอวดสูเช่นกัน⁴⁸

ภายในจิตใจของผู้มีความรู้สึกเมตตาสงสาร จึงเปี่ยมล้นไปด้วยความปรารถนาดี
เหมือนอย่างที่ยังจื่อบอกว่า “ข้าอยากเห็นคนเฒ่าคนแก่มีความสุขสำราญ อยากเห็นเพื่อน ๆ ให้ความ
ไว้วางใจซึ่งกันและกัน อยากเห็นเด็ก ๆ ได้รับการดูแลเอาใจใส่”⁴⁹ ความรู้สึกดังกล่าวนี้
เอง ถือว่าเป็นบ่อเกิดที่สำคัญของเมตตาธรรม (เหริน)

2.1.4 ความสำคัญของเหริน

เหริน เป็นหลักคำสอนที่สำคัญของขงจื้อ อาจจะเรียกได้ว่าเป็น “หัวใจ” ของคำ
สอน ทั้งนี้เพราะเหตุว่า บนพื้นฐานของคำสอนเรื่องเหริน สามารถเชื่อมโยงไปสู่หลักการแห่ง
คำสอนอื่น ๆ ในปรัชญาขงจื้อทั้งหมด วิง-ซิต ชาน (Wing-Tsit Chan) ถึงกับกล่าวไว้ว่า
เป็นไปไม่ได้ที่จะเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ในปรัชญาจีน โดยไม่เอ่ยถึงแนวคิดเรื่อง เหริน⁵⁰
เหรินจึงเป็นเป้าหมายสูงสุดทางจริยธรรม⁵¹ (The highest ethical goal) เป็นเครื่องวัดความเป็น
คนดี⁵² เป็นเครื่องจำแนกแยกแยะลักษณะของคน⁵³ ในแง่ของการปฏิบัติเหริน มีบทบาท
สำคัญในการพัฒนาสิ่งที่ดีงามทั้งในส่วนปัจเจก และส่วนสังคมอย่างครอบคลุม

เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและบทบาทของเหรินในประเด็นดังกล่าวข้างต้น
ผู้วิจัยสรุปกล่าวเป็นประเด็น ๆ ดังนี้

⁴⁸ ละเอียด ศิลา น้อย. ผู้แปล. สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื้อ, หน้า 62.

⁴⁹ The Analects, book 5:25.

⁵⁰ Wing-Tsit Chan, **The Concept of Man in Chinese Thought**, in S. Radhakrishnan P.T. Raju
Z(ed), **The Concept of Man**. (London : George Allen & Unwin Ltd., 1960), p. 183.

⁵¹ Wing-Tsit Chan, **Chinese Theory and Practice, with Special Reference to Humanism**. In
Charles A. Moore, **The Chinese Mind**. (Honolulu : The University Press of Hawaii, 1974), p. 26

⁵² The Analects, book 4:5.

⁵³ The Works of Mencius, Book VII, PT. II, CH XVI.

1. บทบาทของเหรินกับการพัฒนาบุคลิกภาพส่วนบุคคล

แนวคำสอนทางปรัชญาของขงจื้อมุ่งปฏิรูปสังคม ปรับปรุงแก้ไขสังคมในยุคสมัยของท่านให้ดีขึ้น วัตถุประสงค์หลักที่สำคัญของคำสอนขงจื้ออยู่ที่การชี้วิธีว่าจะพัฒนาตนเองให้เป็นคนดีมีคุณธรรมได้อย่างไร⁵⁴ หลักคำสอนส่วนใหญ่จึงมุ่งไปยังเรื่องพัฒนาคุณลักษณะให้เป็นคนดีในทุก ๆ ด้าน โดยผ่านกระบวนการศึกษา และการขัดเกลาทั้งภายในจิตใจ และพฤติกรรมภายนอก

ด้านพฤติกรรมภายนอก ขงจื้อเน้นเรื่องจารีต (หลี่) คือการปฏิบัติตนที่เหมาะสมกับสถานภาพ และสถานการณ์ที่เข้าไปเกี่ยวข้อง เป็นเรื่องเกี่ยวกับมารยาทที่ควรทำและไม่ควรทำ เมื่อต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น ขณะที่พฤติกรรมภายในขงจื้อเน้นเรื่องเหริน คือให้ความรัก ความปรารถนาดีต่อกันเป็นพื้นฐานของจิตใจ หากมีความรัก ความปรารถนาดีต่อกันแล้ว บุคคลย่อมปฏิบัติต่อกันด้วยความเหมาะสม คุณธรรมสองประการนี้จึงเกี่ยวพันกันตลอดเวลา ดังที่ขงจื้อกล่าวไว้ว่า “ผู้ปฏิบัติตามหลี่ ชื่อว่าเป็นผู้มีเหริน”⁵⁵ และ “ถ้าปราศจากเหรินแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นที่ต้องเกี่ยวข้องกับหลี่”⁵⁶

ความรัก ถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของปัจเจกอย่างน้อย ผู้ที่คิดพัฒนาตนเองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีนั้น เบื้องต้นก็ต้องรักตนเองก่อน ผู้ที่รักตนเองย่อมเพียรพยายามในการกระทำในสิ่งที่จะทำให้เกิดความดีงามในชีวิต ขณะเดียวกันก็เพียรพยายามในการหลีกเลี่ยงสิ่งที่จะทำให้เกิดความไม่ดีไม่งามในชีวิต ซึ่งหากไม่มีความรักในตนเองดังกล่าวเพียงอย่างเดียวแล้ว การพัฒนาก็เป็นไปได้ยาก

อนึ่ง ในการพัฒนาบุคลิกภาพส่วนปัจเจก ขงจื้อได้จำแนกลำดับขั้นของพัฒนา 5 ระดับ กล่าวคือ 1) สามัญชน 2) บัณฑิต 3) วิญญูชน 4) สัตบุรุษ 5) ปราชญ์ การจัดแบ่งในลักษณะนี้ขงจื้อยึดเอาคุณธรรมเป็นเกณฑ์ โดยท่านได้พรรณนาคุณธรรมของบุคคลแต่ละ

⁵⁴ Sanderson Beck, Confucius and Socrates : The Teaching of Wisdom. Cf. <http://www.classicallibrary.org/confucius/learning/index.html>. (เข้าถึงเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม 2547)

⁵⁵ The Analects, book 12 :1.

⁵⁶ Ibid., 3 : 3.

ประเภทดังนี้⁵⁷ สามัญชน คือคนที่ไม่ค่อยเคารพปฏิบัติตามกฎระเบียบ ไม่สามารถกล่าววาจาที่สะท้อนความมีสติปัญญา ไม่เคยคิดคบนักปราชญ์ ชีวิตไม่มีเป้าหมาย รู้แต่เรื่องเฉพาะหน้า ไม่มีอุดมคติที่ลึกซึ้งกว้างไกล ไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง ชอบเปลี่ยนความคิดตามสภาพแวดล้อมที่เข้ามากระทบ และไม่ยืนหยัดในหลักการ

บัณฑิต คือบุคคลที่แม้ไม่เข้าใจเหตุผลที่ลึกซึ้ง ไม่สามารถบำเพ็ญคุณธรรมอย่างหมดจด แต่ก็มีความรู้ และความเชื่อบางอย่าง ทำงานและประพฤติตัวตามหลักการบางอย่าง เพราะฉะนั้น ถึงระดับความรู้ความเข้าใจ จะมีข้อจำกัด ก็กุมความรู้ความเข้าใจระดับจำกัดนั้นได้อย่างแม่นยำ ถึงระดับความสามารถในการพูดจะมีข้อจำกัด ก็เข้าใจเหตุผลที่กำลังพูดอย่างแท้จริง ถึงระดับความสามารถในการสื่อด้วยวาจาประพจน์จะมีจำกัด ก็ระมัดระวังความประพฤติของตนเองเสมอ กล่าวคือ พวกเขาสามารถเผชิญความจริงภายใต้ข้อจำกัดของตัวเอง ความรู้ความเข้าใจ และความซื่อสัตย์สุจริตของพวกเขาจึงไม่เปลี่ยนแปลงไปตามฐานะยากดีมีจน

วิญญูชน คือบุคคลที่ทำงานด้วยความทุ่มเท พุดจริงทำจริง ไม่บ่นโทษนินทา พยาบาท มีคุณธรรมสูงส่งเป็นที่ยกย่อง แต่ไม่เย่อหยิ่งทะนงตน มีสติปัญญาเลิศล้ำ แต่ไม่หมกมุ่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ประพฤติตัวอยู่ในทำนองคลองธรรมอย่างเคร่งครัด ทำที่บอบอุ้นอบน้อม คล้ายไว้สติปัญญา แต่ที่จริงมีความสามารถอันลึกล้ำ หาผู้ใดเสมอภาค

สัตบุรุษ คือ บุคคลที่เคารพปฏิบัติตามกฎหมาย ประพฤติตัวอยู่ในทำนองคลองธรรม มีวาจาเที่ยงแท้เป็นที่เชื่อถือ บำเพ็ญธรรมอย่างเหนียวแน่นเพียงพอเป็นแบบอย่างแก่ราษฎร สามารถกล่อมเกลาราชฎร โดยไม่เป็นผลร้ายแก่ตัวเอง ยามสมปรารถนา สามารถแผ่พระคุณ สร้างประโยชน์แก่ราษฎรทั่วแผ่นดิน

ปราชญ์ คือ ผู้ที่มีจิตใจสูงส่งนำบูชาคุณแผ่นดิน แต่สามารถปรับตัวให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม มีสติปัญญาแจ่มจ้าดุจแสงแห่งสุริยันจันทรา สามารถหยั่งรู้อากแห่ง้าสรรพสิ่ง ยามดำเนินมรรคธรรม จะประหนึ่งหล่อเลี้ยงสรรพชีวิตโดยไม่ลำเลิก และราษฎรทั้งปวง

⁵⁷ อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, อธิคม สวัสดิญาณ แปล. (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์เต๋า ประยุคต์, 2540), หน้า 44-45.

เป็นที่น่าสังเกตว่า บุคคลประเภทที่ 4 และ 5 นั้น ขงจื้อยกไว้ในฐานะเป็นบุคคลในอุดมคติที่คนทุกคนควรฝึกฝนไปให้ถึง ประเภทที่ 4 ท่านเรียกว่า จวินจื่อ (Chun-tzu) และประเภทที่ 5 ท่านเรียกว่า เซ็งเหริน (Sheng Jen)⁵⁸ บุคคลทั้ง 2 ประเภทนี้ ท่านวัดกันที่ความสามารถในการดำเนินตาม หรือการปฏิบัติตามหลักเหรินเป็นสำคัญ ขอให้พิจารณาบทสนทนาของขงจื้อดังต่อไปนี้

ขงจื้อ ถามจื่อลู่ว่า เจ้าเห็นว่า ผู้มีเมตตา กับผู้มีปัญญาเป็นอย่างไร ?

จื่อลู่ตอบว่า ผู้มีปัญญาสามารถทำตัวให้เป็นที่เข้าใจ ส่วนผู้มีเมตตา สามารถทำตัวให้เป็นที่เคารพรัก

ขงจื้อกล่าวว่า “เจ้าบรรลुकความเป็นบัณฑิตแล้ว”

ขงจื้อถามจื่อกั่งด้วยคำถามเดียวกัน จื่อกั่งตอบว่า ผู้มีปัญญาเข้าใจผู้อื่น ผู้มีเมตตารักผู้อื่น

ขงจื้อกล่าวว่า “เจ้าบรรลुकความเป็นบัณฑิตแล้ว”

ขงจื้อถามเหยียนหุยเป็นคนสุดท้าย เหยียนหุยตอบว่า ผู้มีปัญญาเข้าใจตัวเอง ส่วนผู้มีเมตตารักตัวเอง

ขงจื้อจึงชมว่า “เจ้าบรรลुकความเป็นวิญญูชนแล้วหรือ”⁵⁹

เหรินจึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับการขัดเกลาอุปนิสัยของปัจเจกชนให้สูงขึ้น หากปราศจากเหรินแล้ว จะเป็นบัณฑิต เป็นวิญญูชน เป็นสัตบุรุษ หรือแม้แต่จะเป็นปราชญ์ย่อมเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ขงจื้อจึงกล่าวไว้ว่า “หากแม้ว่าปราชญ์ละทิ้งเหรินเสียแล้ว เขา

⁵⁸ ภาษาอังกฤษมักแปลคำนี้ว่า Superior Man ซึ่งมีความหมายว่า “ยอดคน” ในคัมภีร์ ลุนชือ (The Analects) ถือว่าเป็นคำที่ขงจื้อพูดถึงบ่อยมากคำหนึ่ง ควบคู่กับคำว่า “เหริน”

⁵⁹ อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, หน้า 71.

ยังจะควรค่าแก่ชื่อนั้นอยู่อีกหรือ”⁶⁰ “ปราชญ์ไม่เคยละทิ้งเหรินเลยแม้แต่มื้อเดียว”⁶¹ “วิถีแห่งปราชญ์นั้นมีคุณธรรม 3 ประการ เป็นแนวทางในการยึดถือ คือ 1). เมตตาธรรม (เหริน) 2). ปัญญา และ 3)... ความกล้าหาญ” ซึ่งทั้ง 3 ประการนี้ ขงจื๊อบอกว่า ตนเองยังไม่สามารถทำได้ทั้งหมด⁶²

2. บทบาทของเหรินในการสร้างสถาบันทางครอบครัว

ในปรัชญาขงจื๊อ ความรัก มีบทบาทสำคัญต่อครอบครัวเป็นอย่างมาก เพราะถือเป็นจุดเริ่มต้นที่จะทำให้ครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข เหรินเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างความรักความผูกพันภายในครอบครัวให้แน่นแฟ้น ในคัมภีร์ลุ่นยี่ (The Analects) จึงกล่าวไว้ว่า ความกตัญญูกตเวที และการเคารพเชื่อฟังผู้หลักผู้ใหญ่เป็นพื้นฐานที่สำคัญของเหริน⁶³ รูปแบบของความรักที่บิดามารดากระทำต่อบุตรธิดา บุตรธิดากระทำต่อบิดามารดา พี่กระทำต่อน้อง น้องกระทำต่อพี่ เป็นรูปแบบหนึ่งของพฤติกรรมที่สะท้อนมาจากจิตใจที่ประกอบด้วยเหริน ปราศจากเหรินแล้ว บิดามารดาก็ไม่เป็นบิดามารดา บุตรธิดาก็ไม่เป็นบุตรธิดา พี่ไม่เป็นพี่ น้องไม่เป็นน้อง นั่นหมายความว่า สถาบันครอบครัวย่อมเป็นไม่ได้ หรือไม่อาจดำเนินไปได้

บุตรธิดาได้รับชีวิตจากบิดามารดา ของกำนัลอื่นใด ยิ่งใหญ่แค่ไหนก็มิอาจทดแทนได้... ดังนั้น ผู้ที่ไม่รักบิดามารดาของตน แต่ไปรักคนอื่น ย่อมได้ชื่อว่าประพฤติขัดกับจริยธรรม ผู้ที่ไม่เคารพนับถือบิดามารดา แต่ไปเคารพนับถือบุคคลอื่น ย่อมได้ชื่อว่าประพฤติขัดกับความเหมาะสม⁶⁴

ในคัมภีร์ลุ่นยี่ ได้กล่าวถึงเหรินในลักษณะที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัวในรูปแบบพฤติกรรมที่แสดงออกระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา หรือระหว่างบุตรธิดากับบิดา

⁶⁰ The Analects, book 4:5.

⁶¹ Ibid., 4:5.

⁶² Ibid., 14:30.

⁶³ Ibid., 1:2.

⁶⁴ Hsiao King, book ix.

มารดาไว้หลายประการ เป็นที่น่าสังเกตว่า เฮอร์นที่แสดงออกในลักษณะเช่นนี้ อาจสะท้อนออกมาในรูปแบบคุณธรรมอื่นด้วย เช่น “เมื่อบิดามารดายังมีชีวิตอยู่ ก็เข้าใจเจตนารมณ์ของท่าน เมื่อท่านหาไม่แล้ว ถึงเวลาล่วงไป 3 ปี ก็ยังยืนยงตามเจตนารมณ์นั้นไม่เปลี่ยนแปลง ย่อมอาจเรียกได้ว่าเป็นลูกกตัญญู”⁶⁵

3. บทบาทของเหรินในการพัฒนาสังคม

ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า เฮอร์น ประกอบด้วย 2 คำ คือ “คน” กับ “สอง” ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดทางปรัชญาของขงจื้อว่า การที่จะเป็นคนดีนั้น ต้องเป็นคนดีของสังคมด้วย ดังนั้นเมื่อมีคนไปถามขงจื้อว่าเหรินคืออะไร ขงจื้อจึงตอบว่า “หมายถึงการรักเพื่อนมนุษย์”⁶⁶

การรักเพื่อนมนุษย์ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนคนหนึ่ง สามารถอุทิศตนให้แก่สังคม ทำงานเพื่อประโยชน์สุขของสังคมเป็นที่ตั้ง พิจารณาจากชีวประวัติของขงจื้อก็อาจจะถือเป็นแบบอย่างของชีวิตที่อุทิศทำงานเพื่อสังคม⁶⁷ ดังเช่นท่านอุทิศตนสั่งสอนประชาชนอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ทั้งนี้เพราะท่านรักเพื่อนมนุษย์ ต้องการให้สังคมมีความร่มเย็นเป็นสุข หลักคำสอนของท่านจึงมุ่งสร้างสรรค์ให้เกิดความดีงามขึ้นในสังคม เหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในคัมภีร์ลุนชิวว่า “อันผู้มีเมตตาธรรมนั้น คือผู้ที่ตนเองอยากจะก่อร่างสร้างตัว ก็จะช่วยให้ผู้อื่นได้ก่อร่างสร้างตัวด้วยตนเองอยากจะประสบความสำเร็จสิ่งใด ก็จะช่วยให้คนอื่นประสบความสำเร็จสิ่งนั้นด้วย”⁶⁸

ในคัมภีร์ทางสายกลาง ก็ได้กล่าวถึงบทบาทของเหรินในการพัฒนาสัมพันธภาพที่ดีงามทางสังคม ควบคู่ไปกับหลักจื่อ (ความห่วงใย) และหลักหยง (สติสัมปชัญญะ) โดยในคัมภีร์ดังกล่าว ได้แสดงจัดกลุ่มแห่งสัมพันธภาพทางสังคมออกเป็น 5 รูปแบบ คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้ปกครองและไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน

⁶⁵ The Analects, book 1:11.

⁶⁶ *Ibid.*, 12:22.

⁶⁷ The Works of Mencius, BK.II,PT.I,CH.II:19

⁶⁸ The Analects, book 6:30.

2. ความสัมพันธ์ระหว่าง บิดาและบุตรชาย
3. ความสัมพันธ์ระหว่าง สามีและภรรยา
4. ความสัมพันธ์ระหว่าง พี่ชายคนโตและน้องชายคนเล็ก
5. ความสัมพันธ์ระหว่าง เพื่อนกับเพื่อน

พร้อมกันนั้นก็ระบุว่า สัมพันธภาพทั้ง 5 ประการนี้จะดำเนินไปได้ด้วยดีนั้น เหมิน นับเป็นสิ่งจำเป็นทุกรูปแบบ⁶⁹

4. บทบาทของเหมินในทางการเมืองการปกครอง

ในคัมภีร์เม่งจื๊อ (The Works of Mencius) และคัมภีร์ลุ่นชื๊อ (The Analects) มีข้อความหลายแห่งที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของ เหมิน ในการสร้างความมั่นคงทางการเมือง โดยที่เหมิน ทำหน้าที่ช่วยให้เกิดการปฏิบัติที่ดีงามระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ตัวอย่าง เช่น

“ถ้ารัฐบาลปกครองด้วยเหมิน ประชาชนก็จะรักเหล่าผู้ปกครองทั้งหมด ทั้งยังสามารถสละชีวิตเพื่อภารกิจที่มอบหมายนั้นได้ด้วย”⁷⁰ “ถ้าผู้ปกครองปกครองบ้านเมืองด้วย เหมิน อัจฉริยะใด ๆ ก็ไม่สามารถขัดขวางการดำรงอำนาจของเขา”⁷¹ “หลักการของกษัตริย์ เหยาและซุ่น, หากปราศจากการปกครองด้วยเหมินแล้วไซ้ ความรุ่มเย็นเป็นสุขก็คงไม่อาจเกิดขึ้นในอาณาจักร (ของพระองค์-ผู้วิจัย)”⁷² “เพราะอาศัยเหมินนี่เองที่ทำให้ 3 ราชวงศ์ดำรงอยู่ได้ และเพราะขาด เหมินราชวงศ์เหล่านั้นจึงล่มสลายไปด้วย”⁷³ “ผู้ที่จะเป็นอำมาตย์ได้ นั้น จะต้องรับใช้องค์ประมุขด้วยหลักเมตตาธรรมและคุณธรรม ถ้าทำไม่ได้ ก็ต้องพร้อมที่จะลาออกจากตำแหน่ง”⁷⁴ “จงจื๊อกล่าวว่า การปกครองบ้านเมืองโดยไม่ต้องทำอะไร ประชาชน

⁶⁹ ศ.อาร์ชี เจ บานัม, หลักคำสอนของขงจื๊อ, หน้า 115.

⁷⁰ The Works of Mencius, Book I, PT.II, Ch.XII:3.

⁷¹ Ibid., II, PT.I, Ch. I:10.

⁷² The Works of Mencius, Book III, PT.I, Ch.I:1.

⁷³ Ibid., IV, PT.I, Ch.III:1.

⁷⁴ The Analects, book 11:23.

ก็อยู่เย็นเป็นสุขนั้น เห็นจะมีขุนเท่านั้น เขาทำอะไรบ้างเล่า? เขาเพียงแต่นั่งอยู่บนบัลลังก์ด้วย
สีหน้าที่เมตตาปราณี โดยหันหน้าไปทางทิศใต้ก็เท่านั้นเอง”⁷⁵ เป็นต้น

ในคัมภีร์เม่งจื๊อ มีข้อความตอนหนึ่งที่พูดถึงหลักการปกครอง ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจ
สำคัญในการปกครองบ้านเมือง 2 ประการ คือ หลักเหริน (เมตตาธรรม) และหลักความชอบ
ธรรม หลักเหรินจะทำให้ผู้ปกครองไม่พูดถึงประโยชน์ส่วนตัว และเมื่อผู้ปกครองไม่พูดถึง
ประโยชน์ส่วนตัวแล้ว ข้าราชการตามลำดับชั้น ตลอดถึงประชาชนทั่วไปก็จะไม่พูดถึง
ประโยชน์ส่วนตัว ทุกคนก็จะไม่แก่งแย่งกันเพื่อประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งก็จะทำให้ประเทศชาติ
ร่วมเย็นเป็นสุข ผู้ปกครองจึงควรพอกพูนหลักเหริน และหลักความชอบธรรมให้เกิดขึ้นในทุก
ภารกิจ⁷⁶

ผู้ปกครองที่ประกอบด้วยเหริน ย่อมสามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนด้วยความรัก
ความปรารถนาดี ทำให้ประชาชนได้รับประโยชน์สูงสุด บ้านเมืองย่อมสงบร่มเย็น เป็นที่รัก
ของเหล่าประชาชน เลียนวาร์ด ชือเฮเลียน ชือ (Leonard Shihlien Hsu) ได้กล่าวสรุปอานิสงค์
ของเหรินที่มีต่อการเมืองการปกครองไว้ 5 ประการ ดังนี้⁷⁷

1. รัฐบาลหรือผู้ปกครองที่ประกอบด้วยเหรินนั้น ย่อมอุทิศตนเพื่อประโยชน์
สูงสุดแก่ประชาชน โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย หรือความยากลำบาก
2. รัฐบาลหรือผู้ปกครองที่ประกอบด้วยเหรินนั้น ย่อมพิจารณาการเก็บภาษี
ประชาชนด้วยความเหมาะสม ไม่ทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนด้วยภาษีที่ไม่เป็น
ธรรม
3. รัฐบาลหรือผู้ปกครองที่ประกอบด้วยเหรินนั้น ย่อมสนับสนุนหรือมีวิธีการใน
การที่จะทำให้ประชาชนมีความอยู่ดีกินดี มีคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งในด้านวัตถุและจิตใจ

⁷⁵ Ibid. ,15:4.

⁷⁶ The Work of Mencius, Book I, PT.I, Ch.I:4-6.

⁷⁷ Leonard Shihlien Hsu, **The Political Philosophy of Confucianism**, (London : Curzon Press, 1975), pp. 106-108.

4. รัฐบาลหรือผู้ปกครองที่ประกอบด้วยเหรินนั้น ย่อมสามารถให้ความเป็นธรรมแก่ประชาชนได้อย่างเท่าเทียมกัน ย่อมไม่มีอคติทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคม เอาใจใส่ในทุกข์สุขของประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน

5. รัฐบาลหรือผู้ปกครองที่ประกอบด้วยเหริน ประชาชนย่อมให้ความเคารพ เชื่อฟัง ไม่ใช่รู้สึกกลัวหรือหวาดระแวง

กล่าวโดยสรุป เหรินเป็นคุณธรรมที่มีความจำเป็น ดังที่ขงจื้อได้กล่าวไว้ว่า “ประชาชนต้องการเมตตาธรรม เร่งด่วนยิ่งกว่าต้องการน้ำ ต้องการไฟเสียอีก” ซึ่งในประเด็นดังกล่าวนี้ จูซีได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ไฟและน้ำถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการดำรงชีวิตของเราที่ขาดไม่ได้แม้แต่วันเดียวฉันใด เมตตาธรรมก็ฉันนั้น จะขาดเสียมิได้ ถ้าเราขาดน้ำ ขาดไฟ ก็เพียงแค่ทำให้ร่างกายไม่สบาย เจ็บไข้ได้ป่วย แต่ถ้าเราขาดเมตตาธรรม เราก็จะสูญเสียจิตวิญญาณที่ดีงาม ดังนั้น เมตตาธรรมจึงมีความจำเป็นเร่งด่วนมากกว่าน้ำและไฟ⁷⁸ เหตุนี้ขงจื้อจึงกล่าวว่า “ต่อหน้าเมตตาธรรม พวกเจ้าไม่ต้องยกให้อาจารย์ก่อน ทำได้ก็ทำไปเลย”⁷⁹

2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างเหรินกับหลักคำสอนอื่น ๆ

เหริน ในปรัชญาขงจื้อ มีความสัมพันธ์กับหลักคำสอนอื่น ๆ อย่างเห็นได้ชัด ซึ่งสามารถประมวลเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. อี้ (Yi) แปลว่า “เหมาะสม”⁸⁰ ขยายความต่อไปอีกว่า หมายถึงความเหมาะสมต่อสถานการณ์หรือฐานะ ปรัชญาขงจื้อถือว่า ทุกคนเกิดมาย่อมมีฐานะในสังคมลักษณะใดลักษณะหนึ่งเสมอ ทุกคนจึงมีภาระหน้าที่ที่จะต้องทำตามฐานะนั้น ๆ ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหรินกับอี้ท่านกล่าวไว้ว่า “เมื่อใดก็ตามที่มีเหรินอยู่ในหัวใจ และมีอี้ (ความเหมาะสม) เป็นทางดำเนินแล้ว ภารกิจของยอดคน (great man) ย่อมสำเร็จลุล่วงโดยแท้”⁸¹ “เหรินอยู่ในใจของคน ส่วนอี้ (ความเหมาะสม) คือทางดำเนินของคน”⁸² ในคัมภีร์เม่งจื๊อจึง

⁷⁸ ประชา ศิลป์ชัย ผู้แปล, คัมภีร์หลุนหวี, หน้า 188.

⁷⁹ The Analects, Book 15:36.

⁸⁰ Radhakrishnan, (ed). **History of Philosophy : Eastern and Western**, (London : George Allen & Unwin Ltd., 1967), p. 563.

⁸¹ The Works of Mencius, Book VII,PT.I,CH.XXXIII:3.

⁸² **Ibid.**, VI,PT.I, CH.XI:1.

กล่าวยกย่องว่า ที่กษัตริย์เหยาและซุ่นประสบความสำเร็จในการบริหารบ้านเมืองเป็นที่รักประชาชนได้นั้น ก็เพราะทั้งสองพระองค์นั้นมีหลักเหริน และหลักอี่ (ความเหมาะสม)⁸³

2. หลี่ (Li) แปลว่า “จารีต”

ความเกี่ยวข้องกันระหว่าง เหริน กับ หลี่ สามารถสรุปได้จากประโยคที่ว่า “ผู้ปฏิบัติตามหลี่ เชื่อว่าเป็นผู้มีเหริน”⁸⁴ และ “ถ้าปราศจากเหรินแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นที่ต้องเกี่ยวข้องกับหลี่”⁸⁵ ผู้รู้บางท่านถึงกับกล่าวว่าหลี่ เป็นเพียงรูปลักษณ์อันหนึ่งของเหริน⁸⁶ เหริน เป็นกระบวนการขัดเกลาภายในจิตใจ ส่วนหลี่เป็นกระบวนการขัดเกลาภิรียมารยาทที่แสดงออกมามีภายนอก อันได้แก่ทางกาย และทางวาจา โดยที่ทั้งเหริน และหลี่นั้นต้องอิงอาศัยกัน ดังบทสนทนาระหว่างขงจื้อกับลูกศิษย์ดังต่อไปนี้

จื่อเซี่ย (Tszu-hsia) ถามขงจื้อว่า ประโยคที่ว่า ‘รอยยิ้มสดใส มองแล้วแสนชื่นใจ ดวงตาดำขลับกลิ้งกลอนำมองนัก ดวงหน้าขาวผ่องแต่งแต้มแสนสวยเอ๋ย มีความหมายว่าอย่างไร?’ ขงจื้อตอบว่า ‘ใช้สี่ขากระบายพื้นให้ทั่วก่อน แล้วจึงวาดดอกไม้อ่างไป’ จื่อเซี่ยถามว่า หมายความว่า จารีต (หลี่) จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีเมตตาธรรม (เหริน) และคุณงามความดีเป็นพื้นฐาน ใช่หรือไม่? ขงจื้อดีใจมาก กล่าวว่า เจ้าเกิดทักษะได้ถึงเพียงนี้ ข้าก็วิจารณ์กัมภีร์กัพย์ (เซอจิง) กับเจ้าได้แล้ว⁸⁷ ...หน้าที่คุณธรรม เมตตาธรรม (เหริน) และความชอบธรรม (อี่) เหล่านี้ บุคคลไม่สามารถปฏิบัติให้เต็มบริบูรณ์ได้หากปราศจากหลี่⁸⁸

⁸³ Ibid., VII, PT.I, CH.XXX.

⁸⁴ The Analects, book 12 :1.

⁸⁵ Ibid., 3 : 3.

⁸⁶ Chen Jingpan, *op.cit.*, p.206.

⁸⁷ The Analects, 3:8.

⁸⁸ Li Chi, bk I, sec.i,pt.i,ch.v. Cf. Leonard Shihlien Hsu. *Op.cit.* p.95.

3. เซี่ยว (Hsiao) แปลว่า ความกตัญญู

ความกตัญญูกับเหรินนับว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แทบจะเรียกได้ว่า เป็นเรื่องเดียวกัน เพราะความกตัญญูก็คือรูปแบบหนึ่งของความรักที่ลูกแสดงต่อบิดามารดาของตน ในคัมภีร์คำสอนขงจื้อจึงมักจะพบคำพูดที่บ่งถึงความสัมพันธ์ดังกล่าว เป็นต้นว่า “ชนชั้นเล็กนั้น ในขณะที่บิดามารดาของเขายังมีชีวิตอยู่ เขาจะเลี้ยงดูท่านอย่างเคารพนับถือ และเมื่อท่านถึงแก่กรรมไปแล้ว เขาก็จะเซ่นไหว้ให้แก่ท่านด้วยความเคารพนับถือเช่นกัน”⁸⁹ “การกระทำของมนุษย์ทั้งหมดล้วน ไม่มีการกระทำใดยิ่งใหญ่กว่าความกตัญญูต่อบิดามารดาที่มีต่อบิดามารดา...ความรู้สึกรักใคร่เอ็นดู จะงอกงามขึ้นที่ในใจของเขา เมื่อการเลี้ยงดูบิดามารดาเหล่านั้นได้กระทำอย่างบริบูรณ์แล้ว ความรู้สึกรักใคร่เอ็นดูในแต่ละวัน ๆ ก็จะรวบรวมเข้าเป็นความขำเกรง ซึ่งจากความขำเกรงนี้เอง ที่ปวงปราชญ์จะเริ่มสอนเรื่องความเคารพนับถือ และก็จากความรักใคร่เอ็นดูนี้เองเช่นกัน ที่ปวงปราชญ์จะสอนถึงความรัก”⁹⁰ แม้ในคัมภีร์เม่งจื้อจึงกล่าวไว้ว่า “ความกตัญญูต่อบิดามารดาคือการทำงานของเหริน”⁹¹

4. ตี้ (ti) ความรักอันพี่น้อง

ความรักอันพี่น้องมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับหลักธรรมเหริน เพราะในการพัฒนาหลักคุณธรรมเหรินนั้น ต้องเริ่มที่ความรักภายในครอบครัว ซึ่งแยกย่อยละเอียดเป็นความรักต่อพ่อแม่ ความรักต่อพี่น้อง จากนั้นก็จะเริ่มขยายไปสู่ญาติ เพื่อนบ้าน กระทั่งถึงระดับสังคมในวงกว้าง แม้แต่ในด้านการเมืองการปกครอง ผู้ที่จะมาทำหน้าที่เป็นผู้นำ หรือเป็นผู้ปกครอง ยังต้องเริ่มต้นพัฒนาตนเองบนพื้นฐานเดียวกันนี้

5. จี้ (Chih) แปลว่า ปัญญา (wisdom) ปัญญามีบทบาทสำคัญในการช่วยทำให้การปฏิบัติตามเหรินไม่ผิดพลาด หมายความว่า เมื่อเราจะแสดงความรักต่อสิ่งใดหรือต่อบุคคลใด ๆ ในสถานการณ์ใด ๆ ก็ตาม ปัญญาต้องเข้าช่วยเสมอ มิเช่นนั้น ความรัก หรือเมตตา

⁸⁹ ละเอียด สีลาน้อย, คัมภีร์หลุนหวิ, หน้า 63.

⁹⁰ ละเอียด สีลาน้อย, คัมภีร์หลุนหวิ, หน้า 65.

⁹¹ The Works of Mencius, Book VII,PT.I,CH.XV:3.

ที่แสดงออกไปก็อาจจะก่อให้เกิดความเสียหาย หรือผิดพลาดได้ ในคัมภีร์ลุ่นยื้อ มีข้อความที่สามารถตีความได้เช่นนั้น เช่น

ใจหว่าถามว่า “ถ้าไปบอกผู้มีเมตตาธรรมว่า ‘มีคนตกไปในบ่อน้ำ’ เขาจะกระโดดตามลงไปหรือไม่?” ขงจื้อตอบว่า “จะทำเช่นนี้ได้อย่างไร? สัตบุรุษช่วยคนตกลงไปในบ่อน้ำได้ แต่ไม่จำเป็นต้องกระโดดลงในบ่อน้ำ ทั้งนี้เพราะสัตบุรุษอาจถูกหลอกได้เช่นกัน จึงไม่ควรทำอะไรโง่ ๆ”⁹² “ผู้มีเหริน จึงจะใช้เหรินมาทำให้ชีวิตมีความสุขได้ ผู้มีปัญญาจึงจะรู้จักใช้หลักเหรินให้เป็นประโยชน์ได้”⁹³

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาถึงเป้าหมายการศึกษาในทัศนะของขงจื้อ ย่อมเห็นได้ชัดว่า กระบวนการศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญานั้น ไม่ใช่แค่การเรียนรู้เพื่อความรู้ความเข้าใจเพียงอย่างเดียว แต่มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การขัดเกลาจิตใจให้ดีงาม ทำสิ่งที่ขาดให้เต็มบริบูรณ์ คนในยุคสมัยขงจื้อขาดคุณธรรมดังกล่าวนี้ (เหริน หรือเมตตา) จึงทำให้สังคมเดือดร้อน เพราะผู้คนต่างเอาใจเอาเปรียบกัน ผู้ใหญ่รังแกผู้น้อย คนมีรังแกคนจน จิตใจของผู้คนขาดเมตตาธรรม ขงจื้อจึงเรียกร้องให้นำสิ่งนี้กลับคืนมา ในคัมภีร์เม่งจื้อจึงได้ต่อยอดเรื่องนี้ โดยกล่าวไว้ว่า “เป้าหมายที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของการศึกษาไม่มีอะไรอื่น นอกเสียไปจากการค้นหาหัวใจที่สูญหายไป”⁹⁴ จุดประสงค์ลำดับแรก ๆ ของการศึกษาจึงอยู่ที่การกระตุ้นให้เด็ก ๆ เกิดความรัก ไม่ใช่เพียงแค่ออกเพื่อนมนุษย์เท่านั้น แต่ยังรวมถึงรักสิ่งอื่น ๆ ด้วย⁹⁵

ทั้ง 5 ประการนี้ถือว่าเป็นหลักการพื้นฐานที่สำคัญ มีความเกี่ยวเนื่องกับหลักเหรินในแง่ที่เป็นปัจจัยสนับสนุนให้หลักเหรินมีความสมบูรณ์ขึ้น

⁹² The Analects, 6:24.

⁹³ *Ibid.*, 4:2.

⁹⁴ The great end of learning is nothing else but to seek for the lost mind. Cf. The Works of Mencius, Book VI, PT. I, CH. XI:4.

⁹⁵ Wing-Tsit Chan, “The Concept of Man in Chinese Thought”, *op.cit.*, p.185.

2.3 แนวทางปฏิบัติตามหลักเหริน

แนวทางหรือวิธีการปฏิบัติตามหลักเหรินในทัศนะของขงจื้อ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามสัญชาตญาณ แต่เกิดขึ้นโดยอาศัยการสั่งสมทางประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์ทางพุทธิปัญญา และประสบการณ์ทางสังคม มีข้อความหลายแห่งในคัมภีร์ ลุนอี้ที่สามารถสรุปได้เช่นนั้น ผู้วิจัยสรุปแนวทางที่จะนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้มีเหรินดังนี้

1. ใฝ่เรียนรู้อย่างกว้างขวาง

ในคัมภีร์ลุนอี้ มีข้อความที่สะท้อนให้เห็นว่า การศึกษานั้นมีส่วนสำคัญในการปฏิบัติตามหลักการเหริน กล่าวคือการจะบอกว่า ความรักอย่างเดียวไม่พอ หรือยังไม่สมบูรณ์ ต้องมีสติปัญญากำกับด้วย มิเช่นนั้น ก็อาจจะทำให้คลาดการหลักเหรินได้ ขอให้พิจารณาตัวอย่างต่อไปนี้ การศึกษาอย่างกว้างขวาง มีความมานะบากบั่นไม่เสื่อมคลาย มีปณิธานอันแน่วแน่ ขอคำชี้แนะจากผู้อื่นให้มาก สันตัดในการครุ่นคิดพิจารณา ผู้มีเหรินก็ฝึกตนอย่างนี้”⁹⁶ “รักเหรินแต่ไม่รักการศึกษา ก็จะนำมาซึ่งความเหลวไต่โดยง่าย”⁹⁷ โจ้วฮว่ ถามว่า “ถ้าไปบอกผู้มีเมตตาธรรมว่า ‘มีคนตกลงไปในบ่อน้ำ’ เขาจะกระโดดตามลงไปหรือไม่?” ขงจื้อตอบว่า “จะทำเช่นนี้ได้อย่างไร? สัตบุรุษช่วยคนตกลงไปในบ่อน้ำได้ แต่ไม่จำเป็นต้องกระโดดลงในบ่อน้ำ ทั้งนี้เพราะสัตบุรุษอาจถูกหลอกได้เช่นกัน จึงไม่ควรทำอะไรโง่ ๆ”⁹⁸ “ผู้มีเมตตาธรรม (เหริน) จึงจะใช้เมตตาธรรม (เหริน) มาทำให้ชีวิตมีความสุขได้ ผู้ที่มีปัญญาจึงจะรู้จักใช้หลักเมตตาธรรม (เหริน) ให้เป็นประโยชน์ได้”⁹⁹

2. รู้จักคบกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตร หมายถึง เพื่อนที่ดีงาม มีส่วนสำคัญในการปฏิบัติตามหลักเหริน ในคัมภีร์ลุนอี้มีคำกล่าวไว้ว่า “สัตบุรุษคบเพื่อนด้วยพื้นฐานของวัฒนธรรม และก็อาศัย

⁹⁶ The Analects, 19:6.

⁹⁷ Ibid., 17:18.

⁹⁸ Ibid., 6:24.

⁹⁹ Ibid., 4:2.

มิตรภาพนั้นเองมาช่วยปลุกฝังเมตตาธรรม (เหริน)”¹⁰⁰ “การเลือกที่อยู่อาศัย จะต้องเลือกแหล่ง
ที่คนมีเหริน หากเลือกแหล่งที่คนไม่มีเหริน จะนับว่าเป็นคนฉลาดได้อย่างไร?”¹⁰¹

หลักการข้อนี้สะท้อนให้เห็นว่า การที่จะพัฒนาบุคคลให้เกิดมีความรัก หรือมี
คุณธรรมเหรินนั้น ต้องอาศัยปัจจัยภายนอกเป็นส่วนประกอบที่สำคัญด้วย โดยเฉพาะปัจจัย
ภายนอกที่เป็นกัลยามิตร ซึ่งในความหมายของขงจื้อ ขงจื้อคงไม่ได้หมายเอาแค่เพียงคน
เท่านั้น แต่คงจะหมายรวมถึงสภาพแวดล้อมอื่น ๆ ด้วย เช่น ถ้าตกไปอยู่ในถิ่นที่สภาพ
ผู้คนในสังคมมีจิตโหดร้าย เอารัดเอาเปรียบกัน ย่อมเป็นไปได้ที่จะทำให้คุณธรรมเหริน
เกิดขึ้นในจิตใจ เพราะสภาพแวดล้อมบังคับ ดังนั้น ความเป็นกัลยามิตรจึงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ

3. การใส่ใจในชีวิตและมารยาทประจำวัน

การใส่ใจต่อมารยาทต่าง ๆ ที่แสดงออกไปในชีวิตประจำวัน ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ
ผู้ประกอบด้วยเหรินต้องใส่ใจ สะท้อนให้เห็นสภาพของจิตใจที่ดิ้งามที่ต้องการปฏิบัติต่อผู้อื่น
ด้วยความถูกต้องเหมาะสม ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของหลักเหริน ดังจะเห็นได้จากข้อความ
ต่อไปนี้

ฝืนฉื่อถามถึงเรื่องเหริน ขงจื้อตอบว่า “เมื่ออยู่บ้าน ก็ปรนนิบัติต่อพ่อแม่ด้วยความ
เคารพ เมื่ออยู่ในที่ทำงาน ก็ทำด้วยความตั้งอกตั้งใจ ปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความซื่อสัตย์
จริงใจ แม้จะอยู่ต่างแดนหรือที่ไหน ๆ ก็ตาม ทั้ง 3 ประการนี้ก็ละทิ้งไม่ได้”¹⁰² จงกถามเรื่อง
เหริน ขงจื้อกล่าวว่า ‘การออกปฏิบัติหน้าที่หรือการทำงานที่ข้างนอก จะต้องเคร่งครัดจริงจัง
เฉกเช่นต้อนรับแขกผู้มีเกียรติ การเกณฑ์แรงงานประชาชน จะต้องละเอียดรอบคอบ ประคอง
ดั่งการประกอบพิธีบวงสรวงที่สำคัญ...’¹⁰³

¹⁰⁰ The Analects, book 12:24.

¹⁰¹ **Ibid.**, 4:1.

¹⁰² **Ibid.**, 13:19

¹⁰³ The Analects, book 12:2.

4. การใส่ใจคำพูด

คำพูดถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ ผู้ประกอบด้วยเหรินต้องรู้จักใช้คำพูดที่ก่อให้เกิดความดีงาม ไม่ใช่คำพูดที่มุ่งประสงค์ให้ผู้อื่นเสียหาย คำพูดแต่ละคำที่พูดออกไปจึงต้องระมัดระวัง ไม่ใช่สักแต่ว่าพูดโดยไม่คำนึงผลที่จะเกิดขึ้นตามมา

ควบคุมคำพูด และการกระทำของตนให้สอดคล้องกับจริยธรรม ก็คือเหริน เมื่อทำได้เช่นนี้แล้ว ผู้คนก็จะยอมรับว่าท่านเป็นคนมีเหริน การปฏิบัติตามเหริน ต้องอาศัยตนเองไปอาศัยคนอื่นจะมีประโยชน์อะไร¹⁰⁴ คนที่แสวงทำตนเป็นคนสุภาพอ่อนโยน พูดจาไพเราะ อ่อนหวาน น้อยนักที่จะเป็นคนมีเหริน¹⁰⁵ ชื่อหมาหนิว ถามเรื่องเมตตาธรรม ขงจื๊อกล่าวว่า ผู้มีเมตตาธรรมนั้น จะพูดอะไร ต้องระมัดระวังให้มาก ชื่อหมาหนิวถามว่า พูดจาระมัดระวัง ก็ถือเป็นผู้มีเมตตาธรรมด้วยหรือ? ขงจื๊อกล่าวว่า คำพูด เมื่อพูดออกไปแล้ว จะทำตามที่พูดมันไม่ใช่เรื่องง่ายเลย เพราะฉะนั้นการพูดการจาจะไม่ระมัดระวังได้อย่างไร?¹⁰⁶

5. เครื่องคิดในหลักจารีตประเพณี (หลี่)

หลักจารีตประเพณี ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเป็นหลักการที่จะบอกว่าควรทำอย่างไร ไม่ควรทำอย่างไรต่อสถานการณ์หนึ่ง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้มีจิตใจประกอบด้วยเหรินจะถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะสิ่งที่ทำลงไปแล้ว ย่อมส่งผลกระทบต่อสังคมในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง การเคร่งครัดในเรื่องดังกล่าวถึงถือว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักการเหรินเช่นเดียวกัน ขอให้พิจารณาข้อความที่คัดมาจากคัมภีร์ลุนชือต่อไปนี้

เอียนเวียน ถามเรื่องเมตตาธรรม ขงจื๊อกล่าวว่า ควบคุมคำพูดและการกระทำของตนเองให้สอดคล้องกับจริยธรรม (หลี่) ก็คือเมตตาธรรม เมื่อทำได้เช่นนี้แล้ว ผู้คนก็จะยอมรับว่าท่านมีเมตตาธรรม การปฏิบัติเมตตาธรรม ต้องอาศัยตนเอง ไปอาศัยคนอื่นจะมีประโยชน์อะไร? เอียนเวียนถามอีกว่า ขอถามรายละเอียดที่จะปฏิบัติเมตตาธรรม ขงจื๊อตอบ

¹⁰⁴ Ibid., 12:1.

¹⁰⁵ Ibid., 1:3.

¹⁰⁶ Ibid., 12:3.

ว่า สิ่งที่ขัดกับประเพณี (อันดีงาม) ไม่คู่ คำพูดที่ขัดกับประเพณี (อันดีงาม) ไม่ฟัง สิ่งที่ขัดกับประเพณี (อันดีงาม) ไม่พูด การกระทำที่ขัดกับประเพณี (อันดีงาม) ไม่ทำ¹⁰⁷

6. ความปรารถนาและความตั้งใจของตนเอง

ผู้ที่ปฏิบัติตามเหริน ย่อมต้องฝืนกับอารมณ์และความรู้สึกที่อยู่ตรงกันข้าม ผู้จะปฏิบัติจึงต้องมีจิตใจที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวกับความรู้สึกที่จะมาทำลายคุณธรรมเหริน เช่น ความโง่เขลา ความเคียดแค้น ความอิจฉาริษยา เป็นต้น ถ้าสามารถอยู่เหนืออารมณ์เหล่านี้ได้ ก็ย่อมได้ชื่อว่าใกล้ชิดต่อเหริน

ขงจื๊อกล่าวว่า เหริน เป็นสิ่งที่อยู่ไกลตัวเรามากหรือ ? เพียงแค่ปรารถนาเหริน โอเหรินก็เอื้อมถึงแล้ว¹⁰⁸ ถ้าเจตนาตั้งมั่นในเหริน ก็จะไม่มีการปฏิบัติที่ผิดพลาดร้ายแรง¹⁰⁹

7. ความกล้าหาญและการฝึกฝนตนเอง

ผู้ประกอบด้วยเหรินนั้น พื้นฐานทางด้านจิตใจต้องเป็นคนที่มีความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว จึงจะสามารถปฏิบัติตามได้อย่างสมบูรณ์ หากไม่แล้ว ก็จะไม่สามารถทำให้คุณธรรมเหรินบรรลุจุดหมายสูงสุดได้ จะกลายเป็นครึ่ง ๆ กลาง ๆ ไม่บรรลุวัตถุประสงค์เต็มที่ ดังนั้น

ผู้ประกอบด้วยเหรินนั้น เป็นที่แน่ใจว่าต้องเป็นผู้มีความกล้าหาญ¹¹⁰ ขงจื๊อกล่าวว่า ‘ปราชญ์ผู้มีอุดมการณ์ และผู้ประกอบด้วยเมตตาธรรม ย่อมไม่รักตัวกลัวตายจนเสียอุดมการณ์

ตรงกันข้าม กลับจะยอมพลีชีพเพื่อพิทักษ์อุดมการณ์และเมตตาธรรม’¹¹¹

8. การรักเพื่อนมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบิดามารดาและพี่น้องในครอบครัว

การฝึกให้เกิดจิตใจรักบิดามารดา ตลอดจนพี่ ๆ น้อง ๆ ในครอบครัว ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คุณธรรมเหรินขยายอาณาเขตไปยังบุคคลอื่น ๆ ในสังคมด้วย ดังนั้น เมื่อมีคนไป

¹⁰⁷ The Analects, book 12:1.

¹⁰⁸ Ibid., 7:29.

¹⁰⁹ Ibid., 6:4.

¹¹⁰ Ibid., 14:5.

¹¹¹ Ibid., 15:8.

ถามขงจื้อว่า เहरินคืออะไร ขงจื้อจึงตอบไปว่า คือการรักเพื่อนมนุษย์¹¹² พร้อมกันนี้ในที่บางแห่ง ขงจื้อก็โยงเรื่องความรักใคร่ปรองดอง การเคารพเชื่อฟังบิดามารดาว่าเป็นรากฐานของเหริน¹¹³

9. รู้จักทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น

การฝึกบำเพ็ญประโยชน์ต่อบุคคลอื่น สะท้อนให้เห็นว่าเป็นคนมีพื้นฐานที่ประกอบด้วยเมตตา คือมีความปรารถนาจะให้บุคคลอื่นได้รับประโยชน์สุขจากการกระทำของตนเอง ด้วยเหตุนี้ ผู้มีเมตตาส่วนใหญ่จึงมักจะเป็นคนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สร้างประโยชน์ต่อสังคมอยู่ตลอดเวลา ดังขงจื้อกล่าวไว้ว่า

อันผู้มีเหรินนั้น คือผู้ที่ตนเองอยากจะก่อร่างสร้างตัว ก็จะช่วยให้ผู้อื่นได้ก่อร่างสร้างตัวด้วย ตนเองอยากจะประสบความสำเร็จสิ่งใด ก็จะช่วยให้ผู้อื่นประสบความสำเร็จสิ่งนั้นด้วย อะไร ๆ ก็ จะคิดถึงเรื่องที่ใกล้ตัวในชีวิตประจำวัน จากใจสู่ใจ นี่แหละคือวิถีแห่งผู้มีเหริน¹¹⁴

กล่าวโดยสรุป วิธีการปฏิบัติตามเหริน ขงจื้อวางหลักเกณฑ์ไว้ 2 ประการ ทั้งเชิงบวก และเชิงลบ ซึ่งเรียกว่า “จง” กับ “ชู่”

จง ตามศัพท์แปลว่า ความซื่อสัตย์ แต่ในที่นี้หมายถึงเป็นความรู้สึกในเชิงบวกที่ต้องการให้ผู้อื่นได้รับสิ่งที่ดีงามอย่างบริสุทธิ์ใจ หมายความว่า ตนปรารถนาให้คนอื่นทำกับตนอย่างไร ก็ควรทำอย่างนั้นกับคนอื่นด้วย เป็นลักษณะเอาใจเขาใส่ใจเรา และเอาใจเราใส่ใจเขา หลัก “จง” นี้ ปรากฏอยู่ในข้อความที่ว่า “สิ่งที่ต้องการให้คนอื่นทำกับตน ตนก็ต้องการทำกับคนอื่นด้วย” หรือ “อันผู้มีเมตตาธรรมนั้น คือ ผู้ที่ต้องการตั้งตัวได้ ก็ต้องการให้คนอื่นตั้งตัวได้ด้วย ผู้ที่ต้องการประสบความสำเร็จ ก็ต้องการให้คนอื่นประสบความสำเร็จด้วย”

ชู่ ตามศัพท์แปลว่า การให้อภัย แต่ในที่นี้ หมายถึงเอาความรู้สึกที่ไม่ต้องการทำในสิ่งที่จะทำให้เกิดความรู้สึกไม่ดีต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง คือ “ไม” ทำในสิ่งที่เราไม่ต้องการให้

¹¹² Ibid., 12:22.

¹¹³ Ibid., 1:2.

¹¹⁴ Ibid., 6 : 30.

คนอื่นทำกับเรา คือ เราไม่ต้องการให้ใครทำอะไรกับเรา เราก็ไม่ควรทำอย่างนั้นกับคนอื่น ๆ เป็นหลักการรู้จักเอาใจเขาใส่ใจเรา ดัง ได้กล่าวแล้วข้างต้น สุจิงนับเป็นอักษรตัวเดียวที่จะช่วยให้เรามีเมตตามากขึ้นดังที่เหยียนหุยได้กล่าวเอาไว้ว่า “อักษรตัวเดียวที่อาจช่วยให้เรามีเมตตามากขึ้น น่าจะเป็นอักษร ชู”¹¹⁵

เมื่อรวมหลักการทั้งสองประการนี้เข้าด้วยกันก็เรียกว่า “จงชูจื่อเต้า”¹¹⁶ ซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติตามเมตตาธรรมนั่นเอง บุคคลผู้ประกอบด้วยเหริน จึงต้องมีหลักการที่เป็นข้อห้าม ไม่ควรทำ และขออนุญาต คือควรทำ ซึ่งทั้งข้อควรทำ และไม่ควรทำนั้น ล้วนแล้วแต่มุ่งประโยชน์เกื้อกูล และความสุขทั้งสิ้น

2.4 ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามหลักเหริน

2.4.1 ผลด้านบวก

ก. ผลต่อปัจเจกบุคคล

ผู้ปฏิบัติตามหลักเหรินในย่อมส่งผลดีแก่ตัวโดยตรง ผลที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ มีหลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับลักษณะของพฤติกรรมที่แสดงออกไป ในคัมภีร์ขงจื้อ ได้กล่าวถึงผลของการปฏิบัติตามหลักเหรินไว้หลายประการ เช่น

“ผู้มีเหริน ย่อมไม่มีศัตรู”¹¹⁷ “ถ้าคุณยอมรับเรื่องเหรินอย่างแท้จริงแล้ว ความชั่วทั้งปวงก็จะไม่เกิดขึ้นในตัวคุณ”¹¹⁸ “เหรินย่อมปราบสิ่งที่อยู่ตรงกันข้ามกับมัน อุปมาเหมือนน้ำกับไฟ”¹¹⁹ “ผู้มีเหริน ย่อมไม่มีความทุกข์กังวล”¹²⁰ “ผู้ที่รักบุคคลอื่น ย่อมกลายเป็นที่รักของบุคคลอื่นตลอดเวลา”¹²¹

¹¹⁵ อองซก, ขงจื้อฉบับประชาชนชาวบ้าน, , หน้า 134.

¹¹⁶ ศาสตราจารย์เฟิงอัวหลัน, ปรัชญาจิ้น, ส. สุวรรณ ผู้แปล, (กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพ์พริาบ, 2544), หน้า 45.

¹¹⁷ The Works of Mencius, Book I, PT.I,CH.V:6

¹¹⁸ The Analects, Book 4:4.

¹¹⁹ The Works of Mencius, Book VI,PT.I, CH XVIII:1

¹²⁰ The Analects, Book 9:29, 14:28.

¹²¹ The Works of Mencius, Book IV,PT.II,CH.XXVIII:2.

ข. ผลต่อสังคม

การอยู่ร่วมกันในสังคม ความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน ถือเป็นเรื่องสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นสังคมระดับไหนก็ตาม ความรัก ความปรารถนาดีต่อกันถือว่าเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่จะทำให้สังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนกัน ขงจื้อคงจะมองเห็นสภาพสังคมในยุคของท่านที่คนขาดคุณธรรมข้อนี้ สังคมจึงเดือนร้อน มีการเอาัดเอาเปรียบกัน ผู้ใหญ่รังแกผู้น้อย รัฐใหญ่รังแกรัฐเล็ก คนมีอำนาจ กดขี่ข่มเหงคนที่ไม่มีอำนาจ ทำให้ความสงบสุขในสังคมเป็นเรื่องที่ทุกคนโหยหา ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ผู้มีเมตตาบารมี ย่อมไม่รังแกผู้ที่อ่อนแอกว่า”¹²²

หลักคำสอนเรื่อง เหริน นับเป็นหลักการสำคัญที่จะเข้ามาช่วยแก้ปัญหาดังกล่าวนี้ ท่านจึงสอนให้คนปฏิบัติตามคุณธรรมข้อนี้ โดยเริ่มตั้งแต่ระดับครอบครัว กระทั่งถึงประเทศชาติ ทุกคนในสังคมควรปฏิบัติตามหลักการนี้ โดยเฉพาะตัวผู้ปกครองต้องทำตัวให้เป็นตัวอย่าง ในคัมภีร์ต้าสุ่ย จึงมีคำพูดว่า ให้ผู้ปกครองรักประชาชนเหมือนกับที่พ่อแม่รักลูกตัวเอง เพราะเมื่อผู้ปกครองรักประชาชน ประชาชนก็จะรักผู้ปกครองเป็นการตอบแทนเช่นเดียวกัน¹²³ และผลของความรัก ก็จะทำให้คนปฏิบัติต่อกันด้วยมิตรและไมตรี หวังดีปรารถนาดีต่อกันอย่างจริงใจ

ค. ผลต่อเศรษฐกิจ

ครั้งหนึ่ง ศิษย์ได้ถามขงจื้อเกี่ยวกับหลักการพื้นฐานของการปกครอง ขงจื้อตอบว่า ควรประกอบด้วยหลัก 5 ประการ ในบรรดา 5 นั้น มี 3 ประการที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในประเด็นที่ว่า รัฐบาลที่ปกครองประเทศชาติด้วยเมตตาธรรม (เหริน) นั้น ย่อมส่งเสริมความอยู่ดีกินดีของประชาชน ทำให้ประชาชนได้รับประโยชน์จากสิ่งที่เขา

¹²² อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, , หน้า 175.

¹²³ Leonard Shihlien Hsu. *Op.cit.* p.115.

ควรจะได้ ไม่เกณฑ์แรงงานอย่างไม่เป็นธรรม ไม่จู่โจมค้าขายกับประชาชนอย่างไม่เป็นธรรม¹²⁴
ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า เทริน ย่อมส่งผลต่อเศรษฐกิจ ความอยู่ดีกินดีของประชาชนด้วย

ง. ผลต่อการเมือง

เทรินนับว่ามีบทบาทสำคัญต่อการเมืองการปกครองมาก เพราะถ้าหากผู้ปกครองรักประชาชน ประชาชนก็รักผู้ปกครอง ทั้งสองฝ่ายก็จะปฏิบัติหน้าที่ต่อกันและกันด้วยความมุ่งมั่น ขงจื้อจึงพยายามเน้นเรื่องผู้ปกครองว่าจะต้องเป็นผู้มีความรัก (เทริน) เสียสละตนเองเพื่อประโยชน์ของแผ่นดิน ในคัมภีร์เม่งจื้อถึงกลับกล่าวไว้ว่า “ผู้ที่ประกอบด้วยเทรินเท่านั้นจึงสมควรดำรงตำแหน่งอันสูงส่ง”¹²⁵ “ถ้าผู้ปกครองของรัฐรักเทริน เขาจะไม่มีศัตรูในราชอาณาจักร”¹²⁶ “เมื่อผู้ปกครองเป็นผู้ประกอบด้วยเทริน ประชาชนทั้งปวงก็จะกลายเป็นผู้มีเทริน”¹²⁷ “คนเป็นขุนนาง อยู่ในฐานะใช้อำนาจและกฎหมาย ถ้ามีเมตตาและรู้จักให้อภัยย่อมจะเป็นที่เคารพรักของราษฎร”¹²⁸

2.4.2 ผลด้านลบหากขาดปัญญา

เป็นที่น่าสังเกตว่า ขงจื้อพูดถึงผลของการปฏิบัติตามหลักเทรินในเชิงลบน้อยมาก อาจจะเรียกได้ว่า แทบไม่มี จะมีกล่าวถึงบ้างก็เป็นเรื่องของการ “เตือน” การปฏิบัติตามหลักเทรินว่าจะต้องควบคู่ไปกับปัญญาด้วย มิเช่นนั้นจะทำให้ผิดจากหลักเทรินและกลายเป็นความเสียหายได้ ตัวอย่างของข้อความที่ทำให้ตีความได้เช่นนั้น มาจากเรื่องต่อไปนี้

ใจหว่าถามว่า “ถ้าไปบอกผู้มีเมตตาธรรมว่า ‘มีคนตกไปในบ่อน้ำ’ เขาจะกระโดดตามลงไปหรือไม่?” ขงจื้อตอบว่า “จะทำเช่นนี้ได้อย่างไร? สัตบุรุษช่วยคนตกลงไป

¹²⁴ The Analects, book 20:2.

¹²⁵ The Works of Mencius, Book IV, PT.I, CH.I:7.

¹²⁶ *Ibid.*, VII, PT.II, CH.IV:2

¹²⁷ *Ibid.*, IV, PT.II, CH.V.

¹²⁸ อองซก, ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, หน้า 56.

ในบ่อน้ำได้ แต่ไม่จำเป็นต้องกระโดดลงในบ่อน้ำ ทั้งนี้เพราะสัตว์บุรุษอาจถูกหลอกได้เช่นกัน จึงไม่ควรทำอะไรโง่ๆ”¹²⁹

ความขี้ระแวงนี้สะท้อนให้เห็นว่า คนมีเมตตาธรรมนั้น ก่อนที่จะแสดงความเมตตาออกไปนั้น จะต้องมีปัญหาพิจารณาด้วย มิใช่สักแต่ว่าเมตตาเพียงอย่างเดียวแล้วจะสามารถใช้ได้ เพราะบางครั้ง บางสถานการณ์แม้จิตใจจะประกอบด้วยเมตตาก็จริง แต่วิธีการที่แสดงหรือกระทำลงไปนั้นไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม ก็จะกลายเป็นเรื่องเสียหายเช่นเดียวกัน

2.5 บทสรุป และวิจารณ์

เหริน ในปรัชญาขงจื้อ ถือว่าเป็นคำสอนที่มีความสำคัญสูงสุด และมีความหมายกว้างที่สุด ครอบคลุมระบบจริยธรรมในปรัชญาขงจื้อได้ทั้งหมด อาจจะสามารถกล่าวได้ว่า เหริน คือ หัวใจคำสอนของขงจื้อ ความที่เหรินมีความหมายกว้าง ครอบคลุมหลักคำสอนอื่น ๆ ของขงจื้อ จึงทำให้มีการนิยามความหมาย หรือแปลความของคำนี้หลากหลายตามไปด้วย ทำให้เกิดความสับสนสำหรับผู้ที่ไม่คุ้นเคยในคำสอนเรื่องเหริน เพราะไม่สามารถกำหนดขอบเขตเหรินได้

ความจริงแล้ว เมื่อประมวลถึงเหรินที่ขงจื้อกล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ จะมีความหมายที่ต้องกำหนดไว้ในใจ 2 ประการ คือ

1.เหรินที่เป็นคุณภาพของจิตใจ (Benevolent Mind) เหรินที่เป็นคุณภาพจิต ก็ได้แก่อารมณ์ความรู้สึกที่มีอยู่ในจิตใจของแต่ละบุคคล เพิ่งถึงสภาพ หรือสภาวะของจิตที่ประกอบด้วยความรักที่มีต่อบุคคลอื่น ๆ ซึ่งได้จำแนกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวไว้ในส่วนที่ว่าด้วยความหมาย และประเภทของเหริน

2.เหรินที่เป็นพฤติกรรม (Benevolent Action) เหรินในส่วนที่เป็นพฤติกรรม ก็ได้แก่การแสดงออกทางกาย วาจาบนพื้นฐานของคุณธรรมเหริน ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามภาวะที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วในตอนที่ว่าด้วยพฤติกรรมของผู้มีเหริน

¹²⁹ The Analects, book 6:24.

อนึ่ง เมื่อเปรียบเทียบความถี่ในการกล่าวถึงระหว่างเหรินที่เป็นคุณภาพของจิต กับเหรินที่เป็นพฤติกรรม ในคัมภีร์ขงจื้อจะกล่าวถึงเหรินที่เป็นพฤติกรรมบ่อยกว่าเหรินที่เป็นคุณภาพจิต เหรินที่เป็นคุณภาพจิตขงจื้อกล่าวไว้เพียงเล็กน้อย พอให้ได้เข้าใจว่าหมายถึงอะไรเท่านั้น ผู้ที่ศึกษาเรื่องเหรินเมื่อไม่พบคำนิยามความหมายที่ชัดเจน จึงมักจะนำความหมายของเหรินที่เป็นพฤติกรรมไปนิยามเสริม ทำให้เกิดความสับสนว่าเหรินที่แท้จริงแล้วมีความหมายอย่างไรกันแน่

ถ้าเราเข้าใจแต่เพียงว่า เหรินหมายถึงความรัก ความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ อย่างที่ขงจื้อได้นิยามเอาไว้สั้น ๆ แค่นั้นก็จะไม่สับสน เพราะความหมายของเหรินมีเพียงเท่านั้น แต่พฤติกรรมที่แสดงออกของความรัก ความปรารถนาดีจะมีหลายลักษณะ สามารถแสดงออกได้ทั้งทางกาย ทางวาจา ในสถานการณ์ที่แตกต่าง คนย่อมสามารถแสดงความรัก ความปรารถนาดีได้แตกต่างกันไม่เหมือนกัน เช่น ต่อพ่อแม่ เราก็แสดงความรักในลักษณะหนึ่ง ต่อเพื่อนเราก็แสดงความรักในลักษณะหนึ่ง ต่อผู้ปกครองเราก็แสดงความรักอีกอย่างหนึ่ง ต่อหน้าที่และความรับผิดชอบ เราก็แสดงความรักได้อีกในลักษณะหนึ่ง ต่อการศึกษาเราก็แสดงความรักได้ในอีกลักษณะหนึ่ง ดังนั้น ถ้าเราพิจารณาจากพฤติกรรมที่แสดงออกไปจะเห็นว่าไม่เหมือนกัน หากแต่ถ้าย้อนกลับเข้าไปดูภายในจิตใจ เราจะเห็นคุณภาพของจิตอย่างเดียวกัน คือความรักเป็นพื้นฐานของการกระทำนั้น

ด้วยเหตุนี้เอง เหรินจึงมีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมอื่น ๆ เช่น “อิ” (ความเหมาะสม) “หลี่” (จารีตประเพณีที่ดีงาม) “จง” (ความซื่อสัตย์) “ชู่” (การให้อภัย) โดยเฉพาะ “จง” กับ “ชู่” นั้น ถือเป็นแนวทางปฏิบัติที่ขงจื้อบอกว่า มีเพียง 2 ประการนี้ ก็สามารถยึดถือปฏิบัติได้ตลอดชีวิต เพราะครอบคลุมสภาวะธรรมได้ทั้งหมด คือทั้งที่เป็นส่วนดี (ให้ทำ) และส่วนที่ไม่ดี (ไม่ให้ทำ) ซึ่งทั้งส่วนดีที่ให้ทำ และส่วนไม่ดีที่ไม่ให้ทำ ก็มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความดีงามของชีวิตทั้งสิ้น ขงจื้อมองว่า พื้นฐานของพฤติกรรมทั้ง 2 ประการนี้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของเมตตาธรรม (เหริน) จึงจะสามารถปฏิบัติได้สมบูรณ์

บทที่ 3

เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท

3.1 สารัตถะของเมตตา

3.1.1 บทนิยามและไวยากรณ์ของเมตตา

ก. บทนิยาม

ในพระไตรปิฎกได้นิยามความหมายของเมตตาไว้สั้น ๆ ว่า “ความรักใคร่ กิริยาที่นำใคร่ ภาวะที่รักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ นี้ เรียกว่า เมตตา”¹ ในบางแห่งก็เพิ่มคำว่า “ในสัตว์ทั้งหลาย” เข้ามา ซึ่งเมื่อนำมาเพิ่มกับคำเดิมที่มีอยู่แล้วก็จะได้ว่า “ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ นี้เรียกว่า เมตตา”² และเรียกจิตที่ประกอบด้วยสภาวะดังกล่าวนี้ว่า เป็นจิตที่ประกอบด้วยเมตตา

ค่านิยามดังกล่าว เมื่อเทียบเคียงกับอรรถกถา ก็มีลักษณะไม่ต่างกันมาก เช่น “ชื่อว่า เมตตา เพราะอรรถว่ารักใคร่ อธิบายว่า ผู้ก่อกุศล ชื่อว่า เมตตา เพราะความเจริญเป็นไปในมิตร หรือความเจริญนั้นเป็นไปต่อมิตร”³ “ความมีไมตรี กิริยาที่รัก ความเป็นผู้มีความรัก ความเอ็นดู กิริยาที่เอ็นดู ความเป็นผู้เอ็นดู ความแสวงหาประโยชน์ ความอนุเคราะห์ ความไม่พยายาม ความไม่ปองร้าย ความไม่โกรธ ชื่อว่า เมตตา”⁴ “ชื่อว่าเมตตา เพราะมีความเอื้ออภัย อธิบายว่า ความรัก ชื่อว่า เมตตา เพราะมีความรัก หรือความเป็นไปแห่งความรัก”⁵ “ธรรมชาติไคย่อมสนิทสนม รักใคร่ ฉะนั้นธรรมชาตินี้ ชื่อว่าเมตตา อธิบายว่า ย่อมเสนาหา

¹ อภ. วิ.อ. 2 / 2/ 485.

² อภ. วิ.อ. 2 / 2/ 441.

³ ชุ. อิติ.อ. 1 / 4/ 146.

⁴ ชุ. มหา.อ. 5 / 2 596.

⁵ ชุ. จุฬ.อ. 6/ 670.

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า เชื่อว่า เมตตาเพราะรักใคร่ เยื่อใย ยินดีในสัตว์ทุกจำพวก”⁶ “ความเป็นผู้
ใคร่เพื่ออันนำมาซึ่งความสุข โดยนัยว่า ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงมีความสุขเถิด ดังนี้เป็นต้น เชื่อ
ว่า เมตตา” ในด้านสัตตศาสตร์แสดงรูปวิเคราะห์ว่า มิชชติ สินิยุหิตติ เมตตา แปลว่า
ธรรมชาติใดย่อมรักใคร่ชื่นชมต่อสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า เมตตา⁷

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ได้ให้ความหมายของคำว่าเมตตาว่า
ความรัก, ความปรารถนาให้เขามีความสุข, แต่ไม่ตรีจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขด้วนหน้า
(เป็นข้อ 1 ในพรหมวิหาร 4, ข้อ 2 ในอารักขกัมมัฏฐาน 4) บางแห่งท่านก็ใช้คู่กับกรุณา เขียน
ติดกันว่า เมตตากรุณา หมายถึง ความรักความปรารถนาดี และความสงสาร ความอยาก
ช่วยเหลือปลดปล่อยทุกข์ (เป็นข้อแรกในเบญจธรรม) ⁸ สอดคล้องกับพจนานุกรม ฉบับ
ราชบัณฑิตยสถานที่นิยามไว้ว่า “ความรักและเอ็นดู, ความปรารถนาจะให้ผู้อื่นได้สุข, เป็นข้อ
1 ในพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา”⁹

ในบันทึกธรรมของพันเอกปิ่น มุกขนันต์¹⁰ ได้ให้คำจำกัดความ พร้อมทั้งอธิบาย
ความไว้ว่า เมตตา แปลว่า ความรักใคร่ จากนั้นท่านก็อธิบายความรักใคร่ออกเป็นมีอยู่ 2
ประเภท เพื่อแยกให้เห็นว่า ความรักใคร่แบบไหนเป็นเมตตา แบบไหนไม่ใช่ กล่าวคือ

1. ความรักใคร่ด้วยอำนาจของความกำหนัด เช่น ความรักระหว่างเพศ อยู่ในกลุ่ม
ของความรักที่มีตัณหาและราคะเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต ซึ่งเป็นเรื่องของเป็นกิเลส เป็นที่มา
ของความทุกข์ ผู้ปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ต้องพยายามกำจัดออกจากใจ ความรักใคร่ประเภทนี้
ไม่ใช่เมตตา

2. ความรักแบบเมตตา ความรักประเภทนี้ เป็นเรื่องของความหวังดี คือปรารถนา

⁶ พุ. ปฎิ. อ./ 7 / 1 / 243.

⁷ พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมมาจริยะ. **ปรมัตถ์สังคหะ สมถกรรมฐานที่ป็นี.** (พระนคร : มูลนิธิสังฆมณฑลสังฆราช จัดพิมพ์, 2521), หน้า 190.

⁸ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 237.

⁹ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525.** (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2539), หน้า 655.

¹⁰ พันเอกปิ่น มุกขนันต์, **บันทึกธรรม**, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2526), หน้า 204.

จะให้เป็นสุข เช่น มารดารักบุตร มิตรสหายรักกัน เป็นต้น ความรักที่เรียกว่า เมตตา
พระพุทธเจ้าทรงสอนให้บำเพ็ญทั้งฆราวาส ทั้งบรรพชิต เพราะเป็นคุณธรรมที่จะช่วยให้การ
อยู่กัน ในหมู่คณะเป็นไปด้วยดี มีการปฏิบัติต่อกันด้วยความรักความเอื้อเฟื้อ เข้าใจซึ่งกันและ
กัน ทำให้สังคมอยู่เย็น และเป็นสุข

กล่าวโดยสรุป บทนิยามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา
ตลอดจนคัมภีร์รุ่นหลัง ให้บทนิยามของเมตตาเป็นไปในลักษณะเดียวกัน คือเป็นเรื่องคุณภาพ
หรือสภาวะของจิตที่ประกอบด้วยความหวังดี ปราศจากอคติต่อบุคคลอื่น สัตว์อื่น โดยปราศจาก
ตัณหา หรือราคะเป็นเครื่องชักจูง ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ที่เป็นกามคุณ เป็นสภาพจิตที่มีความ
อ่อนโยน เอื้อเฟื้อ มีความเป็นมิตรต่อผู้อื่น

ข. ไวยากรณ์ของเมตตา

โดยปกติ เมื่อพูดถึงหลักธรรมที่มีความหมายว่า ความรัก ความปรารถนาดี มุ่ง
กระทำให้ประโยชน์แก่บุคคลทั้งหลายทั้งปวงแล้ว ก็มักจะนึกถึงคำว่า เมตตา เมตตา
จึงเป็นคำที่คุ้นเคยกันโดยทั่วไป และในคัมภีร์เองก็มักจะใช้คำว่า เมตตา เสียเป็นส่วนใหญ่
น้อยนักที่จะเห็นใช้คำอื่นแทนเมตตา เท่าที่สำรวจคุณลักษณะของการใช้คำว่า เมตตา ในคัมภีร์
พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา หรือแม้แต่คัมภีร์รุ่นหลัง ๆ มา ไม่พบการใช้คำอื่นแทนเมตตา
เลย ถ้าใช้แทนก็ใช้เฉพาะกรณีต้องการอธิบายถึงความหมายของเมตตาเพิ่มเติม หรือเพื่อให้
ความหมายชัดเจนขึ้นกว่าเดิมเท่านั้น ซึ่งคำเหล่านั้น หากอยู่เพียงลำพังไม่มีบริบทของเมตตา
เข้ามาเกี่ยวข้อง ก็จะไม่สามารถทำให้ผู้อ่านกำหนดได้ว่า คำนี้ใช้ในความหมายที่พูดถึงเมตตา

ผู้วิจัยสำรวจคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาพบคำที่มีลักษณะดังกล่าว
ซึ่งอาจสงสัยได้ว่า เป็น ไวยากรณ์ คือเป็นคำที่ใช้แทน หรือระบุถึงว่ามีความหมายเดียวกัน
กับเมตตา ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของคำที่เป็นไวยากรณ์ของเมตตา

1. เมตฺติ, มิตฺต¹¹ ภาษาไทยใช้คำว่า ไมตรี หรือ มิตร ทั้ง 2 คำนี้มีรากศัพท์อันเดียวกันในอรรถกถาทานโยงประโยชน์ให้เห็นความสัมพันธ์ของคำว่าเมตตา กับเมตติ (ไมตรี) หรือ มิตตะ ดังนี้ “ชื่อว่าเมตตา คือ ความไมตรี...”¹² “ชื่อว่ามิตร เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมรักใคร่ และต้านทาน อธิบายว่า ย่อมเชื่อใจ เพราะความเป็นผู้มีอัชฌาศัยเกื้อกูล และย่อมรักษาจากการประสบสิ่งที่ไม่เกื้อกูล ภาวะแห่งมิตร ชื่อว่า เมตตา”¹³ “ชื่อว่ามิตร เพราะรักษา อธิบายว่า ห่วงใย เพราะมีอัชฌาศัยมุ่งประโยชน์เกื้อกูล และรักษาให้พ้นจากการมาถึงของสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ความเป็นแห่งมิตร ชื่อว่า เมตตา”¹⁴

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงความสัมพันธ์ในเชิงที่เป็นไวยากรณ์กันระหว่างคำทั้งสองนี้ว่า “เมตตา แปลว่า น้ำใจเป็นมิตร เป็นคำเดียวกับคำว่า มิตตะ มาจากรากศัพท์เดียวกัน มิตตะ แผลง อี เป็น เอ ก็เป็น เมตตะ แล้วก็ทำตามไวยากรณ์ กลายเป็นเมตตา แปลว่า น้ำใจของมิตร คือ คุณสมบัติของมิตรได้แก่ความปรารถนาดี มีความรัก”¹⁵

¹¹ ตัวอย่างการใช้คำนี้ในพระไตรปิฎก เช่น

สตฺโถ ปสวโต มิตฺต

มาตา มิตฺต สเก ฆเร

สหาโย อุตฺถชาตสุส

โหติ มิตฺต ปุณฺณปุณฺ

สยํ กตานิ ปุณฺณานิ

ตํ มิตฺต สมปรายิกํ ฯ (ส.ส.อ.1 / 1 / 274., ส.ส.อ.

15/163/50

“ตตฺถ กตมา เมตฺตา ยา สตฺเตสุ เมตฺติ เมตฺตายนา เมตฺตายิตฺตํ เมตฺตา เจโตวิมุตฺติ อโย วุจฺจติ เมตฺตา ฯ” (อภิ.วิ.อ. 2 / 2 / 441. ดู อภิ.วิ.อ. 35/743/370.

¹² พุ. ม.อ. 5 / 2 / 596.

¹³ พุ. ส.อ. / 1 / 5 / 387.

¹⁴ พุ. พุ. อ. / 1 / 1 // 352.

¹⁵ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “เวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์” ใน พุทธสถานอินเดีย. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ชนมายุ 80 ปี พระสุเมธาธิบดี (ทศตสุทฺธิเถระ) 16 สิงหาคม 2541, หน้า 102.

2. **อนุทยา** ตามศัพท์แปลว่า การตามรักษา อรรถกถาจารย์อธิบายคำนี้ไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมทรงแสดงธรรมส่วนเบื้องต้นแห่งเมตตา ด้วยบทว่า อนุทยา¹⁶ คำนี้แม้จะไม่คุ้นกันในภาษาไทย และไม่ใช่คำที่มีความหมายถึงเมตตาโดยตรง แต่ในพระบาลี และอรรถกถาท่านก็มักจะใช้คำนี้ขยายความถึงเมตตา

3. **ทฺยาปนฺโน** ตามศัพท์แปลว่า ถึงความเอ็นดู เป็นคำคุณศัพท์ซึ่งระบุถึงสภาพจิตใจของผู้มีเมตตาว่า บุคคลผู้มีเมตตานี้จะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความเอ็นดู ในอรรถกถาพบคำนิยามความหมายของคำนี้โยงไปหาเมตตา ดังนี้ “บทว่า ทฺยาปนฺโน คือ ถึงความเอ็นดู ได้แก่ความเป็นผู้มีจิตเมตตา คือเป็นผู้อนุเคราะห์สรรพสัตว์ด้วยความเกื้อกูล อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตเกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีความเอ็นดูนั้น”¹⁷

4. **เขมตา** ตามศัพท์แปลว่า ความไม่มีภัย ตรงกับภาษาไทยว่า “เกษม” เป็นสภาวะของจิตที่เป็นสุข ปลอดภัยจากอารมณ์ที่คัดเคือง ขัดข้องอันทำให้เกิดความกลัว ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อจิตมีความรัก ความปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พบแต่รูปศัพท์ที่เป็นรูปของทศุติยาวิภคติ คือ เขมต¹⁸ หากนำไปแจกตามรูปศัพท์ที่เป็นปฐมวิภคติก็คือ เขมตา นั่นเองในคัมภีร์อรรถกถาพบร่องรอยของการอธิบายคำนี้เชื่อมโยงไปถึงเมตตาดังนี้ “บทว่า เขมต ได้แก่ความไม่มีภัย คือความเกื้อกูล อธิบายว่า ได้แก่เมตตา”¹⁹

¹⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ปฐมสมันตปาสาทิกาแปล ภาค 2.** (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527), หน้า 201.

¹⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม 3.** (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 66.

¹⁸ เช่น ชมมเมฆี วสุสิตฺวาน เตมยิตฺวา สเทเวเก
เขมตฺ ปาปยิตฺวา นิพฺพุโต โส สสาวโก (จ.อ.32/21/524)
หรือ “สเจ สพฺพภูเตสุ เขมตฺ กริสฺสสฺส, มุสา น ภณิสฺสสฺส ฯ” (ป.ปญฺจสุทฺถนํ 1 / 305), “อิเชว ลินาหิ พุราหุณฺณ สพฺพภูเตสุ กโรหิ เขมตฺ” (ม.ม.อ.12/98/70)

¹⁹ ม.ม.อ./ 1 / 1 / 464.

5. **อวิโรธ, อโทส** ความหมายในภาษาไทย คือความไม่มีจิตประทุษร้าย หรือความไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง ในอรรถกถาพรรณารอยของการใช้คำว่า เมตตา ในความเดียวกับอวิโรธ หรือ อโทส ดังนี้ “ว่าโดยความแล้ว เมตตาก็คืออโทส”²⁰

อย่างไรก็ตาม อโทสทั้งหมดจะเป็นเมตตาทุกครั้งก็หาไม่ เพราะอโทสเป็นเจตสิกที่ประกอบกับโสภณจิตทั่วไปได้อยู่แล้ว เพียงแต่สวคมนตรี ใหว้พระ ใสบาตร รักษาศีล อ่านหนังสือธรรม เหล่านี้ อโทสเจตสิกก็เข้าประกอบอยู่ทุกขณะ แต่ว่าขณะนั้นเมตตาไม่มี ไม่ประกอบ เพราะเมตตา นอกจากจะไม่โกรธ ไม่เกลียดชังแล้ว ยังประสงค์ให้สัตว์ทั้งหลายมีความสุขอีกด้วย²¹

3.1.2 ความหมายของเมตตา

ก. ความหมายของเมตตา

ก่อนที่จะได้กล่าวถึงความหมายของ เมตตา ในรายละเอียด เบื้องต้น ผู้วิจัยขอนำ คำ 2 คำ ที่ปรากฏอยู่ในพระบาลีคือ เปมะ และ ลินหะ ซึ่งมีความหมายว่า ความรัก เช่นเดียวกับเมตตา มากกล่าวโดยสังเขป เพื่อจะได้มองเห็นความแตกต่างระหว่าง 2 คำนี้ กับคำว่า เมตตา และจะได้ทราบว่า ความรักแบบไหนที่สงเคราะห์เข้ากับ เมตตา

1) เปมะ ในพระไตรปิฎกท่านแปลตามศัพท์ว่า ความรัก อรรถกถาอธิบายว่า ชื่อว่า เปมะ เพราะอรรถว่า ประพฤติรักใคร่²² ได้แก่ความรักที่อาศัยเรือน²³ หมายความว่า ความรักแบบ เปมะ นั้น จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องวัตถุ บุคคล สถานที่ สิ่งของ หรือสิ่งที่เป็นรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น รักพ่อแม่ รักพี่น้อง รักงาน รักศิลปะ รักการศึกษา รักบ้านเกิดเมืองนอน เป็นต้น

²⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **วิสุทธิมรรคแปล**. ภาค 3 ตอนที่ 1 (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 84.

²¹ พระอนรรุททาจารย์, **กัมมัฏฐานลัทธิวิภาค ปริเฉทที่ 9**. (พระนคร : คณะนักศึกษากิจการธรรมจัดพิมพ์, 2507), หน้า 63.

²² ส.ข.อ. / 3 / 26.

²³ ที. ป.อ./ 3 / 2 / 469.

ตามรูปศัพท์ เปมะ เป็นคำกลาง ๆ ในพระบาลีหรืออรรถกถา เมื่อท่านต้องการใช้ คำนี้ในความหมายเฉพาะเรื่อง หรือเฉพาะด้าน ก็มักจะมีคำอื่นมาขยายความอีกทอดหนึ่ง เช่น มาตุเปมะ (ความรักอันมารดา) ธิตุเปมะ (ความรักอันธิดา) ภคินีเปมะ (ความรักอันพี่น้องหญิง)²⁴ เป็นต้น

ตัวอย่างของการใช้คำนี้ในพระบาลี และอรรถกถา นอกจากจะใช้ในความหมาย ความรักที่อาศัยเรือนแล้ว ยังใช้ในความหมายที่เป็นบ่วงความรักเป็นสาเหตุให้เกิดการกระทำที่ ดิลงามในการพัฒนาตนเอง หรือปฏิบัติต่อบุคคลอื่นด้วยความดิลงามในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง อีกด้วย

ตัวอย่างประกอบข้างล่างต่อไปนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความรักในในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งบางตัวอย่างก็มีความหมายสอดคล้องกับเมตตา แต่บางตัวอย่างก็ไม่เกี่ยวข้องกับเมตตา เป็น เรื่องของความรักที่อาศัยตัณหา รากะเป็นฐาน ดังนั้นข้อความที่เป็นพระพุทธรพจน์จึงไม่พบ การใช้คำว่า เปมะ แทนคำว่า เมตตา

มหาบพิตร น้ำตกในที่สูงย่อมไหลลงในที่ลุ่มฉนใด ขอพระองค์จงชำระเลื่องคุณ ภิกุศลสงฆ์ แล้วปฏิบัติตามความรัก (เปมะ-ผู้วิชัย) ฉนนันเถติ ฯ ครั้งนั้น พระราชามีพระราชดำหริว่า โอ พระพุทธรคุณน้าอัสจรรย ชื่อว่าคนที่ทำผิดต่อ พระผู้มีพระภาคเจ้าเหมือนอย่างเรา ด้วยว่าเราฆ่าอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระ ภาคเจ้า และเชื่อคำของพระเทวทัตสังนายขมังธนู ปล่อย้างนาพาภิรี เพราะ อาศัยพระเทวทัตจึงกลิ้งศิลา เรามีความผิดใหญ่หลวงเช่นนี้ พระทศพลยังเรียก จนพระโอบุญจะไม่พอ โอ พระผู้มีพระภาคเจ้าประดิษฐานอยู่ด้วยดีในลักษณะผู้ คงที่ด้วยอาการ 5 อย่าง เราจักไม่ละทิ้งพระศาสดาเห็นปานนี้แล้วแสวงหา ภายนอก ทรงพระโสมนัส เมื่อจะสนทนากับพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ปี โย เม ภนเต เป็นต้น²⁵

คุณภิกุศลทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น (นิวิฐฐเปโม)

²⁴ วิ. ม.อ. 1 / 3 / 173.

²⁵ ที. สี.อ. / 3 / 114-115.

มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมได้ศรัทธาในพระตถาคต หรือ
สาวกของพระตถาคต การได้นี้ยอดเยี่ยมกว่าการได้ทั้งหลาย ย่อมเป็นไปพร้อม
เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย... เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน²⁶

คูกรสารีบุตร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีฉันทะกล้า (ดีพุดจุนโท) ในการ
สมาทาน และมีความรักอย่างลึกซึ้ง (อริคตเปโม) ในการสมาทานสิกขาบท
ต่อไป มีฉันทะกล้าในการกำจัดความอยาก และมีความรักอย่างลึกซึ้งในการ
กำจัดความอยากต่อไป... มีฉันทะในการแทงตลอดด้วยทิวติ และมีความรักอย่าง
ลึกซึ้งในการแทงตลอดด้วยทิวติต่อไป คูกรสารีบุตร วัตถุ 7 ประการนี้แล เรา
กระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศแล้ว²⁷

ความพอใจก็ดี ความกำหนดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี(เปมิ) สิ่งนั้นไม่ได้มีแก่ข้า
พระองค์²⁸ พระองค์นั้นแหละได้กระทำเหตุนี้ ในบัดนี้ หม่อมฉันปราศจากความรัก
ในพระองค์แล้ว ความรักนั้นประสานกันอีกไม่ได้ คงงาช้างอันตัดขาดแล้วด้วยเลื่อย
ฉะนั้น²⁹

จากตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นนี้ อาจสรุปได้ว่า ความรักชนิดที่เรียกว่า เปมะ นั้น ถ้า
เป็น ความรักที่บริสุทธิ์อันเป็นเหตุให้กระทำซึ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่กันและกัน ปราศจาก
ตัณหา หรือราคะ เป็นความรักที่ไม่อาศัยเงื่อนไข อาจจะสงเคราะห์ได้ว่า ความรักดังกล่าวนี้เป็น
ความรักประเภทเดียวกับเมตตา แต่ถ้าตรงกันข้ามจากนี้ก็ไม่ใช่เมตตา

อนึ่ง ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงว่า ความรักแบบเปมะมี
ความพอใจเป็นเหตุเกิด³⁰ หมายความว่า ความรักแบบเปมะนั้นต้องอาศัยตัณหา หรือราคะเป็น
ปัจจัยหนุนให้เกิดเสมอ ในคัมภีร์อรรถกถาท่านพรรณนาถึงความรักแบบ เปมะ ว่าเกิดขึ้น

²⁶ อจ. ปญจก.อ. / 297.

²⁷ อจ. สุตตค.อ. / 37.

²⁸ ส.ข.อ. / 3 / 280.

²⁹ พุ. ชา.อ. / 1 / 90.

³⁰ พุ. ธ.อ. / 374.

เพราะอาศัยเหตุ 2 ประการ คือ การได้เคยอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน และการเกี่ยวคู่
ประโยชน์กันในปัจจุบัน เปรียบเสมือนบัวเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยเปลือกถม และน้ำ³¹

2) สีนะหะ รากศัพท์เดิมคือ สีนินหะ แปลว่า เสน่หา³² คำนี้แม้จะใช้ในการความหมาย
เดียวกับความรัก แต่ความรักชนิด สีนะหะ นี้ ก่อนข้างจะใช้ในการความหมายที่เป็นเรื่องของกิเลส
อันได้แก่ตัณหา ราคะ เสียวเป็นส่วนใหญ่ ท่านจึงบอกว่า เป็นไวพจน์หนึ่งของคำว่า ตัณหา³³
และมี โลกะมูลจิตเป็นตัวชักนำ³⁴ คือปรารถนาแต่จะเอามาเป็นสมบัติ เป็นอารมณ์ใคร่ของตน
เท่านั้น ไม่ยอมให้คนอื่นเข้าร่วมด้วย เช่น ความรักของชายหญิง ย่อมไม่ต้องการให้คนอื่นเขา
มารักคู่รักของตนด้วยเสน่หา ถ้าเกิดมีใครมาขอเสน่หาร่วมกับคนที่ตนรักก็กลายเป็นความขัด
เคือง หรือกลายเป็นโทษะไป

ในพระบาลีท่านแปลความหมายในลักษณะเป็น “ยางเหนียว” ที่ผูกพันให้เกิดภพ
เกิดชาติ เช่น “ดูกรอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าไร่นา วิญญูณชื่อว่าพืช ตัณหาชื่อว่ายาง
(สินะหะ) วิญญูณประดิษฐานแล้ว เพราะธาตุอย่างเลวของสัตว์พวกมีวิชาเป็นเครื่องสกัด
กัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการอย่างนี้จึงมีการเกิดภพใหม่ต่อไปอีก”³⁵ “พืชชนิดใด
ชนิดหนึ่งที่บุคคลหว่านลงในนา ย่อมงอกขึ้นเพราะอาศัยเหตุ 2 ประการ คือ รสในแผ่นดิน
และยางในพืช (สินะหะ)”³⁶ เป็นต้น ตัวอย่างการใช้ในลักษณะนี้ เท่าที่พบเหล่านี้มักจะใช้เพียง
คำพ้องศัพท์เดียว

³¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, สมุทปาสาทิกา นาม วินยฎฐกถา ปฐโม ภาค, (กรุงเทพฯ ๑ : มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2532), หน้า 46.

³² มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธมมุตถวิภาวินิยา ปญจิกา นาม อุตถโยชนา (ตติโย ภาค), (กรุงเทพฯ ๑ :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532), หน้า 472.

³³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม. (กรุงเทพฯ ๑ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538), หน้า
507.

³⁴ อาจารย์เสถียร โปธินันทะ ผู้จากไปท่ามกลางความเสียดายอาลัยรักของสาธุชนพุทธบริษัททั่วไป
, (กรุงเทพฯ ๑ : หอรัตนชัยการพิมพ์, 2510), หน้า 195.

³⁵ อจ. ติก.อ .1 / 3 / 422.

³⁶ ส. ส.อ. 1 / 2 / 107.

นอกจากนี้ สีนหะ ศัพท์ยังนิยมนำไปสนธิกับคำอื่นเพื่อให้มีความหมายเฉพาะในลักษณะใดลักษณะหนึ่งอีกด้วย เช่น กายสินโห (ความเชื่อใยในกาย)³⁷ ปุตุตสินโห (ความรักในบุตร)³⁸ กามสินโห (ความเชื่อใยในกาม)³⁹ ภวสินโห (ความเชื่อใยในภพ) ทิฏฐิสินโห (ความเชื่อใยในทิฏฐิ)⁴⁰ เป็นต้น ซึ่งความรักในลักษณะนี้มักมีลักษณะผูกพัน ติดพัน ซึ่งเป็นอุปสรรคสำหรับการบรรลุธรรม ในคัมภีร์อรรถกถาท่านจึงกล่าวไว้ว่า สีนหะ เป็นข้าศึกของเมตตา⁴¹

เบื้องต้นจึงเป็นอันสรุปได้ว่า ความรักชนิดที่เรียกว่า เมตตา ไม่ใช่ความรักประเภทอาศัยเรื้อน (เปมะ) และไม่ใช่ความรักชนิดที่เป็นความผูกพัน ติดพัน (สินหะ) แม้ในบางกรณีความรักชนิดที่เรียกว่า เปมะ จะมีส่วนในการพัฒนาให้เป็นความรักชนิดที่เรียกว่า เมตตา ก็ตาม เช่น ความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก ความรักของศิษย์ที่มีต่ออาจารย์ หรืออาจารย์มีต่อศิษย์ หรือเพื่อนต่อเพื่อน เป็นต้น

เมตตา เป็นความรักแบบไหน หรือมีลักษณะอย่างไร ? ก่อนจะตอบคำถามนี้ขอให้พิจารณาข้อความจากคัมภีร์อรรถกถาต่อไปนี้

เมตตามีอันเป็นไปในอาการให้ประโยชน์เกื้อกูลเป็นลักษณะ มีการนำสิ่งที่ เป็นประโยชน์เกื้อกูลเป็นรส มีการปลดเปลื้องความอาฆาตเป็นเครื่องปรากฏ มีการแสดงความพอใจของสัตว์ทั้งหลายเป็นปทัฏฐาน ความสงบ พยายามเป็นสมบัติของเมตตานั่น⁴²

ในคัมภีร์สังคหะ ปริเฉทที่ 9 ท่านแสดงลักษณะไว้ใกล้เคียงกับคัมภีร์อรรถกถา แต่มีเพิ่มเติมบ้างดังนี้

เมตตา มีความเป็น ไปแห่งกายวาจาใจในอันที่จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่

³⁷ ม. ม.อ. /2 / 1 / 476.

³⁸ พุ. ชา.อ. / 3 / 4 / 907.

³⁹ อจ. จตุ.อ. / 28.

⁴⁰ พุ. จุฬ.อ. /6, /82.

⁴¹ พุ. อิติ.อ.1 / 4 / 146.

⁴² พุ. อิติ.อ. 1 / 4 /146.

สัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ มีการทำประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลายอย่าง
ใกล้ชิดเป็นกิจ มีการบำบัดความแค้นเป็นอาการปรากฏแก่ผู้ที่ทำการ
พิจารณาเมตตา การพิจารณาแต่ความดีที่น่าพึงพอใจของสัตว์ทั้งหลาย โดย
ไม่มีการนึกสิ่งที่ไม่ดี ไม่งามเป็นเหตุใกล้ สงบพยายามหลงได้เป็นเวลานาน
เป็นความสมบูรณ์ของเมตตา⁴³

คำอธิบายดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นว่า เมตตา เป็นความรักที่เป็นไปเพื่อ
ประโยชน์เกื้อกูลเป็นที่ตั้ง เป็นความรักที่มุ่งความสุขแก่ผู้อื่นเป็นสำคัญ เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
“บรรดาภักษัตริย์เป็นต้น หรือสมณพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่ง มีจิตเมตตาอย่างแนบแน่น ย่อม
อนุเคราะห์สัตว์โลกทั่วไป”⁴⁴ และพร้อมกับการมุ่งให้เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล ย่อม
ก่อให้เกิดความรู้สึกที่ดีต่อกัน ไม่มีความเคียดแค้น พยายามต่อกัน นำมาซึ่งความพอใจทั้งสอง
ฝ่าย อรรถกถาบางแห่งท่านจึงใช้คำ 3 คำ เพื่อบ่งบอกถึงผลของการมีเมตตา ได้แก่ ความไม่มี
เวร ความปลอดภัย และความสุข⁴⁵

จะเห็นชัดว่า ความรักแบบเมตตานี้ เป็นความรักที่ไม่อาศัยเงื่อนไข เป็นเรื่องของ
จิตใจที่มีความปรารถนาดีเป็นที่ตั้ง ถือว่าเป็นความรักที่สูงส่งเมื่อเทียบกับ ความรักแบบเปมะ
และเสนะ ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา จึงกล่าวไว้ว่า “ธรรมมี
เมตตาเป็นต้น ชื่อว่าพรหมวิหารธรรม เพราะเป็นธรรมที่อยู่สูงสุด หรือเพราะเป็นธรรมที่อยู่
ของผู้สูงสุด”⁴⁶

เมตตา เป็นความรักที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ความรักที่มุ่งสนองความต้องการของตัวเอง
เป็นที่ตั้ง แต่มุ่งเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลอื่น แก่สัตว์อื่นเป็นที่ตั้ง โดยไม่คำนึงว่า เขาจะ
สนองความดีของเราหรือไม่ก็ตาม ดังท่านผู้รู้ได้อธิบายว่า เมตตา โดยพยัญชนะได้แก่ความ

⁴³ พระอนุรุทธาจารย์, กัมมัฏฐานสัคคหิภาค ปริเฉทที่ 9, หน้า 61-62.

⁴⁴ จุ. ทุก.อ. 3 / 3/ 119.

⁴⁵ บาลีว่า อเวรีโน เขมิโน สุจิโน คุมหามกุฏราชวิทยาลัย, สัทธมมุปกาสินี ทูติโย ภาค, (กรุงเทพฯ ๑ :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531), หน้า 325.

⁴⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา แปล, (กรุงเทพฯ ๑ : มหาม
กุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 412.

สนิทสนม เว้นจากราคะ โดยธรรมดา ได้แก่ปรารถนาความสุขความเจริญเพื่อผู้อื่น⁴⁷ เป็นลักษณะของการมุ่งให้สรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่อย่างไม่มีเวรไม่มีภัย ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ประทุษร้ายกัน ให้อยู่ดีมีความสุขตามสมควรแก่ฐานะของตน⁴⁸

ลักษณะความกระตือรือร้นทางด้านจิตใจในการที่จะทำประโยชน์แก่บุคคลอื่น ถือว่าเป็นลักษณะของผู้มีเมตตาอยู่ในจิตใจ ผู้มีลักษณะดังกล่าวนี้ เมื่อมีภารกิจเกิดขึ้นกับบุคคลอื่น ย่อมไม่เอาเรื่องของตนเองเป็นข้ออ้างเพื่อที่จะได้พ้นภาระรับผิดชอบ มีข้อความในพระบาลีที่น่าสนใจเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวนี้ควรนำมาพิจารณา กล่าวคือ

พระพุทธเจ้าข้า แม้ข้าพระพุทธเจ้าก็มีความคิดอย่างนี้ว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีแล้วหนอที่เราได้อยู่ร่วมกับเพื่อนสหพรหมจารีเห็นปานนี้ ข้าพระพุทธเจ้านั้นได้เข้าไปตั้งเมตตาทายกรรม เมตตาวิกรรม เมตตามโนกรรมไว้ในท่านเหล่านี้ ทั้งในที่แจ้งและที่ลับ ข้าพระพุทธเจ้ามีความคิดอย่างนี้ว่า โฉนหนอ เราพึงวางจิตของตนให้เป็นไปตามอำนาจแห่งจิตของท่านเหล่านี้เท่านั้น ดังนี้แล้ว วางจิตของตนให้เป็นไปตามอำนาจจิตของท่านเหล่านี้แหละ ภายของพวกข้าพระพุทธเจ้าต่างกันก็จริงแล แต่จิตเป็นเหมือนดวงเดียวกันพระพุทธเจ้าข้า...⁴⁹

ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ตรงที่ว่า “วางจิตของตนให้เป็นไปในอำนาจแห่งจิตของท่าน” ซึ่งมีความหมายว่า ให้คำนึงถึงความรู้สึก หรือเข้าใจความรู้สึกของคนอื่นว่า เขาคิดอย่างไร ปรารถนาอย่างไร ไม่ใช่คำนึงแต่ถึงเฉพาะความรู้สึกของตนเองแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่สนใจว่าคนอื่นจะเป็นอย่างไร หรือคิดอย่างไร ซึ่งไม่ใช่ลักษณะของคนที่มีเมตตา

⁴⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธรรมวิภาคปริเฉทที่ 2**, (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531), หน้า 40.

⁴⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธรรมวิภาคปริเฉทที่ 2**, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, 2535), หน้า 117.

⁴⁹ วิ.มหา .อ.5 /2 / 265.

ในอรรถกถาแม้จะไม่ได้อธิบายในลักษณะดังกล่าวโดยตรง แต่จากตัวอย่างที่อ้างถึงต่อไปนี่ ย่อมสามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนว่า ผู้มีเมตตา นั้น ย่อมคำนึง หรือคิดถึงประโยชน์เกื้อกูลต่อบุคคลอื่นเป็นสำคัญ

สนิมขึ้นในบาตรของภิกษุรูปหนึ่ง จีวรของภิกษุรูปหนึ่งเสร้าหมอง บริภณฑกรรมย่อมมีแก่ภิกษุรูปหนึ่ง บรรดาภิกษุเหล่านั้น สนิมขึ้นที่บาตรของผู้ใด เมื่อผู้นั้นบอกว่า คูกรผู้มีอายุ สนิมเกิดที่บาตรของกระผม ควรสุข ดังนี้ พวกนอกนี้ ไม่พูดว่า จีวรของผมนั้นเสร้าหมอง ควรซัก เครื่องใช้ของผมนั้นควรกระทำ ดังนี้แล้ว เข้าพานำฟืนมาตัดเป็นท่อน ไว้บนบาตร สุขบาตรแล้ว ต่อมาก็ซักจีวรบ้าง ทำของใช้บ้าง

50

พฤติกรรมของภิกษุข้างต้นนี้ แสดงถึงความมีเมตตาอย่างยิ่ง แม้ตนจะมีภาระต้องทำ แต่เมื่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในหมู่คณะเอ่ยปากขึ้นก่อน ย่อมละทิ้งภาระที่ตนต้องทำ ไปช่วยเหลือเพื่อนภิกษุรูปอื่นก่อนแล้วจึงมาทำกิจของตนภายหลัง ความเป็นอยู่ของภิกษุดังกล่าวจึงเต็มไปด้วยความรัก ความกลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน พร้อมเพรียงกัน ประองคองกัน ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำนมสดกับน้ำ มองดูกันด้วยสายตาอันเป็นที่รัก

กล่าวโดยสรุป ความรักแบบเมตตา มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. เป็นความรักที่บริสุทธิ์ที่มีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในฐานะเป็นเพื่อนร่วมโลก หรือเพื่อนร่วมทุกข์ ร่วมสังสารวัฏ เป็นความรักอย่างเป็นกลาง ๆ อย่างเผื่อแผ่ ทำให้ใจเปิดกว้างออกไป และผ่องใสเบิกบาน⁵¹

2. เป็นความรักที่มุ่งสร้างประโยชน์เพื่อบุคคลอื่นเป็นที่ตั้ง ไม่ใช่มุ่งเพื่อให้บุคคลอื่นมาสนองความต้องการของตน เป็นภาวะที่จิตยินดีในการดำรงอยู่ดีของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายตามสภาพของมัน เป็นสภาวะจิตที่เป็นกุศล ดิغام โปรงสบาย ซึ่งภาวะจิตแบบนี้จะเกื้อกูลความสุขทั้งแก่ตัวเองและผู้อื่น

ถ้าหากจะตรวจสอบดูว่า ความรักที่ตนมีต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งว่าเป็นเมตตาที่แท้จริงหรือไม่ หรือมีเมตตาอยู่บ้างแต่เจือด้วยตัณหา หรือว่าเป็นแต่เพียงอาการของตัณหา

⁵⁰ ม.มุล. อ.1 / 3 / 17.

⁵¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ้างแล้ว, หน้า 507.

เท่านั้น ท่านผู้รู้แนะนำให้เราถามตนเองว่า ถ้าเราไม่อาจหาสุขเวทนาจากตัวบุคคลที่เรารักได้ และถ้าชีวิตของบุคคลที่เรารักไม่เป็นเครื่องค้ำจุนความมั่นคงถาวรแก่ตัวเรามากต่อไป เรายังจะคงรักเขาหรือไม่ เรายังเห็นชีวิตของเขามีคุณค่าที่พึงจะใส่ใจทะนุถนอมหรือไม่ เรายังยินดีในความดำรงอยู่ของเขาต่อไปอีกหรือไม่⁵² ถ้าอยู่ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวแล้ว จิตใจยังรักและปรารถนาดีอยู่ ย่อมได้ชื่อว่ามีเมตตาแท้

ข. ประเภทของเมตตา

ในพระบาลี จำแนกเมตตาไว้ 3 ประเภท ได้แก่ เมตตากายกรรม เมตตาวาจกรรม และเมตตามโนกรรม

1. เมตตากายกรรม

ในพระบาลีไม่ได้แสดงความหมายใด ๆ เกี่ยวกับเมตตากายกรรมไว้เลย พบแต่คำนิยามและอธิบายในอรรถกถาว่า “กายกรรมที่กระทำด้วยจิตประกอบเมตตา ชื่อว่า เมตตากายกรรม”⁵³ แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ กายกรรมต่อหน้า และกายกรรมลับหลัง โดยท่านได้อธิบายเพิ่มเติมว่า

การถึงความ เป็นสหายในการทั้งหลายมีจิวรกรรมเป็นอาทิ ของภิกษุใหม่ทั้งหลาย ชื่อว่าเมตตากายกรรมต่อหน้า ส่วนสามิจิกรรมทั้งปวง แม้ต่างโดยกิจมีการล้างเท้าและพัฒมเป็นต้นให้พระเถระทั้งหลาย ชื่อว่า เมตตากายกรรมต่อหน้า การเก็บงำภักษะไม้เป็นต้นที่ภิกษุใหม่และพระเถระทั้ง 2 พวกเก็บงำไว้ไม่ดี ไม่ทำความคูหมั่นในภิกษุใหม่ และพระเถระเหล่านั้น ประหนึ่งเก็บงำสิ่งของที่ตนเก็บไว้ไม่ดีฉะนั้น ชื่อว่า เมตตากายกรรมลับหลัง⁵⁴

จากคำอธิบายดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า เมตตากายกรรม นั้น เป็นเรื่องของพฤติกรรมที่แสดงออกต่อบุคคลอื่นไม่ว่าจะโดยต่อหน้า หรือกระทำลับหลัง โดยมีเจตนาที่ดีงาม (เมตตาจิต) เป็นที่ตั้ง มุ่งหวังให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์จากการกระทำของเรา

⁵² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า 508.

⁵³ วิ. ป.อ. 8 / 387.

⁵⁴ วิ. ป.อ. 8 / 387-388.

ในคัมภีร์อรรถกถาจะพบลักษณะของพฤติกรรมที่แสดงออกถึงเมตตาทกกรรมหลายลักษณะ มีทั้งพระเถระกระทำต่อภิกษุใหม่ ภิกษุใหม่กระทำต่อพระเถระ ภิกษุกระทำต่อคฤหัสถ์ คฤหัสถ์กระทำต่อภิกษุ ขอนำพฤติกรรมเหล่านั้นมาประกอบเป็นตัวอย่างพอสังเขป

พระพุทธเจ้าข้า ในข้อนี้ บรรดาพวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย รูปโคธินทบาท กลับจากบ้านก่อน รูปนั้นก็ปูอาสนะ ตั้งน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดไว้ ล้างสำหรับข้าแล้วตั้งไว้ ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้ รูปโคธินทบาทกลับจากบ้านที่หลัง ถ้ามีอาหารที่ฉันแล้วเหลืออยู่ ถ้าต้องการก็ฉัน ถ้าไม่ต้องการ ก็ทิ้งในที่ปราศจากของเขียวสด หรือล้างเสียในน้ำที่ไม่มีสัตว์ รูปนั้นหรืออาสนะ เก็บน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้า ล้างสำหรับข้าแล้วเก็บไว้ เก็บน้ำฉัน น้ำใช้ กวาดโรงฉัน รูปโคเห็นหมอน้ำฉัน หมอน้ำใช้ หรือหมอน้ำในวัจจุกฎีว่างเปล่า รูปนั้นก็ต้มน้ำตั้งไว้.....⁵⁵

จริงอยู่ สำหรับเหล่าภิกษุ การบำเพ็ญธรรมคืออภิสมาจารด้วยเมตตาจิต ชื่อว่าเมตตาทกกรรม สำหรับคฤหัสถ์ ก็จะมีเป็นต้นอย่างนี้คือ การไปไหว้พระเจดีย์ ไหว้ต้นโพธิ์ นิมนต์สงฆ์ การพบเหล่าภิกษุเข้าบ้าน ไปบิณฑบาตแล้วต้อนรับ รับบาตร ปูอาสนะ เดินตาม ทาน้ำมัน ชื่อว่าเมตตาทกกรรม⁵⁶

2. เมตตาวิจิกรรม

เมตตาวิจิกรรม ท่านนิยามลักษณะเดียวกับเมตตาทกกรรม คือ วิจิกรรมที่เปล่งออกไปด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตา มีความรัก ความปรารถนาดีเป็นที่ตั้ง ในคัมภีร์อรรถกถา ท่านยกตัวอย่างของเมตตาวิจิกรรมไว้ดังนี้

สำหรับภิกษุทั้งหลาย การบอกสอนอาจารย์บุญญัตติ การบอกกรรมฐาน การแสดงธรรม การบอกพระพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎก (แก่ภิกษุสามเณร) ด้วยเมตตาจิต ชื่อว่าเมตตาวิจิกรรม สำหรับคฤหัสถ์ ในเวลาที่กล่าวคำเป็นต้นว่า พวกเราจักไปเพื่อไหว้พระเจดีย์ พวกเราจักไปเพื่อไหว้โพธิพฤกษ์ พวกเราจักกระทำ การฟังธรรม พวกเราจักกระทำการบูชาด้วยประทีป ระเบียบ และดอกไม้ พวกเรา

⁵⁵ วิ. มหา.อ. 2 / 266.

⁵⁶ ที. มหา.อ. 2 / 1 / 358.

จักสมาทานซึ่งสุจริต 3 พวกเราจักถวายสลากัฏฐเป็นต้น พวกเราจักถวายผ้าจํานำ
พรรษา วันนีัพวกเราจักถวายปัจจัย 4 แก่พระสงฆ์ ท่านทั้งหลายจงนิมนต์พระสงฆ์
แล้วจัดแจงของขบฉันเป็นต้น พวกท่านจงปลูลาดอาสนะ พวกท่านจงตั้งน้ำดื่ม พวก
ท่านจงต้อนรับนำพระสงฆ์มา พวกท่านจงให้พระสงฆ์นั่งบนอาสนะที่ปลูลาดแล้ว
เกิดอุตสาหะ กระทำไวยาวัจกิจ ดังนี้ ชื่อว่า เมตตาวชิกรรม⁵⁷

เมตตาวชิกรรมนี้ แบ่งเป็น 2 ประเภทเช่นเดียวกับเมตตาคายกรรม คือ เมตตาวชิกรรมต่อหน้า และเมตตาวชิกรรมลับหลัง ในอรรถกถา ท่านยกตัวอย่างเมตตาวชิกรรมทั้งต่อหน้าและลับหลังไว้หลายลักษณะ เช่น

กรายกย่ออย่างนี้ว่า ท่านเทวเถระ ท่านติสสเถระ ดังนี้ ชื่อว่า เมตตาวชิกรรมต่อหน้า ก็และเมื่อจะสอบถามถึงพระเถระผู้ไม่อยู่ในวิหาร การกล่าวคำนํารักอย่างนี้ว่า ท่านเทวเถระของเราไปไหน ท่านติสสเถระของเราไปไหน เมื่อไรจักมาหนอ ดังนี้ ชื่อว่า เมตตาวชิกรรมลับหลัง⁵⁸

เมื่ออยู่ร่วมกัน ชื่อว่า เมตตาวชิกรรมต่อหน้า ย่อมมีในการทำมีอาทิอย่างนี้ว่า สัมโมทนิยกถาอันไพเราะ ปฏิสันถาร สาราณียกถา ธรรมกถา สรภัญญะ ถามปัญหาตอบปัญหา กับพระเถระทั้งหลาย เมื่อพระเถระหลีกไปกล่าวมีอาทิว่า พระนันทิเถระ พระกิมพิลเถระ เป็นสหายที่รักของเราถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์อย่างนี้ ชื่อว่า เมตตาวชิกรรมลับหลัง⁵⁹

3. เมตตามโนกรรม

เมตตามโนกรรม หมายถึง มโนกรรมที่ทำความจิตประกอบด้วยเมตตา เป็นความปรารถนาดีที่มีอยู่เป็นพื้นฐานภายในจิตใจ ในคัมภีร์อรรถกถา ท่านยกตัวอย่างเมตตามโนกรรมไว้หลายลักษณะ เช่น “การคิดอย่างนี้ว่า พระเถระผู้เข้าไปสู่ตระกูลของพวกเรา ขอจงเป็นผู้ไม่มีเวร ขอจงเป็นผู้ไม่เบียดเบียนเกิด ชื่อว่า มโนกรรมอันประกอบด้วยเมตตา”⁶⁰ “สำหรับภิกษุลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ปฏิบัติศีลธีระ และทำวัตรที่ลานพระเจดีย์ เป็นต้น นั่งเหนือ

⁵⁷ อจ.ปญจก.อ. 3 / 537.

⁵⁸ อจ.ปญจก.อ. 3 / 538.

⁵⁹ ม. มุ.อ. 1 / 3 / 17.

⁶⁰ ที .ปา. อ. 3 / 2 / 119.

อาสนะอันสังคคึกว่า ขอกิกษุทั้งหลายในวัดนี้ จงมีสุข ไม่มีเวร ไม่มีเบียดเบียนกัน เป็นต้น ชื่อว่า เมตตามโนกรรม สำหรับคฤหัสถ์คคึกว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าจงมีสุข ไม่มีเวร ไม่มีเบียดเบียนกัน ชื่อ เมตตามโนกรรม”⁶¹

เมตตามโนกรรม ท่านแบ่งเป็น 2 ประเภท เช่นเดียวกับเมตตาทายกรรม และ เมตตาวจกรรม คือ เมตตามโนกรรมต่อหน้า และเมตตามโนกรรมลับหลัง คัมภีร์อรรถกถา แสดงความหมายของเมตตามโนกรรมต่อหน้าและลับหลังไว้ว่า “การลืมนตาที่มองใสด้วยความหวังดีและความหวังใยมองดูด้วยหน้าที่มองใส ชื่อว่าเมตตามโนกรรมต่อหน้า การตั้งใจว่า ขอท่านพระเทวเถระ พระคิสสเถระ จงเป็นผู้ไม่มีโรค ไม่มีอาพาธ ชื่อว่ามโนกรรมลับหลัง”⁶²

ค. ระดับของเมตตา

แม้ในพระบาลี และคัมภีร์อรรถกถาจะไม่ได้จัดระดับของเมตตาไว้ แต่จากการสำรวจคำสอนเกี่ยวกับเมตตา ผู้วิจัยพบว่า มีการกล่าวถึงเมตตาไว้หลายลักษณะ ซึ่งในที่นี้ขอเรียกว่าเป็นระดับ หรือชั้นของเมตตา มี 3 คือ

1.เมตตาพรหมวิหาร

เมตตาพรหมวิหาร เป็นเมตตาที่จำกัดขอบเขตในวงแคบ คือ จำกัดขอบเขตอยู่แต่เฉพาะกับบุคคลที่รู้จัก หรือคนที่อยู่ใกล้ชิดตัว เช่น พ่อแม่กับลูก ศิษย์กับครูอาจารย์ เพื่อนกับเพื่อน คนที่ตนรัก เป็นต้น ถ้าเป็นคนที่ตนไม่รู้จัก หรือคนอยู่ไกลตัวก็วางเฉย ไม่มีความรู้สึกว่ามีเมตตาต่อบุคคลเหล่านั้น ในคัมภีร์อภิธรรมสังคหะจึงบอกว่า เมตตามีปิยมนาปัสตตบญญติ คือสัตว์อันเป็นที่รักเป็นอารมณ์⁶³ ผู้รู้บางท่านจึงบอกว่า เมตตาประเภทนี้ยังประกอบด้วยความเห็นแก่ตัวอยู่ ดังนั้น ถ้าจะให้ เป็นเมตตาที่แท้จริง ต้องกำจัดความเห็นแก่ตัวออกไปก่อน

64

เมตตาในระดับพรหมวิหาร แม้จะมีขอบเขตที่แคบเมื่อเทียบกับเมตตาอปมัณญา และเมตตาเจโตวิมุตติ แต่ก็ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม หรือในหมู่

⁶¹ ที. มหา.อ. 2 / 1 / 17.

⁶² ที. มหา.อ./ 2 / 1 / 359.

⁶³ พระอนุรุทธาจารย์, คัมภีร์ฐานลคหวิภาค ปริเฉทที่ 9, หน้า 60.

⁶⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), “เวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์”, หน้า 99.

คณะ ไม่ว่าจะเป็นสังคฆสงฆ์ หรือสังคฆฆราวาสผู้ครองเรือน พระพุทธรเจ้าจึงสอนพระสาวก อยู่เนือง ๆ ให้ตระหนักถึงความสำคัญของการอยู่ร่วมกันอย่างมีเมตตา บางครั้งพระองค์ก็ทรง ดำเนินไปสอบถามถึงความเป็นอยู่ของพระสาวกว่าอยู่กันอย่างไร⁶⁵ บางครั้งเมื่อมีความ ขัดแย้งในหมู่สงฆ์ พระองค์ก็ชี้ให้เห็นว่า เป็นเพราะภิกษุเหล่านั้นขาดเมตตาทายกรรม เมตตา วจิกรรม และเมตตาฆโนกรรมต่อกันและกัน จากนั้นก็ทรงแสดงหลักสาราณิฆธรรมเพื่อ เป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติแก่ภิกษุทั้งหลาย⁶⁶

2. เมตตาอัปมัณญา

เมตตาอัปมัณญา เป็นเมตตาที่ตรงกันข้ามกับเมตตาพรหมวิหาร คือเป็นเมตตาที่ ไม่จำกัดขอบเขต ไม่มีประมาณในสัตว์ และบุคคล เป็นเมตตาที่ไม่จำเพาะเจาะจงไปยังบุคคล ใดบุคคลหนึ่ง สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาท่านกล่าววว่า ชื่อว่าอัปมัณญา เพราะ เป็นผู้มิเจตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า คือกำหนดเอาสัตว์ทั้งหมดไม่มีส่วนเหลือ หาสวนเหลือ มิได้

ชื่อว่าอัปมัณญาทั้งหลาย เพราะอำนาจแห่งการแผ่ไปไม่มีประมาณ. จริงอยู่ ภิกษุ นั้น ย่อมแผ่อัปมัณญาเหล่านั้นไปยังสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ด้วย สามารถแห่งอารมณ์ หรือว่ายอมแผ่ไปด้วยสามารถแห่งการแผ่ไปอันไม่มีส่วน เหลือแม้สัตว์ผู้เดียว เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเมตตาเป็นต้น วว่าเป็นอัปมัณญาทั้งหลาย ด้วยสามารถแห่งการแผ่ไปในสัตว์อื่นไม่มีขอบเขต ดังนี้⁶⁷

ในคัมภีร์สังคฆะ ปริเฉทที่ 9 ท่านอธิบายวว่า ได้แก่เมตตาที่แผ่ไปไม่มีประมาณ แผ่ ไปในสัตว์ทั้งหลายจนประมาณไม่ได้ โดยไม่เลือกที่รักที่ชัง⁶⁸ ผู้ที่จะสามารถฝึกตนจน สามารถมีเมตตาในระดับนี้ได้ท่าน⁶⁹ บอกวว่า ได้แก่เมตตาของพระอริยบุคคลตั้งแต่พระ โสดาบันขึ้นไป เพราะพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปนั้น ไม่มีควมตระหนี่ ไม่มี

⁶⁵ วิ. มหา. อ.2 / 265.

⁶⁶ ม. นุ. อ.1 / 3 / 411.

⁶⁷ อภิ. วิ.อ. 2 / 2 / 482.

⁶⁸ พระอนรุทธารจารย์, กัมมัฏฐานลคฆวิภาค ปริเฉทที่ 9, หน้า 19.

⁶⁹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), “เวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์”, หน้า 100.

ความหวงแหน มีความพร้อมที่จะให้อยู่เสมอ มีความสุขอยู่กับการให้แก่สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เมตตาในระดับนี้จึงประเสริฐกว่าเมตตาพรหมวิหารดั่งนัยแห่งอรรถกถาที่ท่านวินิจฉัยไว้ต่อไปนี้

พระโยคาวจรเมื่อจิตคิดเกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย ยังเห็นความแตกต่างในคน 4 คน คือ ในคน ในคนที่เกื้อกูลกัน ในคนกลาง ๆ และในคนที่ไม่เกื้อกูลกันอยู่ เมื่อนั้นยังไม่เรียกว่าเป็นผู้ฉลาดได้เมตตาอย่างที่ต้องการ ต่อเมื่อใด แคนทั้ง 4 ภิกษุ (โยคาวจร) รวมเข้าด้วยกันแล้ว แผ่เมตตาไปยังสัตว์โลกทั้งปวง กับทั้งเทวดาด้วยเสมอกันหมด เมื่อนั้นเธอผู้มีเมตตาไม่ปรากฏแคน จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่ (ในเมตตาภาวนา) กว่าพระโยคาวจรรูปก่อน⁷⁰

3.เมตตาเจโตวิมุตติ

เมตตาเจโตวิมุตติ หมายถึง เมตตาของผู้ประกอบด้วยฌาน ซึ่งเมตตาในระดับนี้ สภาวะจิตจะปราศจากนิวรณ์ธรรม ทั้งนี้เพราะถูกกำลังของสมาธิปิดกั้น หรือข่มเอาไว้ ในอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 6 ท่านจึงอธิบายความหมายไว้ว่า เมตตาเจโตวิมุตติ หมายถึง เมตตาที่มีในอัปนาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่หรือเมตตาที่มีขณะจิตอยู่ฌานสมาธิ⁷¹ สอดคล้องกับคัมภีร์อรรถกถาที่ท่านอธิบายเมตตาเจโตวิมุตติไว้ว่า หมายถึง เมตตาที่แผ่ประโยชน์เกื้อกูลไปในสัตว์ทุกจำพวก เพราะเหตุที่จิตประกอบด้วยเมตตาในระดับนี้ ย่อมหลุดพ้นจากกรรมเป็นข้าศึกมีนิวรณ์เป็นต้น⁷² ดังนั้นจึงสามารถแผ่ไปอย่างไม่มีจำกัด เพราะหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง

จะเห็นได้ว่า เมตตาเจโตวิมุตตินั้นจะมีลักษณะพิเศษกว่า เมตตาพรหมวิหาร และเมตตาอัปมัญญา เฉพาะคำว่า เจโตวิมุตติ นั้น อรรถกถาจารย์ได้ระบุลงไปชัดเจนว่า หมายถึงจิตที่อยู่ในขั้นอัปนาด้วยอำนาจจิตกามาน และจตุกกามาน⁷³

⁷⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิธรรมรคแปล ภาค 2 ตอนที่ 1. (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 182.

⁷¹ พิฑูร มลิวัดย์ ผู้เรียบเรียง, อภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 6. (กรุงเทพฯ ฯ : กรมการศาสนาจัดพิมพ์, มปป.), หน้า 42.

⁷² อจ. เอก.อ. 1 /1/ 74.

⁷³ อจ. เอก.อ. 1 /1/ 74.

อนึ่ง การแผ่เมตตาเจโตวิมุตติ มีทั้งลักษณะเจาะจง และลักษณะไม่เจาะจง เช่น ลักษณะที่เจาะจงท่านกำหนดด้วยอาการ 7 อย่าง ได้แก่ หญิงทั้งปวง, ชายทั้งปวง, อารยชนทั้งปวง, อนารยชนทั้งปวง, เทวดาทั้งปวง, มนุษย์ทั้งปวง, และวินิปาติกสัตว์ทั้งปวง ส่วนลักษณะที่ไม่เจาะจง ท่านกำหนดด้วยอาการ 5 อย่างคือ สัตว์ทั้งปวง, ปาณะทั้งปวง, ภูตทั้งปวง, บุคคลทั้งปวง, ผู้นับเนื่องด้วยตนทั้งปวง⁷⁴

จากอรรถกถาดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เมตตาเจโตวิมุตติ แม้จะมีลักษณะเจาะจง แต่ก็ มีขอบเขตที่กว้างกว่าเมตตาพรหมวิหาร เพราะยังมีคำว่า ทั้งปวงกำกับอยู่ทุกคำ แสดงให้เห็นว่า แม้จะจำกัดหรือเจาะจง แต่ก็จำกัดหรือเจาะจงเป็นกลุ่มใหญ่

3.1.3 ปัจจัยสนับสนุนก่อให้เกิดเมตตา

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เมื่อกล่าวถึงเมตตา ก็มักจะพรรณนาถึงเมตตาเฉพาะประเด็นว่า ควรแผ่เมตตาอย่างนั้นอย่างนี้ อานิสงส์ของเมตตามีอย่างนั้นอย่างนี้ ในคัมภีร์อรรถกถาซึ่งอธิบายพระไตรปิฎกอีกชั้นหนึ่ง ก็กล่าวถึงเฉพาะแค่ความหมาย รูปวิเคราะห์ของเมตตา (ซึ่งส่วนใหญ่ก็ไม่ต่างจากที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกมากนัก) หากจะต้องคำถามว่า มีปัจจัยอะไรบ้างที่ช่วยให้เมตตาเกิดขึ้น ก็จำเป็นจะต้องอาศัยการประมวลจากข้อความที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาเข้าด้วยกัน และเพื่อจะตอบคำถามดังกล่าว ผู้วิจัยก็ได้ประมวลสรุปปัจจัยต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดเมตตา ดังต่อไปนี้

3.1.3.1 การฝึกฝนในด้านพฤติกรรม

คำว่า พฤติกรรมในที่นี้ ได้แก่ พฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย วาจา และใจ ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ต้องฝึกฝน เพราะถือว่าเป็นปัจจัยสนับสนุนที่จะทำให้เกิด หรือขัดขวางการเกิดของเมตตา โดยแบ่งการฝึกฝนในด้านพฤติกรรมได้ 3 ทางคือ

ก. พฤติกรรมทางกาย

พฤติกรรมทางกาย หมายถึงพฤติกรรมที่แสดงออกในรูปของการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา ท่านพรรณนาถึงพฤติกรรมทั้งที่เป็น

⁷⁴ พ. ป.อ. .7 / 2 / 532.

ปฏิบัติ และพฤติกรรมที่จะช่วยสนับสนุนให้เกิดเมตตา ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องรู้จักกระทำ และละเว้นการกระทำให้ถูกต้อง กล่าวคือพฤติกรรมลักษณะใดเป็นเหตุให้เกิดเมตตา ก็ยึดถือและปฏิบัติ ขณะเดียวกัน พฤติกรรมใดที่ขัดขวางต่อเมตตา ก็ให้ละเว้น ไม่กระทำ ซึ่งจะขอประมวลพฤติกรรมเหล่านั้นมากล่าวไว้ในที่นี้พอเป็นตัวอย่างดังนี้

1. **ปีพณ์** หมายถึง การบีบคั้น ท่านไม่ได้ให้รายละเอียดใด ๆ ไว้ เพียงแต่ขยายความต่อว่า คือบีบคั้นสรีระข้างใน ซึ่งคงหมายถึงการกระทำที่ก่อให้เกิดการเจ็บปวด หรือบาดเจ็บในส่วนของอวัยวะภายในร่างกายลักษณะใดลักษณะหนึ่ง⁷⁵

2. **อุปมัต** หมายถึง การฆ่า เป็นเจตนามุ่งให้ได้รับอันตรายถึงชีวิต สะท้อนให้เห็นถึงภาวะจิตใจที่โหดเหี้ยม แข็งกระด้าง เย็นชาต่อความทุกข์ทรมานของบุคคลอื่น หรือสัตว์อื่น

3. **สนุดาปน** หมายถึง การทำให้เดือดร้อน คือทำให้ชีวิตบุคคลอื่น หรือสัตว์อื่นให้ได้รับความเดือนร้อน

4. **ปรียาทาน** หมายถึง การข่มขู่ คำนี้มีความหมายในลักษณะที่ทำให้บุคคลอื่น หรือสัตว์อื่นได้รับอันตราย

5. **วิหัต** หมายถึง การเบียดเบียน พฤติกรรมที่ตรงกันข้ามได้แก่ความไม่เบียดเบียน ซึ่งในอรรถกถาท่านได้ให้ความสำคัญแก่เรื่องการไม่เบียดเบียนมาก มีการกล่าวไว้ในที่หลายแห่ง และถือว่า การไม่เบียดเบียนนี้เป็นส่วนเบื้องต้นของเมตตา⁷⁶ เช่น พระพุทธพจน์ตอนหนึ่งตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระธนิยะโมฆบุรุษนั้นเบียดเบียน คือทำลายสัตว์เล็กน้อยเป็นอันมากให้พินาศอยู่.....ความไม่เบียดเบียนแม้เป็นเพียงส่วนเบื้องต้นแห่งเมตตา...มิได้มีเลย”⁷⁷

⁷⁵ ข้อ 1-5 คูใน ขุ.ป.อ. 7 / 2 / 547.

⁷⁶ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ตติยสมันตปาสาทิกาแปล ตอนที่ 1.** (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534), หน้า 16.

⁷⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ปฐมสมันตปาสาทิกาแปล ภาค 2.** (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527), หน้า 201.

พิจารณาจากภาพรวมแล้ว พฤติกรรมเหล่านี้ ล้วนเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความโหดร้าย ทารุณ มีโลภะและโทสะเป็นที่ตั้ง ซึ่งถือว่าตรงกันข้ามกับเมตตา ผู้มีเมตตาจะต้องเว้นจากพฤติกรรมที่เป็นไปโดยอาการ 5 ประการดังกล่าวนี้

นอกจากพฤติกรรมที่เป็นไปโดยอาการ 5 ประการดังกล่าวแล้ว ยังมีพฤติกรรมที่มีลักษณะเดียวกับพฤติกรรมดังกล่าว แต่มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก เช่น เหฏฐา ความข่มเหง ได้แก่ การสร้างความทุกข์ให้เกิดขึ้นด้วยการการใช้กำลังในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง วิโรธนา ได้แก่ การแสดงอาการเคียดแค้น ปรูษมาตะ ได้แก่การทำร้ายผู้อื่น⁷⁸ เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นตัวทำลายหรือขัดขวางเมตตาจิตทั้งสิ้น

นอกจากละเว้นพฤติกรรมดังกล่าวข้างต้นแล้ว พฤติกรรมสำคัญที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดเมตตาที่สำคัญได้แก่⁷⁹

1. การคบเพื่อนที่ดี หมายถึงเพื่อนที่มีจิตใจดีงามเอื้อต่อการเกิดความรู้สึกที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนสรรพัตว์ทั้งหลายด้วย

2. การรู้จักแสวงหาสิ่งที่เป็นสัพปาเย คือปัจจัยแวดล้อมที่เกื้อหนุนต่อเมตตา หรือไม่ขัดขวางต่อเมตตา ในแง่ของการปฏิบัติกัมมัญฐานที่มีเมตตาเป็นอารมณ์ท่านเน้นไปที่เรื่องของอิริยาบถมีการยืนและการนั่งเป็นต้น⁸⁰ ซึ่งมีความสะดวก สบาย ไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางการปฏิบัติ ในแง่ของการปฏิบัติทั่วไปจะมีความหมายว่า การรู้จักวางตนให้เหมาะสมหรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น โดยที่ไม่ก่อให้เกิดความกระทบกระทั่งในลักษณะใดลักษณะหนึ่งซึ่งขัดขวางต่อความรู้สึกที่ดีงามต่อกัน

ข. พฤติกรรมทางด้านวาจา

ผู้ต้องการพัฒนาเมตตาจิตให้เกิดขึ้น ต้องรู้จักใช้วาจาที่เอื้อต่อการเกิดเมตตาได้แก่ วาจาที่เรียกว่า ปิยวาจา คือการเจรจาแต่ถ้อยคำที่ก่อให้เกิดความรัก ความสมัครสมานสามัคคี เว้นวจีทุจริต 4 ประการ คือ คำเท็จ คำหยาบ คำส่อเสียด และคำเพ้อเจ้อ ไม่แสดงอาการอย่าง

⁷⁸ อภ. วิ.อ. 2 / 1 / 246.

⁷⁹ ส. มหา. อ.5 / 1 / 294.

⁸⁰ ส. มหา. อ.5 / 1 / 294.

เรียกในพระบาลีว่า “ทะเลาะ วิวาท ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปาก”⁸¹ ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญขัดขวางต่อเมตตา ในขณะที่เดียวกันรู้จักเจรจาถ้อยคำที่เป็นวจีสัจริด คือไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพื่อเจ้อ รวมไปถึงการงดเว้นคำพูดที่จะเป็นสาเหตุนำไปสู่ความทะเลาะ ความขัดเคือง

ค.พฤติกรรมทางด้านใจ

เมตตา โดยพื้นฐานแล้วเป็นเรื่องของจิตใจที่ดีงาม มีความรักความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่น ต่อสัตว์อื่นเป็นที่ตั้ง ซึ่งการพัฒนาจิตใจให้เกิดความรู้สึกลึกดังกล่าวนี้นั้น ย่อมต้องมีส่วนประกอบอื่น ๆ มาช่วยสนับสนุน ผู้วิจัยประมวลวิธีคิด ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่เกื้อหนุนก่อให้เกิดเมตตาเป็นตัวอย่าง ซึ่งผู้ต้องการพัฒนาเมตตาจิตให้เกิดขึ้น จะต้องฝึกฝนตนเองดังต่อไปนี้

1. รู้เอาใจเขาใส่ใจเรา หมายถึง การรู้จักเปรียบเทียบความปรารถนา ความต้องการของตนกับบุคคลอื่น สัตว์อื่นว่า ตนรักสุข เกลียดทุกข์ อย่างไร บุคคลอื่นสัตว์อื่นก็คงรักสุข เกลียดทุกข์นั้นนั่น เมื่อคิดเปรียบเทียบในลักษณะเช่นนี้แล้ว ท่านกล่าวว่า ย่อมมีส่วนสำคัญทำให้เมตตาจิตเกิดขึ้นได้ง่าย และตั้งอยู่มั่นคงภายในจิตใจ⁸²

2. มนสิการว่าสัตว์โลกทั้งมวลล้วนพี่น้องกัน การมองบุคคลอื่น สัตว์อื่นในลักษณะที่เป็นพี่น้องกัน หรืออย่างน้อยก็เพื่อนกัน ย่อมส่งผลให้เกิดความรักความปรารถนาดีต่อกัน การฝึกให้รู้จักมองในลักษณะดังกล่าวนี้ มีพระบาลีในที่แห่งหนึ่งรับรองว่า พระพุทธเจ้าเองก็ทรงสอนให้เหล่าภิกษุได้เข้าใจว่า เราทุกคนที่เกิดมาบนโลกนี้ล้วนเคยเป็นพี่น้อง เคยเป็นพ่อ เคยเป็นแม่ เป็นพี่น้อง ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งมาแล้วด้วยกันทั้งนั้น

⁸¹ ม มุ .อ.1 / 3 / 412.

⁸² พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ, สมถกรรมฐานที่ปณี. (พระนคร : โรงพิมพ์ไพศาลวิทยา, 2521),

คุณกริกษุทั้งหลาย ผู้ใดไม่เคยเป็นมารดา ไม่เคยเป็นบิดา ไม่เคยเป็นพี่น้องชาย ไม่เคยเป็นพี่น้องหญิง ไม่เคยเป็นบุตร ไม่เคยเป็นธิดา (กันมาก่อน) บุคคลที่เป็นดังนี้หาไม่มี⁸³

การผูกจิต หรือทำใจให้เกิดความรู้สึกดังกล่าวนี้ ย่อมช่วยระงับ หรือบรรเทา โทสะที่จะพึงเกิดขึ้นได้

3. ความเป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน ภาษาบาลีใช้คำว่า มุทุ จิตใจที่อ่อนโยนย่อมเอื้อต่อการมองเห็นความทุกข์ของบุคคลอื่นสัตว์อื่น ได้ง่าย ในกรณีเมตตสูตร ทรงแนะนำแนวทางในการปฏิบัติตนของภิกษุในเรื่องของความอ่อนโยนดังกล่าวนี้ด้วย ความมีจิตใจอ่อนโยน ท่านหมายรวมถึงความเป็นผู้ไม่มีอติมานะ คือไม่ดูหมิ่นผู้อื่นด้วยวัตถุแห่งการดูหมิ่น มีชาติและโคตรเป็นต้น⁸⁴ ความอ่อนโยนทางด้านจิตใจ ย่อมส่งผลให้เกิดการปฏิบัติที่ดีงามต่อกัน มองเห็นความทุกข์ของคนอื่นเหมือนเป็นความทุกข์ของตน ซึ่งถือว่าเป็นส่วนสำคัญของเมตตาจิต

4. การหมั่นระลึกรู้ถึงสิ่งที่เป็นเครื่องหมายของเมตตาที่ท่านเรียกว่า “เมตตานิमित” เช่น ความรัก ความปรารถนาดี ประโยชน์ สิ่งเกื้อกูลที่เป็นไปเพื่อบุคคลอื่น สัตว์อื่นเป็นที่ตั้งในการกระทำกิจ⁸⁵

5. การประกอบเมตตาภาวนา หมายถึงการฝึกแผ่เมตตาจิตอยู่เสมอ เมื่อเจอเรื่อง หรือเหตุการณ์ที่มากระทบกระทั่งจิตใจ ที่จะทำให้อึดใจขุ่นมัว หรือเกิดโทสะ ก็ให้นึกถึงคิดถึงในแง่ที่จะทำให้ความขุ่นมัว หรือโทสะนั้นบรรเทาเบาบางไป

⁸³ บาลีว่า น โส ภิกขเว สตฺโต สุลภโร โย น มาตา ภูตปุพฺพวา, โย น ปิตา ภูตปุพฺพโ, โย น ภาตา ภูตปุพฺพโ, โย น ภคินี ภูตปุพฺพวา, โย น ปุตฺโต ภูตปุพฺพโ, โย น ธิดา ภูตปุพฺพวา ฯ อังใน พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมาจริยะ, อ้างแล้ว, หน้า 195.

⁸⁴ พุ. พุ. อ. 1 / 1 / 341.

⁸⁵ ข้อ 4-7 คูใน ส.ม.อ. 5 / 1 / 294.

6. การพิจารณาความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน การพิจารณาดังกล่าวนี้อาจช่วยให้เรามองเห็นความทุกข์ของบุคคลอื่น สัตว์อื่น ทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจ ไม่ทำให้เกิดการข่มเหงเบียดเบียนกันในลักษณะต่าง ๆ

7. ความเป็นผู้รู้จักพิจารณาให้มาก ข้อนี้ระบุดังปัญญาที่สามารถมองเห็นคุณของเมตตา และโทษของโทสะ ตลอดจนสามารถมองเห็นเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวพันให้เกิดความรู้สึกลึกลับ ประารถนาดี เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขเป็นที่ตั้ง

3.1.3.2 องค์ธรรมสนับสนุนให้เกิดเมตตา

นอกจากการฝึกฝนทางพฤติกรรมทั้งทางกาย วาจา และใจแล้ว วิธีการสร้างเมตตาให้เกิดขึ้น ยังจำเป็นต้องอาศัยคุณธรรมอื่น ๆ สนับสนุน ซึ่งคุณธรรมที่จำเป็นที่จะทำให้เกิดขึ้นก็ได้แก่

ก. กัตตุกัมมยตาฉันทะ ตามศัพท์หมายถึง ความพอใจ คือความเป็นผู้ใคร่ที่จะทำความดีที่จะทำ⁸⁶ และดังได้กล่าวถึงลักษณะของเมตตาข้างต้นแล้วว่า มีความเป็นไปแห่งกาย วาจา ใจ ในอันที่จะบำบัดทุกข์ของผู้อื่นให้ปราศจากไปเป็นลักษณะ ซึ่งคำดังกล่าวนี้ย่อมสะท้อนให้เห็นความปรารถนาในอันที่จะกระทำที่เรียกว่า กัตตุกัมมยตาฉันทะแฝงอยู่ในตัว ในคัมภีร์อรรถกถาท่านจึงกล่าวว่า เป็นจุดเริ่มต้น เป็นที่ตั้งต้น หรือเป็นตัวเริ่มการ มีการข่มนิเวศน์เป็นท่ามกลาง และมีอุปปนาเป็นปริโยสานเมตตา⁸⁷

ข. ชันติ ตามศัพท์หมายถึงความอดทน อดกลั้น ในที่นี้พึงเอาเฉพาะความอดทนอดกลั้นต่ออารมณ์ที่เป็นขาศึกข์ของเมตตาอันได้แก่โทสะ เพราะโทสะเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นอันตรายต่อเมตตา ไม่สามารถทำให้เมตตาเกิดขึ้นได้

ในกถาปุณณสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสกั พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงทางหรือลักษณะแห่งอภัยคำ 5 ประการ หมายความว่า เมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งพูดคำใดคำหนึ่งออกมา ย่อมเข้าลักษณะ 5 ประการนี้อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่⁸⁸

⁸⁶ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. (กรุงเทพฯ ๑ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543), หน้า 9.

⁸⁷ อภิ. ธ.อ. 1 / 1/ 532.

⁸⁸ ม. มุ. อ.1/ 2/ 261.

1. กล่าวถูกเวลา หรือไม่ถูกเวลา
2. คำจริงหรือไม่จริง
3. คำอ่อนหวาน หรือหยาบคาย
4. มีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์
5. มีเมตตา หรือโทสะกล่าว

ลักษณะถ้อยคำทั้ง 5 ประการนี้ เมื่อมากระทบต่อโสตประสาท ย่อมก่อให้เกิดความรู้สึกละเอียดอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องใช้ความอดทน และอดกลั้นมิให้จิตใจแปรปรวน โดยเฉพาะถ้อยคำที่ไม่พึงปรารถนา เมื่อได้ยินได้ฟังแล้วย่อมเกิดโทสะได้ง่าย ผู้เจริญเมตตาจึงต้องมีความอดทนอดกลั้นต่อถ้อยคำเป็นอย่างยิ่ง ในอรรถกถาท่านจึงอุปมาเมตตาให้เป็นเหมือนดั่งแผ่นดิน คือ แม้จะต้องถูกถ่มน้ำลายรด แผ่นดินก็ไม่หวั่นไหว แม้ใครจะถือจอบตะกร้ามาเพื่อขุด แผ่นดินก็ไม่สะทกสะท้าน⁸⁹ ทำได้อย่างนี้ย่อมเป็นบ่อเกิดให้เกิดเมตตาได้ง่าย ชั้นดีจึงเป็นอุปการะให้แก่เมตตา เหตุดังนี้ ปราชญ์ผู้รู้จึงกล่าวไว้ว่า “ผู้มีขันตินับว่ามีเมตตา”⁹⁰

ค. อหยาปาตะ หมายถึงความเป็นคนไม่เก็บอารมณ์อันเป็นปฏิฆะ อันได้แก่ความขัดเคืองไว้ในใจ เพราะอารมณ์ดังกล่าวเป็นตัวขัดขวาง หรือทำลายเมตตาจิตที่จะพึงเกิดขึ้นได้ ผู้เจริญเมตตาจึงควรเว้นให้ไกลจากอารมณ์ดังกล่าวโดยใช้โยนิโสมนสิการ คือ ใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นโทษของความพยาบาท

องค์ทำเหล่านี้ ผู้เจริญเมตตาต้องระลึกอยู่เสมอ พร้อมทั้งพยายามฝึกฝนให้เป็นคุณสมบัติติดตัว เพื่อความเจริญงอกงามของเมตตายุ่ง ๆ ขึ้นไป

3.1.4 ความสำคัญของเมตตา

เมตตา ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญหลักธรรมหนึ่งในแง่จริยธรรมถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการดำรงชีวิตร่วมกันในสังคมให้มีความสุข ในอรรถกถาท่านจึงกล่าวว่า “บุคคลผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา ย่อมเป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง เป็นผู้ไม่กำเริบเพราะความเพียร ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ บุคคลนั้นจึงเป็นอันมงคลนี้รักษา

⁸⁹ ม. ม. อ. 1 / 2 / 275.

⁹⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2, (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527),

คุ้มครอง”⁹¹ หมายความว่า ความรัก ความปรารถนาดีที่มนุษย์มีต่อบุคคลอื่น สัตว์อื่นนี้จะช่วยรักษา และคุ้มครองให้โลกเกิดความสงบสุข เพราะอำนาจความรักจะทำให้ไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน

ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะได้สำรวจความสำคัญของเมตตาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ตลอดถึงอรรถกถาที่ได้พรรณนาถึงความสำคัญของเมตตาในแง่มุมต่าง ๆ โดยสรุปเป็นหัวข้อย่อๆ เพื่ออำนวยความสะดวกต่อไปนี้

ก.เมตตาในฐานะเป็นเครื่องช่วยสนับสนุนให้บรรลุธรรม

มีข้อความหลายแห่งในพระบาลี รวมทั้งอรรถกถาที่สามารถสรุปได้เช่นนั้น และต่อไปนี้เป็นตัวอย่างประกอบการพิจารณา

“กุลบุตรผู้เจริญเมตตา ไม่เข้าไปอาศัยทิวติ เป็นผู้มีศีล ถึงพร้อมด้วยทัสนะ กำจัดความยินดีในกามทั้งหลายออกได้แล้ว ย่อมไม่ถึงความนอนในครรภ์อีกโดยแน่แท้”⁹² “ภิกษุใดผู้อยู่ด้วยเมตตา เลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา ภิกษุนั้นพึงบรรลุสันตบพ (หมายถึงพระนิพพาน-ผู้วิจัย) ที่เป็นที่เข้าไปประทับสังขาร เป็นสุข”⁹³ “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุช่องเสพเมตตาจิตแม้ชั่วเพียงลัดนิ้วมือเดียวเท่านั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า อยู่ไม่เหินห่างจากฉาน ทำตามคำสอนของพระศาสดา ปฏิบัติตามโอวาทไม่ฉันทบิณฑบาตของชาวแคว้นแคว้นเปล่า”⁹⁴ “ภิกษุแม้เหล่านั้นก็พากันเจริญเมตตา ทำเมตตานั้นให้เป็นบาท เริ่มวิปัสสนาก็บรรลุพระอรหัตอันเป็นผลเลิศ”⁹⁵

อนึ่ง เมตตา ในบางครั้งท่านก็เรียกว่า พุทธการกธรรม⁹⁶ หมายถึง ธรรมที่ปฏิบัติเพื่อความ เป็นพระพุทธเจ้า เป็นบารมีอย่างหนึ่งในบรรดาบารมี 10 ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้บำเพ็ญมาแล้วในอดีต

⁹¹ พุ.ชา.อ. 3 / 5/ 952.

⁹² พุ.ธ.อ./ 10.

⁹³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธมมปทภูฏคธา อฏฐโม ภาค**. (กรุงเทพฯ ๑ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2528), หน้า 72.

⁹⁴ อจ. เอกก.อ. / 8.

⁹⁵ พุ.จุ.อ. 1 / 1/ 356.

⁹⁶ อภิ.ธ. อ. 1 / 1/ 102.

ข.เมตตาในฐานะเป็นเครื่องประหารกิเลส

คำว่าประหารกิเลสในที่นี้หมายความว่า จิตที่ประกอบด้วยเมตตา ย่อมปิดกั้นไม่ให้กิเลสบางชนิดที่เป็นปฏิปักษ์กันเกิดขึ้น ซึ่งบทสรุปดังกล่าวข้างต้น ได้จากการประมวลพระบาลี และคัมภีร์อรรถกถาในที่ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

“คูกรภิกษุทั้งหลาย เราข่อมไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ที่จะเป็เหตุให้พยาบาลที่ยังไม่เกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้น หรือพยาบาลที่เกิดขึ้นแล้ว อันบุคคลข่อมละได้เหมือนเมตตา เจโตวิมุตติ คูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลใส่ใจเมตตาเจโตวิมุตติโดยแยกคาย พยาบาทที่ยังไม่เกิด ข่อมไม่เกิดขึ้น และพยาบาลที่เกิดขึ้นแล้ว อันบุคคลข่อมละได้”⁹⁷ “เวรทั้งหลาย ข่อมระงับ คือข่อมสงบ ได้แก่ถึงความไม่มีด้วยความไม่มีเวร คือ ด้วยน้ำคือขันติและเมตตา”⁹⁸ “เมตตาที่แผ่ประ โยชน์ก็ถือฤไปในสัตว์ทุกจำพวก ก็เพราะเหตุที่จิตประกอบด้วยเมตตานั่น ข่อมหลุดพ้นจากกรรมอันเป็นข้าศึกมีนิวรรณ์เป็นต้น”⁹⁹

ค.เมตตาในฐานะเป็นเครื่องช่วยส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่

ตัวอย่างของเมตตาในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญ หรือเป็นส่วนประกอบสำคัญในการช่วยทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของปัจเจกบุคคลดำเนินไปด้วยดีมีปรากฏทั้งในบาลี และอรรถกถา ในหลายรูปแบบ เช่น

“คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พยาบาลไข้ที่ประกอบด้วยองค์ 5 ควรพยาบาลไข้ คือเป็นผู้สามารถประกอบยา 1 รู้จักของแสลง และไม่แสลง คือกันของแสลงออก นำของไม่แสลงเข้าไปให้ 1 มีจิตเมตตาพยาบาลไข้ ไม่เห็นแก่อาภิส 1 เป็นผู้ไม่เกลียดที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ เขพะ หรือของที่อาเจียนออกไปเสีย 1”¹⁰⁰ “ภิกษุโงทโดยกาล 1 โงทด้วยเรื่องจริง 1 โงทด้วยคำสุภาพ 1 โงทด้วยคำประกอบด้วยประโยชน์ 1 มีเมตตาจิตโงท ไม่มุ่งร้าย 1 คน

⁹⁷ อจ. เอกก.อ. 1 / 1 / 48.

⁹⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **สัมมปัทฏฐคาถาแปล ภาค 1.** (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 70.

⁹⁹ อจ. เอกก.อ. 1 / 1 / 74.

¹⁰⁰ วิ. มหา.อ. 5 / 2 / 181.

เช่นนี้เราเรียกว่า ผู้โง่ทึ่เป็นธรรม”¹⁰¹ “ศีลปะทางแพทย์มีเมตตาเป็นส่วนเบื้องต้น เนื่องด้วย ประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลาย”¹⁰²

ง.เมตตาช่วยส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ข้อนี้ถือว่าเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามเมตตาโดยตรง อาจจะเป็นเพราะ เป้าหมายสำคัญของหลักเมตตาก็ว่าได้ ในบาลีและอรรถกถาจึงได้พรรณนาไว้มากเป็นพิเศษ ผู้วิจัยคัดมาเป็นตัวอย่างประกอบแต่พอสังเขปดังนี้

“ภิกษุผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตาในเทวดาทั้งหลาย จะเป็นผู้อันเหล่าเทวดารักษา ค้ำครองอยู่เป็นสุข ภิกษุผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตาในพระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาเป็น ต้น จะเป็นผู้อันพระราชาและมหาอำมาตย์นั้นรักใคร่หวงแหนอยู่เป็นสุข ภิกษุผู้มีปกติอยู่ด้วย เมตตาในคามและนิคม จะเป็นผู้อันคนทั้งหลายในที่เกี่ยวข้องภิกษาจารเป็นต้นในที่ทุกแห่งสักการ เคารพ ย่อมอยู่เป็นสุข”¹⁰³ “ผู้ใดมีความยินดีในความไม่เบียดเบียนตลอดวันและคืนทั้งหมด และเป็นผู้มีส่วนแห่งเมตตาในสรรพสัตว์ ผู้นั้นย่อมไม่มีเวรกับใคร ๆ”¹⁰⁴

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเข้าไปตั้งเมตตากายกรรม ทั้งในที่แจ้งในที่ลับ ย่อมเข้าไป ตั้งเมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม ทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับ ในภิกษุผู้เป็นพระเถระ ผู้ รัตต์คุณุ บวชนาน เป็นสังฆบิทร เป็นสังฆปริณายกดูกรภิกษุทั้งหลายภิกษุผู้ประกอบด้วย ธรรม 11 นี้แล เป็นผู้สามารถถึงซึ่งความเจริญองงามไพบุลย์ในพระธรรมวินัยนี้”¹⁰⁵ “ในกาล เมื่อเราเป็นคาบส อันท้าวสักกะเชื้อเชิญมาอยู่ในราวป่า เรากับราชสีห์แลเสือโคร่งในป่าใหญ่ ต่างน้อมเมตตาเข้าหากัน เราแวดล้อมด้วยราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี กระบือ กวางควา และหมูอยู่ในป่าใหญ่ สัตว์อะไร ๆ มิได้สะคั่งกลัวเรา แม้เราก็มิได้กลัวสัตว์อะไร ๆ เพราะเรา กำลั้งเมตตาคำจุน จึงยินดีอยู่ในป่า”¹⁰⁶

¹⁰¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย,วินัยปิฎก เล่ม 8 ปริวาร, (กรุงเทพฯ ฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์, 2542), หน้า 365.

¹⁰² มหามกุฏราชวิทยาลัย,สมันตปาสาทิกา แปล ภาคที่ 3 ตอนที่ 2, (กรุงเทพฯ ฯ: มหามกุฏราช วิทยาลัย, 2532), หน้า 326.

¹⁰³ พ.พ. อ. 8 / 1 / 276.

¹⁰⁴ ส. ส.อ./ 250.

¹⁰⁵ อจ. ทสก.อ./ 325.

¹⁰⁶ พ.พ. อ. 2 / 404.

จ.เมตตาในฐานะเป็นเครื่องป้องกันภัย

ความสำคัญของเมตตาในข้อนี้มีปรากฏในคัมภีร์ ทั้งชั้นพระบาลีและอรรถกถาหลายแห่ง สะท้อนให้เห็นว่า เมตตา เป็นเครื่องป้องกันอันตรายต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะ เป็นภัยจากสัตว์ ภัยจากคน หรือภัยจากภูติผีปิศาจทั้งหลายที่มองไม่เห็นตน ผู้วิชัยยกกรณีต่อไปนี้เป็นตัวอย่างประกอบพอสังเขปดังนี้

กรณีที่ 1

ภิกษุกลุ่มหนึ่ง ทูลลาพระพุทธเจ้าไปบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ที่ป่าแห่งหนึ่ง แต่ไม่สามารถอยู่ได้ เพราะถูกภัยจากปิศาจ (เทวดาแปลง) เบียดเบียน ทำให้จิตใจไม่เป็นสมาธิ บ้างก็ สะดุ้งหวาดกลัว บ้างก็อาพาธไม่สบาย จึงกลับไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลรายงานความเป็นไปให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุเหล่านั้นเรียนพระพุทธรมณต์ เรียกว่า กรณีเมตตาสูตร ซึ่งเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องของเมตตา สอนให้ภิกษุแผ่เมตตาจิตให้สรรพสัตว์ทั้งหลาย ทำให้เทวดากลับได้เมตตาจิตต่อภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น เหล่าภิกษุจึงอยู่ในป่าแห่งนั้น โดยปลอดภัย¹⁰⁷

กรณีที่ 2

นางสิริมาเป็นหญิงคนิกา ถูกจ้างให้มาบำเรอสามีของนางอุตตรา เป็นระยะเวลา กึ่งเดือน เพราะนางอุตตราประสงค์จะทำบุญใหญ่ก่อนที่จะออกพรรษา ไม่มีเวลาดูแลปรนเปรอสามี สามีเห็นนางสิริมามีรูปร่างหน้าตาดีก็รับปากด้วยความยินดี และได้ทำกร อภิรมย์กับนางตั้งแต่นั้นเป็นต้น

วันหนึ่งผู้เป็นสามียื่นอุ้มริมหน้าต่างมองลงไปข้างล่าง เห็นนางอุตตราเนื้อตัวมอมแมม กำลังจัดแจงอาหารสำหรับถวายพระอยู่ ก็อดขำในความเขลาปัญญาของนางไม่ได้ ที่ลงทุนสละสมบัติที่มีค่าลงไปคลุกอยู่กับครวเนื้อตัวเลอะเทอะเช่นนั้น จึงหัวเราะ

นางสิริมาเหลือบมาเห็น นึกว่าสองคนนี้แอบทำความเสน่ห์หาซึ่งกันและกัน เกิดความหึงหวงลึ้มฐานะของตนเอง นางเอาทัพพีตักเนยใสที่เคือดพล่านตรงไปหานางอุตตรา ด้วยหวังจะราดใส่ นางอุตตราเห็นเช่นนั้น ได้แผ่เมตตาจิตอธิษฐานว่า คนได้ทำบุญใหญ่ครั้งนี้ เพราะอาศัยนางสิริมา นางสิริมานี้มีอุปการะมาก ถ้าตนมีความโกรธต่อนางสิริมา ขอให้เนยใสจงลวก ถ้าไม่มีก็ขอยาลวก

¹⁰⁷ พุ. พุ .อ.1 / 1/ 332-334.

เนยใสเคี้ยวพลา้นที่นางสิริมารดาใส่นางอุตตราได้เป็นเหมือนน้ำเย็น ไม่สามารถทำอันตรายนางได้ด้วยอำนาจของเมตตาคจิต¹⁰⁸

กรณีที่ 3

พระราชานำไม้เท้าได้ไต่สวนพิจารณาความ รับสั่งให้ลงโทษแก่มฆมาณพพร้อมบริวาร โดยการให้ช่างเหยียบ ทั้งหมดถูกจับมัดให้นอนคว่ำหน้าเรียงแถว แล้วปล่อยช่างเดินเหยียบ มฆมาณพได้สั่งสอนเพื่อนร่วมชะตากรรมว่า เว้นเมตตาสีแล้ว ที่พึ่งอย่างอื่นของพวกเราไม่มี ท่านทั้งหลายอย่าทำความโกรธให้เกิดขึ้นแก่ใคร ๆ จงมีจิตเมตตาเสมอกันทั้งในพระราชานำบ้าน ช่างที่จะเหยียบ รวมทั้งตนเองด้วย

ช่างไม่สามารถเข้าใกล้ได้เพราะอำนาจแห่งเมตตาของมฆมาณพและบริวาร พระราชานำได้ยืนยันว่าช่างไม่เหยียบก็สงสัย ทรงคิดว่า น่าจะเป็นเพราะเห็นคนมากช่างจึงไม่กล้าเหยียบ จึงรับสั่งให้เอาสี่คลุมแล้วปล่อยช่างให้เหยียบใหม่ ช่างก็คงไม่กล้าเข้าใกล้เหมือนเดิม ทรงนึกคิดว่าเรื่องนี้ น่าจะมีสาเหตุ จึงเสด็จไปสอบสวนด้วยพระองค์เอง ทราบความจริงว่ามฆมาณพพร้อมบริวารนั้นถูกใส่ความจากผู้ใหญ่บ้าน ทั้งหมดจึงถูกปล่อยตัวให้พ้นผิด¹⁰⁹

กรณีที่ 4

นางสาวมาวดี ถูกนางมาคันทิยาใส่ความว่าวางแผนปลงพระชนม์ พระราชานำหลงเชื่อจึงรับสั่งให้ลงโทษพร้อมด้วยทั้งบริวาร 500 คน โดยการสั่งยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษ นางสาวมาวดีได้โอวาทแก่หญิงบริวารว่า ที่พึ่งอื่นนอกจากเมตตาไม่มีแล้ว ขอให้ท่านทั้งหลายจงอย่าได้ถือโทษต่อพระราชานำ ต่อนางมาคันทิยา และต่อใคร ๆ

ลูกศรที่พระราชานำยิงไปได้หวนกลับคืนบ่าหน้าเข้าตรงไปยังพระราชานำ และได้หยุดอยู่ตรงหน้าเพราะอำนาจเมตตาของนางสาวมาวดี ทำให้พระราชานำสำนึกผิด พร้อมทั้งขอให้นางสาวมาวดียกโทษในความเวลาที่พระองค์ได้กระทำลงไป¹¹⁰

¹⁰⁸ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **สัมมปัทฏฐคาถา** แปล ภาค 6. (กรุงเทพฯ ๑ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2528), หน้า 266-268.

¹⁰⁹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **สัมมปัทฏฐคาถา** แปล ภาค 2. (กรุงเทพฯ ๑ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532), หน้า 147-150.

¹¹⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **สัมมปัทฏฐคาถา** แปล ภาค 2. หน้า 76-78.

ก. เมตตาช่วยสนับสนุนให้กุศลกรรมมีผลมากขึ้น

เมตตาในลักษณะนี้ จะช่วยเสริมให้การกระทำที่เป็นกุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งมีผลมากขึ้น เช่น วาจา หรือคำพูดที่เปล่งออกไป ถ้าอยู่ในภาวะปกติธรรมดา ก็มีเป้าหมายเพื่อการสื่อสารทำความเข้าใจธรรมดา ๆ แต่ถ้าคนพูดมีจิตเมตตา วาจาดังกล่าวก็จะเปลี่ยนเป็นวาจาที่มุ่งสร้างประโยชน์เกื้อกูล สร้างความรัก ความเข้าใจที่ดีต่อกันเป็นที่ตั้ง ผู้พูด ๆ ด้วยความระมัดระวังที่จะไม่ทำให้เกิดความเสียหาย หรือกระทบกระทั่งคนฟัง พูดออกไปแล้วย่อมเป็นที่รัก ที่พอใจ เรียกว่า มีปิยวาจา

ทาน หรือการให้ ถ้าให้ด้วยจิตปกติธรรมดา ทานนั้นก็ยังมีผลธรรมดาตามเหตุตามปัจจัย แต่ถ้าเป็นทานที่ผู้ให้ทานนั้นมีเมตตาจิตประกอบด้วย คือให้ด้วยความรัก ความปรารถนาดีที่ต้องการให้ผู้รับได้ประโยชน์ มีความรู้สึกที่ดี มีความยินดีในการให้ ย่อมจะมีผลหรือมีอานิสงส์มากกว่าการให้ที่สักแต่ว่าให้

ตัวอย่างในคัมภีร์อรรถกถา มีเหตุผลทำให้ผู้วิชัยสรุปได้กล่าวแล้วข้างต้น

“เมื่อบุคคลทำเมตตาในสัตว์ทั้งหลาย บุญสัมปทานนั้น ย่อมมีผลมาก จนถึงสามารถให้บรรลุพุทธภูมิได้ ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงยกเมตตสูตรขึ้นตั้งในที่นี้ เพื่อแสดงว่า เมตตาเป็นอุปการะแก่บุญสัมปทานนั้น”¹¹¹ “บรรดามนุษย์ในโลกนี้ นรชนใดมีจิตเมตตา อนุเคราะห์สัตว์ทั้งมวล นรชนผู้เช่นนั้นจะประสบบุญตั้งมากมาย”¹¹² “พระราชารู้ประกอบด้วยธรรมเช่นกับฤาษี ชนแผ่นดินอันประกอบด้วยหมู่สัตว์เจริญรอยตามกัน บูชาัญญุเหล่าใด คือ อัสสเมระ 1 (ทรงพระปรีชาในการบำรุงสัตว์พาหนะมีม้าเป็นต้น) ปริสเมระ 1 (ทรงพระปรีชาในการเกลี้ยกล่อมประชาชน) สัมมาปาสะ 1 (ทรงมีพระอริยาศัยจวบวงคล้องน้ำใจประชาชน) วาขเปยยะ 1 (ทรงมีพระวาจาเป็นที่คู่คี่มใจคน) นิรัคคพะ 1 (ทรงปกครองพระนครไม่ต้องมีกลิ่นกลอน) มหายุญเหล่านั้น ไม่ถึงเสียที่ 16 แห่งเมตตาจิตที่อบรมดีแล้ว ถ้าหากว่าบุคคลไม่มีจิตประทุษร้าย ย่อมแผ่เมตตาไปยังสัตว์แม้ตัวหนึ่ง เพราะเหตุนี้ กุศลจึงมี ผู้มีใจเกื้อกูลต่อสัตว์ทั้งปวงเป็นผู้ประเสริฐทำบุญมาก”¹¹³ “ทานที่เขาให้แก่ภิกษุผู้เสพเมตตาแม้เพียงลัดนิ้วมือเดียว

¹¹¹ จุ.จุ.อ. 1/1 / 330.

¹¹² จุ. เถร.อ. /2 /3 / 2/ 263.

¹¹³ จุ.สุ.อ. 1 / 6 / 22.

ย่อมมีความสำเร็จมาก มีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก มีความกว้างขวางมาก”¹¹⁴
“คูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงให้ทานประมาณ 100 หม้อใหญ่ในเวลาเช้า...ในเวลาเที่ยง... ในเวลาเย็น ผู้ใดพึงเจริญเมตตาจิตในเวลาเช้า... ในเวลาเที่ยง... ในเวลาเย็น โดยที่สุคนธ์แม้เพียงชั่วการหยคน้ำมันแห่งแม่โค การเจริญเมตตาจิตนี้มีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้แล้ว 3 ครั้งในวันหนึ่งนั้น”¹¹⁵

3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างเมตตา กับหลักคำสอนอื่น ๆ

เมตตา นอกจากเป็นหลักธรรมที่ทรงสอนในลักษณะเป็นเอกเทศแล้ว ยังทรงสอนเป็นชุดของหมวดธรรมร่วมกับหลักธรรมอื่น ปรากฏอยู่ในหมวดธรรมต่าง ๆ ดังนี้

1. พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา¹¹⁶ บางครั้งเรียกว่า อัปปมัญญา 4¹¹⁷ หากเป็นลักษณะที่เพ่งเอาเมตตาที่เป็นไปสมมาเสมอในมนุษย์ สัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต

เมตตาตามหลักหมวดธรรมดังกล่าวนี้ ถือว่ามีความสัมพันธ์กัน เป็นพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการวางตนให้ถูกต้องตามสถานการณ์ จะขาดหลักธรรมใดหลักธรรมหนึ่ง ย่อมถือว่าไม่ครบองค์ธรรม และอาจทำให้เกิดความเสียหายได้ เช่น พ่อแม่มีแต่เมตตา กรุณา มุทิตา ต่อลูกเพียงอย่างเดียวแต่ไม่มีอุเบกขา ก็อาจทำให้เสียความเป็นธรรมได้ เช่น กรณีลูกทำ ความผิด ถ้าพ่อแม่มีเมตตา มีกรุณาอย่างเดียว ย่อมพยายามหาวิธีทางช่วยให้ลูกพ้นจากความผิด โดยไม่คำนึงว่า วิธีการดังกล่าวจะชอบธรรมหรือไม่ การปฏิบัติตามองค์ธรรมที่ไม่ครบสมบูรณ์เช่นนี้ ย่อมทำให้เกิดความไม่เป็นธรรม หรือสังคมขาดคุณภาพไป

2. อารักขกัมมัฏฐาน 4 ได้แก่ พุทธานุสติ, เมตตา, อสุภะ, มรณัสติ¹¹⁸ เมตตาในชุดดังกล่าวนี้ ท่านจัดอยู่ในประเภทของสัพพัตถกัมมัฏฐาน¹¹⁹ คือกัมมัฏฐานที่จำเป็นในที่ทุกสถาน ไม่ว่าจะป็นในวัดหรือในบ้าน

¹¹⁴ อัง. เอก. 1 / 1 / 123.

¹¹⁵ ส. น. อ. 2 / 730.

¹¹⁶ อภิ. ธ.อ. 1 / 1 / 529.

¹¹⁷ อภิ. ธ.อ. 1 / 1 / 536.

¹¹⁸ พันเอกปิ่น มุทุกันต์, แนวสอนธรรมตามหลักสูตรนักธรรมตรี, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 392.

¹¹⁹ พุ. สุ.อ. 5 / 115.

3. **เบญจธรรม 5** ได้แก่ เมตตากฎณา, สัมมาอาชีวะ, กามสังวร, ตัจจะ, สติสัมปชัญญะ ในหมวดนี้ เมตตามาคู่กับกรุณา เรียกรวมกันว่า เมตตากฎณา เบญจธรรมนี้เป็นหมวดธรรมที่ท่านผูกเป็นหมวดขึ้นภายหลัง จึงมีแปลกันบ้างเมื่อว่าโดยที่มา หัวข้อธรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่ประมวลมาจากความท่อนท้ายของกุศลกรรมบถข้อต้น ๆ¹²⁰

4. **สาราณียธรรม 6** ได้แก่ เมตตากายกรรม, เมตตาวาจากรรม, เมตตามโนกรรม, สาธารณโภคี, สีลสัมมัญญา, ทิฏฐิสัมมัญญา¹²¹ เมตตาในหมวดธรรมข้อนี้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการอยู่ร่วมกันในชุมชน ป้องกันความขัดแย้ง การทะเลาะวิวาท ตลอดถึงความบาดหมางซึ่งกันและกัน เป็นธรรมที่ก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ให้เกิดความสมัคสมานสามัคคี กลมเกลียว เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

5. **ทิต 6** ในส่วนหน้าที่ที่ถกหัสถ์พึงปฏิบัติต่อสมณพราหมณ์ 5 สถาน คือ มีเมตตากายกรรม 1 มีเมตตาวาจากรรม 1 มีเมตตามโนกรรม 1 ไม่เป็นผู้ปิดประตู คือเปิดประตูต้อนรับ 1 บำรุงด้วยอำมิส 1¹²²

เมตตาเท่าที่ปรากฏในหมวดธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ แม้ท่านจะสงเคราะห์เป็นหมวดธรรมร่วมกัน แต่ก็มีความหมายที่เป็นอิสระจากกัน ทั้งในแง่ของทฤษฎีและในแง่ของการปฏิบัติ ยกเว้นเมตตาในหมวดพรหมวิหาร ในเชิงปฏิบัติยังเชื่อมโยงไปหาหลักอุเบกขาข้อสุดท้ายด้วย คืออุเบกขาจะเป็นตัวกำหนดไม่ให้เมตตานั้นถูกนำมาใช้ผิดทางก่อให้เกิดความเสียหาย

3.3 แนวทางปฏิบัติตามหลักเมตตา

ภาษาที่ท่านใช้เมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติตามหลักเมตตามีอยู่ 2 คำ คือ เจริญเมตตา¹²³

¹²⁰ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพฯ ๑ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 195-196.

¹²¹ ม. มุ. อ.1 / 3/ 441-442.

¹²² ที. ปา.อ. 3 / 2/ 119.

¹²³ บาลีใช้คำว่า เมตตากาวานา เช่นประโยคที่ว่า อปิ จ ธมมา พุยาปาทสุส ปหาย สิวคฺคนฺติ เมตฺตานิ มิตฺตสฺส อุกฺคโห เมตฺตากาวานา กมฺมสฺสคฺตาปจฺจเวกฺขณา ปฏิสงฺขานพฺหุลตา กฺลฺยาณมิตฺตตา สปฺปายกถาติ ฯ (ที. มหา.อ. / 2 / 2 / 320. ดู ชุ.ชุ.อ. 1/555 .) หรือ เศษยถิทํ รากฎมิตฺตคฺตฺยา อสฺสูกมฺมฏฺฐานํ โทสปฏิมาตฺยา เมตฺตากาวานา โมหปฏิมาตฺตฺยา ปญฺจ ธมฺมา วิทกฺกุปฺเจตฺยา อาณาปานสฺสตี ฯ เป็นต้น ม. มุ. อ.1 / 2 / 69.

กับแผ่เมตตา¹²⁴ เท่าที่สำรวจคุณลักษณะการใช้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ตลอดถึงอรรถกถาพบว่า 2 คำนี้มีความหมายเดียวกัน ในที่บางแห่งท่านใช้คำว่าเจริญ ในที่บางแห่งใช้คำว่า แผ่ เช่น กุญชรผู้ฉลาดในประโยชน์พึงเจริญเมตตามิในใจไม่มีประมาณในสัตว์ทั้งปวง”¹²⁵ “เมตตาเจโตวิมุตติ แผ่ไปด้วยอาการ 8 นี้คือ ด้วยการเว้นความบีบคั้น...”¹²⁶ เป็นต้น

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า กระบวนการในการปฏิบัติเมตตานั้นประกอบไปด้วย 2 ส่วน และในสองส่วนนี้ดำเนินไปพร้อม ๆ กัน เป็นปัจจัยสนับสนุนให้แก่กันและกันอยู่ในตัวของมันเอง กล่าวคือ การเจริญ พุทธถึงสร้างเมตตาจิตให้มีอยู่ในตัว และการแผ่เมตตาพุทธถึงการแผ่เมตตาจิตที่มีอยู่ในตัวนั้นออกไป การเจริญเมตตา ทำให้เมตตาเกิดขึ้นหรือมีอยู่ในใจของบุคคลนั้นจนเพียงพอให้แผ่ไปยังบุคคลอื่น สัตว์อื่นได้ และการที่บุคคลแผ่เมตตาจิตไปยังบุคคลอื่นสัตว์อื่นอยู่ตลอดเวลา นั้น ย่อมทำให้เมตตาเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปในจิตใจของผู้นั้น ด้วยเหตุนี้ในพระบาลี ตลอดจนอรรถกถาจึงไม่พบวิธีปฏิบัติตามหลักเมตตาที่แยกออกไปต่างหาก จากวิธีการเจริญเมตตา หรือแผ่เมตตา กล่าวโดยสรุป การเจริญ หรือการแผ่เมตตาเป็นวิธีการสร้างเมตตาขึ้นภายในจิตใจพร้อม ๆ กับขยายเมตตานั้นไปยังบุคคลอื่นสัตว์อื่นอยู่ในตัว

การกล่าวถึงวิธีการปฏิบัติตามหลักเมตตาในที่นี้ ผู้วิจัยจึงพึงมายังหลักการเจริญเมตตา หรือการแผ่เมตตาเพียงอย่างเดียว

ในบาลี และอรรถกถา ท่านกล่าวถึงวิธีเจริญเมตตา หรือแผ่เมตตาไว้พอประมวลสรุปได้ดังนี้

เบื้องต้นผู้แผ่เมตตา ต้องทราบข้อกำหนด และข้อห้าม ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การแผ่เมตตาไม่ได้ผล ในปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรค และฎีกาสังคหะ ปริเฉทที่ 9 ท่านได้แสดงข้อกำหนด ข้อห้าม พร้อมทั้งวิธีแผ่เมตตามิรายละเอียดสรุปได้ดังนี้¹²⁷

¹²⁴ บาลีใช้คำว่า เมตตาพริมา เช่นในประโยคว่า ขสุมา ปน อหิ ติวาปิ เมตตาพริมา อปฺปนาปตฺตจิตตสฺส วเสน วุตฺตา ตสุมา ตีสุ วาเรสุ อปฺปนา คเหตุพฺพา ฯ จุ. ปฎิ.อ. 7 / 2 / 546.

¹²⁵ จุ.ธ.อ. /9.

¹²⁶ จุ.ปฎิ.อ. 7 2/ 538.

¹²⁷ มหามกุฏราชวิทยาลัย,วิสุทธิมรรคแปล. ภาค 2 ตอนที่ 1 (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 187-190.

2.1 ก่อนแผ่เมตตา ฟังทราบว่า เมตตานี้จับไล่โทษะ และเมตตานี้เป็นที่ตั้งมั่นแห่ง
ขันติ โทษะของโทษะ ทำให้ใจชุ่มฉ่ำ กลัดกลุ้ม เราร้อน กินไม่ได้ นอนไม่หลับ ถ้าไม่มีความ
ยับยั้งใจแล้วก็จะถึงขั้นทำลายผู้อื่น ทำลายตนเอง ทำลายทั้งทรัพย์สินสมบัติ ชีวิต และคุณงามความดี
คุณของขันติทำให้มีความอดทน อดทนต่อความยากลำบาก อดทนต่อความเจ็บใจ อดทนต่อ
ทุกข์เวทนา อดทนต่อความชั่วร้ายของกิเลส

เมื่อเห็นโทษของโทษะ และเห็นคุณของขันติแล้ว ก็ฝึกแผ่เมตตาโดยมีข้อที่ฟัง
กำหนดดังต่อไปนี้ จะเป็นข้อหนึ่งข้อใดแต่เพียงข้อเดียวก็ได้ คือ

- ก. อเวรา จงเป็นผู้ไม่มีเวรแก่กัน
- ข. อพฺยาปชฺชา จงเป็นผู้ไม่พยาบาทต่อกัน
- ค. อนิฆมา จงเป็นผู้ปราศจากทุกข์
- ง. สฺวฉี อุตฺตานิ ปริหรนฺตุ จงมีความสุข รักษาตนให้พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง

2.2 ผู้ที่จะแผ่เมตตาได้สะดวกใจนั้น จะต้องหมั่นฝึกอยู่เสมอ ในขั้นต้นต้องฝึกแผ่
เมตตาให้แก่ตนเองก่อน เพื่อจะได้เป็นสักขีพยานว่า ตนเองปรารถนาสุข เกลียศทุกข์ ต้องการ
มีอายุยืน กลัวตาย ใจนั้น ผู้อื่นก็ใจนั้น ฝึกเช่นนี้บ่อย ๆ เมตตาจิตก็จะเกิดขึ้น ได้โดยง่าย

2.3 เมื่อแผ่เมตตาให้แก่ตนเองเองได้คล่องด้วยความสะดวกใจแล้ว ก็ขยายการแผ่
ให้เป็นวงกว้างออกไปตามลำดับ คือ

- ก. อัตตะ แผ่ให้แก่ตนเอง
- ข. ปิยะ แผ่ให้แก่ผู้ที่รักใคร่
- ค. มัชฌัตตะ แผ่ให้แก่ที่ไม่รักไม่ชัง
- ง. เวรี แผ่ให้แก่ผู้ที่เป็นศัตรู

2.4 บุคคลที่จะแผ่เมตตาให้ก่อนไม่ได้นั้นมี 4 จำพวก ซึ่งผู้แผ่เมตตาจะต้องกำหนด
ไว้เสมอเมื่อจะแผ่เมตตา คือ

ก. อปิยบุคคล ผู้ที่เราไม่รักใคร่ เมตตาจะไม่เกิด เกิดแต่ความไม่พอใจ เพราะไม่มี
ความรักใคร่ชอบพอนั่นเอง

ข. อติปิยบุคคล ผู้ที่เรารักใคร่มาก เมตตาก็จะไม่เกิด เกิดแต่ความวิตกกังวล
และโศก เพราะเรามีความรักใคร่มากนั่นเอง

ค. มัชฌัตตบุคคล ผู้ที่เราไม่รักและไม่ชัง เมตตาจะไม่เกิด เพราะสิ่งที่ชวนจะให้
เกิดความเคารพรักนั้นไม่มี ด้วยว่า ไม่มีทั้งความยินดีและยินร้าย

ง. เวิร์บุคคล ผู้ที่เป็นศัตรูแก่เรา เมตตาจะไม่เกิด เกิดแต่ความโกรธ ความเกลียด เพราะผู้นั้นเป็นศัตรูต่อเรา

2.5 บุคคลที่แผ่เมตตาให้ไม่ได้นั้นมี 2 จำพวก คือ

ก. ผู้ที่ตายไปแล้ว เพราะถ้าแผ่ไปให้แก่บุคคลจำพวกนี้ ก็จะไม่ถึงอุچارสมาธิ และอัปนาสมาธิ

ข. แผ่เจาะจงให้แก่เพศตรงกันข้ามกับตน ท่านบอกว่าจะทำให้เกิดฉันทะ และราคะ ส่วนเมตตาจิตจะไม่เกิด

2.6 เมื่อแผ่ให้แก่ตนเอง แผ่ให้ผู้อื่นตามลำดับดังกล่าวจนสะดวกใจแล้ว ก็ขยายให้กว้างออกไปอีกเป็น 3 นัย ดังที่มีชื่อเรียกว่า อโนทิสฺสธรรมา 1 โอทิสฺสธรรมา 1 และทิสสาธรรมา 1 การแผ่เมตตาที่เรียกว่า อโนทิสฺสธรรมานั้น เป็นการแผ่ไปโดยไม่จำกัดบุคคล 5 จำพวก คือ

ก. สพฺเพ สตฺตา อเวรา อพฺพยาปชฺฌมา อนินฺมา สุขี อุตฺตมานํ ปริหรนฺตุ ข อสัตว์ทั่วไป ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความบีบคั้น ไม่มีทุกข์ มีความสุข รักษาตนอยู่เถิด

ข. สพฺเพ ปาณา... ขอสัตว์ที่มีลมปราณทั้งหลายทั้งปวง...

ค. สพฺเพ ญฺุตา... ขอญาติทั้งหลายทั้งปวง...

ง. สพฺเพ ปุคฺคฺลา... ขอบุคคลทั้งหลายทั้งปวง...

จ. สพฺเพ อุตฺตกาวยปฺริยาปฺนฺนา... ขอผู้นั่งอยู่ในอัฐภาพทั้งหลายทั้งปวง...

การแผ่เมตตาที่เรียกว่า โอทิสฺสธรรมานั้น เป็นการแผ่ไปโดยจำกัดบุคคล 7 จำพวก คือ

ก. สพฺพา อิตฺถิโย อเวรา ฯเปฯ อุตฺตมานํ ปริหรนฺตุ ขอสตรีทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ฯลฯ รักษาตนอยู่เถิด

ข. สพฺเพ ปุริสา... ขอบุรุษทั้งหลายทั้งปวง...

ค. สพฺเพ อริยา... ขออริยชนทั้งหลายทั้งปวง...

ง. สพฺเพ อนริยา... ขออนริยชนทั้งหลายทั้งปวง...

จ. สพฺเพ เทวา... ขอเทวดาทั้งหลายทั้งปวง...

ฉ. สพฺเพ มนุสฺสา... ขอมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวง...

ข. สฟุเพ วินิปาติกา อเวรา ฯเปฯ อดุตานํ ปริหรนตุ ขอวินิปาติกสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ฯลฯ รักษาตนอยู่เถิด

การแผ่เมตตาที่เรียกว่า ทิสาพรณานั้น เป็นการแผ่ให้แก่สัตว์ทั่วไปทั้ง 10 ทิศ โดยไม่คำนึง ไม่จำกัดถึงสัตว์ ถึงบุคคลเป็นที่ตั้ง ว่าจะป็นสัตว์เป็นบุคคลชนิดไหนประเภทใด แผ่เป็นทิศ ๆ ดังนี้

ก. สฟุเพ ปุรตุถิมาย ทิสา สตุตา อเวรา ฯเปฯ อดุตานํ ปริหรนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในทิศตะวันออกจงเป็นผู้ไม่มีเวร ฯลฯ รักษาตนอยู่เถิด

ข. สฟุเพ ปจฺจิมาย ทิสาย สตุตา... ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในทิศตะวันตก...

ค. สฟุเพ อุตฺตราย ทิสาย สตุตา... ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในทิศเหนือ...

ง. สฟุเพ ทกฺขิมาย ทิสาย สตุตา... ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในทิศใต้...

จ. สฟุเพ ปุรตุถิมาย อนุทิสาย สตุตา... ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ...

ฉ. สฟุเพ ปจฺจิมาย อนุทิสาย สตุตา...ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในทิศตะวันตกเฉียงใต้...

ช. สฟุเพ อุตฺตราย อนุทิสาย สตุตา...ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ...

ซ. สฟุเพ ทกฺขิมาย อนุทิสาย สตุตา...ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในทิศตะวันออกเฉียงใต้...

ณ. สฟุเพ เหนฺจฺจิมาย ทิสาย สตุตา...ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในทิศเบื้องล่าง...

ญ. สฟุเพ อุปริมาย ทิสาย สตุตา อเวรา ฯเปฯ ปริหรนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในทิศเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร ฯลฯ รักษาตนอยู่เถิด

สรุป โอนทิสอพรณา แผ่ไปโดยไม่จำกัดบุคคลมี 5 จำพวก เรียกว่า มี 5 ฐาน แต่ละฐานมีข้อที่พึงกำหนดได้ 4 ข้อ คือ อเวรา อภัยปัชฌา อนินฺชา และสุขีอัตตานิ้ง เรียกว่า 4 กระแส ดังนั้น 5 ฐาน แต่ละฐานมี 4 กระแส จึงเป็น 20 กระแส

โอทิสอพรณา แผ่ไปโดยจำกัดบุคคลมี 7 จำพวก เรียกว่ามีฐาน 7 แต่ละฐานมี 4 กระแส จึงเป็น 28 กระแส

ทิสาพรณา แผ่ไป 10 ทิศ มีบุคคลทั้งที่ไม่จำกัดจำพวก และที่จำกัดจำพวก รวมมี 12 ฐาน แต่ละฐานมี 4 กระแส ก็เป็น 48 ใน 48 นี้มีทุกทิศ ทั้ง 10 ทิศ จึงเป็น 480 กระแส

รวมอนโทโสพรรณา 20 กระแส โอทโทโสพรรณา 28 กระแส และทิสพรรณา 480 กระแส เข้าด้วยกัน จึงเป็นว่า การแผ่เมตตาจิตทั้งหมดนั้นมีได้ถึง 528 กระแส

2.7 ผู้อบรมการแผ่เมตตาที่ปรารถนาให้ถึงฉาน จะต้องแผ่เมตตาจนให้สำเร็จถึง สัมผัสภคด้วย คือ การทำลายขอบเขตของเมตตา หมายความว่า ผู้สำเร็จสัมผัสภคนั้น จะต้อง มีจิตเสมอภาคไม่เอนเอียงในบุคคล 4 ประเภท คือ ตนเอง, ผู้ที่รักใคร่, ผู้ที่เป็นกลาง และ ผู้เป็น ศัตรูกัน เพราะสัมผัสภคนี้ท่านสงเคราะห์เข้าเป็นปฏิภาคนิมิตแห่งเมตตาก็มีฐานด้วย

มีตัวอย่างแสดงไว้ว่า มีพวกโจรมาล้อมบุคคลทั้ง 4 จำพวกดังกล่าวข้างต้น จะจับ ไปฆ่าบูชาญคนหนึ่ง โดยถามว่า จะให้จับใครไป ถ้าจะบอกว่าให้จับศัตรูหรือจับผู้ที่เป็นกลาง ก็แสดงว่าผู้นั้นยังไม่ถึงสัมผัสภค แม้ตนเองจะยอมให้จับโดยรับกรรมนี้เสียเอง ก็นับว่ายังไม่ ถึงสัมผัสภคอยู่นั่นเอง เพราะเมตตานี้มีขอบเขตอยู่ แต่เมื่อมีจิตเสมอภาค จนชี้ไม่ได้ว่าจะ ให้จับใครนั้นแหละจึงจะเรียกว่า สัมผัสภค

กระบวนกรปฏิบัติดังกล่าวนี้จะสังเกตเห็นว่า ท่านไม่ได้แยกแยะระหว่างเมตตา พรหมวิหาร เมตตาอัปมัญญา และเมตตาเจโตวิมุตติ แต่ผู้ปฏิบัติจะเข้าใจอยู่ในตัวว่า ปฏิบัติ แบบไหนเข้าข่ายเมตตาพรหมวิหาร แบบไหนเป็นอัปมัญญา และแบบไหนเป็นเจโตวิมุตติ เพราะแต่ละประเภทก็มีขอบข่ายของตนเองชัดเจนอยู่ เช่น ถ้าแผ่จะจงไปยังบุคคลใดบุคคล หนึ่งเป็นการเฉพาะก็เป็นเมตตาพรหมวิหาร ถ้าไม่เจาะจงก็เป็นเมตตาอัปมัญญา ถ้าเป็น เมตตาที่นับเนื่องในอัปนาสมาธิก็เป็นเมตตาเจโตวิมุตติ

3.4 ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามหลักเมตตา

3.4.1 ผลด้านบวก

เมตตา ท่านสงเคราะห์เข้าในหลักธรรมประเภท สัพพัตถกกรรมฐาน¹²⁸ คือเป็น ธรรมที่จำเป็นในที่ทุกสถาน

ในพระบาลี และอรรถกถาทรงแสดงถึงอานิสงส์ หรือผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ ตามหลักเมตตาไว้หลายลักษณะ เช่น “บุคคลผู้มีเมตตาเป็นเครื่องอยู่ ย่อมเป็นที่รักของมนุษย์ ทั้งหลาย ย่อมเป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมไม่มีศัตรูไร ๆ ด้วยเหตุนี้ มานัสนั้นของ

¹²⁸ พุ. พุ.อ. 8 / 1 / 275.

บุคคลนั้นเรียกว่า ไม่มีศัตรู เพราะความเป็นผู้ปราศจากข้าศึกแล้ว”¹²⁹ “เมตตาของชนเหล่านั้น มีประโยชน์เกื้อกูล เมตตาอันบุคคลกระทำในทิวาเหล่าใด ด้วยสามารถแห่งข้อความทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า บุคคลผู้มีใจเกื้อกูลต่อเทวดา ย่อมเห็นแต่สิ่งที่ดีในทุกเมื่อ ดังนี้ พึงทราบว่ เมตตาของชนแม่เหล่านั้นมีประโยชน์เกื้อกูล”¹³⁰ “ใคร ๆ ย่อมไม่คู่ร้ายกับเรา แม้เราก็ไม่กลัวใคร ๆ ในกาลนั้นเราได้กำลังเมตตาอุปถัมภ์แล้ว ย่อมยินดีในป่าใหญ่”¹³¹ เป็นต้น อย่างไรก็ตามเราสามารถสรุปอานิสงส์ หรือผลจากการปฏิบัติตามหลักเมตตาได้ 11 ประการ ดังต่อไปนี้¹³²

๑. กลับเป็นสุข
๒. ตื่นเป็นสุข
๓. ไม่ฝันร้าย
๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย
๕. เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย
๖. เทวดาทั้งหลายย่อมรักษา
๗. ไฟ ยาพิษ หรือศัสตราภคัลลักรายบุคคลนั้นไม่ได้
๘. จิตตั้งมั่นได้เร็ว
๙. สีน้าสดใส
๑๐. ไม่หลงลืมสติตาย
๑๑. เมื่อยังไม่บรรลुकุณวิเศษอันยิ่งขึ้นไป ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

3.4.2 ผลด้านลบ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในชั้นพระบาลีและชั้นอรรถกถา ไม่ได้กล่าวถึงผลของเมตตาในด้านลบไว้เลย ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่า เมตตาที่กล่าวถึงส่วนใหญ่ เป็นเมตตาที่ครบ

¹²⁹ พุ. ส. อ. 1 / 5 388.

¹³⁰ พุ. ส. อ. 1 / 6 / 23.

¹³¹ อภิ. ธ. อ. 1 / 1 / 142.

¹³² พุ. ป. อ. 7 / 2 / 531.

องค์ประกอบ เป็นเมตตาที่สมบูรณ์อย่างแท้จริงแล้ว ดังนั้นเมื่อนำไปปฏิบัติจึงไม่มีผลด้านลบ
ผลที่ท่านกล่าวถึงจึงมีแต่ในเชิงบวก คือเป็นเรื่องที่เป็นไปเพื่อความดีงามทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม ก็มีงานเขียนของอาจารย์รุ่นหลัง ได้วิเคราะห์เมตตาในลักษณะที่เป็น
องค์ธรรมในหมวดพรหมวิหาร 4 มีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ซึ่งจะต้องปฏิบัติให้ครบ
องค์ มิเช่นนั้นแล้วจะก็ให้เกิดความเสียหาย ขาดคุณภาพไป ท่านแสดงสถานการณ์ของมนุษย์
โดยทั่วไปเทียบเคียงกับหลักปฏิบัติพรหมวิหารดังนี้¹³³

1. ในสถานการณ์ปกติ แสดงออกด้วยเมตตา คือ ถ้าเขาไม่ได้เดือดร้อนอะไร อยู่
สบายดี เราก็มีเมตตา ปราบปรามดี มีความเป็นมิตร

2. ในสถานการณ์ที่ตกต่ำ แสดงออกด้วยกรุณา คือ ถ้าเขาตกต่ำ เกิดความ

เดือดร้อนเป็นทุกข์ เราก็ย้ายจากเมตตามากรุณา คือยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือ

3. ในสถานการณ์ที่เขาได้ดี มีสุข แสดงออกด้วย มุทิตา คือ พลอยชื่นชมยินดี

ท่านกล่าวต่อไปอีกว่า โดยปกติสถานการณ์ของคนเราก็มี 3 อย่างนี้ ซึ่งจะต้อง
ปฏิบัติให้ครบ แต่ก็ยังไม่เพียงพอ เพราะทรงตรัสข้อที่ 4 คืออุเบกขา ซึ่งถือว่าสำคัญมาก และ
ปฏิบัติได้ยากที่สุด เพราะข้อที่ 4 นี้เกี่ยวข้องกับความเป็นธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หรือความ
เป็นจริงของธรรมชาติ ขณะที่ 3 ข้อแรกเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ถ้า
มนุษย์สัมพันธ์กันดีในความสัมพันธ์ 3 ข้อแรก แต่ไปก่อผลกระทบต่อความจริงของธรรมชาติ
เมื่อนั้น โลกมนุษย์ก็เดือดร้อน ยกตัวอย่างเช่น

ถ้าพ่อแม่มีเมตตามาก ก็จะดูแลเอาใจใส่ลูก และคอยตามใจลูก พ่อแม่ก็อยากให้ลูก
มีความสุขแน่นอน เมื่ออยากให้ลูกมีความสุข ก็พยายามเอาอกเอาใจ เอาใจบำรุง
จนกระทั่งกลายเป็นปรนเปรอ อยากให้ลูกมีความสุข ก็เลยตามใจทุกอย่าง ลูกอยากได้
อะไร ก็ให้ พ่อแม่ไม่หวังอยู่แล้ว อยากจะให้ เพราะการให้ของพ่อแม่เป็นความสุข
ของตัวเองด้วย แต่การให้ที่เป็นการแสดงเมตตาอย่างนี้ ขาดคุณสมบัติไปอย่างหนึ่ง
คือ ปัญญา แล้วมันจะกลายเป็นความรักที่คิดสั้น ไม่ใช่ความรักแบบคิดยาว...ทำให้ลูก

¹³³ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “เวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์” ใน พุทธสถานในอินเดีย, หน้า
102-103.

เสียนิสัย เอาแต่ใจตนเอง ทำอะไรไม่เป็น ไม่สามารถรับผิดชอบตัวเองได้ เป็นความเสียหายต่อตนเองในระยะยาว¹³⁴

จะเห็นได้ว่า ผลเสียของเมตตาดังกล่าวข้างต้น เป็นผลเสียที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามองค์ธรรมไม่ครบ หรือผิดต่อสถานการณ์ที่ควรจะเป็น

3.5 บทสรุป และวิจารณ์

เมตตา ตามหลักพุทธปรัชญานั้นมีความหมายชัดเจนอยู่ในตัว ถึงแม้จะมีความรักในลักษณะอื่น ๆ ที่ดูเหมือนจะมีความหมายคล้ายกับเมตตา เช่น ความรักแบบเปเมะ ความรักแบบสินะ หรือตัณหา แต่ก็มิชอบเขตที่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจน ยิ่งกว่านั้นในการแสดงหรือนำหลักธรรมดังกล่าวนี้มาใช้ ก็ไม่พบว่า มีการนำศัพท์อื่นมาใช้เรียกแทนเมตตาไม่ว่าจะเป็นในระดับบาลีที่เป็นพระพุทธรูป หรืองานระดับอรรถกถารุ่นหลัง ๆ เว้นแต่กรณีที่ท่านต้องการอธิบายเนื้อหาสาระของเมตตาในเชิงวิเคราะห์ ซึ่งจำเป็นต้องหาคำมาเสริมให้เกิดความเข้าใจเท่านั้น ซึ่งคำเหล่านั้นก็ใช้จำกัดเฉพาะอยู่ในรูปวิเคราะห์ในส่วนนั้นเท่านั้น ไม่ได้มีการนำมาใช้แทนหรือใช้เป็นไวพจน์ของเมตตาแต่อย่างใด

และเพื่อป้องกันความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับเมตตา ท่านก็กำหนดลักษณะต่าง ๆ ของเมตตาไว้ เช่น

1.. **หิตาการปวัตตติลกขณา** มีความเป็นไปแห่งกาย วาจา ใจในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ

2. **หิตุปสังหารธา** มีการทำประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลายอย่างใกล้ชิดเป็นกิจ

3. **อาฆาตวินยปจจุปฏฐานา** มีการบำบัดความแค้นเป็นอาการปรากฏแก่ผู้พิจารณาเมตตา

4. **มณาปภาวทสุสนปทฏฐานา** มีการพิจารณาแต่ความดีที่น่าพึงพอใจของสัตว์ทั้งหลายโดยไม่มีการนึกคำนึงถึงสิ่งที่ไม่ดีไม่งามเป็นเหตุใกล้

¹³⁴ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). “เวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์” อังแล้ว, หน้า 101.

5. พญาปาหุปสโหม สมุปตติ สงบความพยายามลงได้เป็นเวลานาน เป็นความ
สมบูรณ์ของเมตตา

6. สีนหสมภโว วิปตติ การเกิดขึ้นแห่งตัณหาที่เหนียวแน่นเป็นความเสื่อมของ
เมตตา

7. ราโค อาสนุนปจฺจตฺติโก รากะเป็นข้าศึกใกล้ของเมตตา

8. พญาปาโท ทูรปจฺจตฺติโก พยายามเป็นข้าศึกไกลของเมตตา¹³⁵

เมตตา แม้จะไม่ใช้หลักธรรมที่มีความโดดเด่น เมื่อเทียบกับหลักอริยสัจ ๓ ไตร
ลักษณ์ ปฏิจสมุปปาท อริยมรรคมีองค์ ๘ แต่เมตตาก็มีบทบาทสำคัญเจียบ ๆ แฝงอยู่ จะเห็นได้
จากร่องรอยในพระบาลี พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุเจริญเมตตาอยู่เนื่อง ๆ ทั้งนี้เพราะ
ทรงเห็นว่า เมตตานี้จะเป็นเครื่องช่วยสนับสนุนให้สงฆ์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไม่
ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาท เบียดกันและกัน ในบางครั้งเมื่อมีกรณีความขัดแย้ง ความ
บาดหมางเกิดขึ้น พระองค์ก็ทรงนำหลักเมตตาธรรมไปชี้แนะ แสดงให้ภิกษุเหล่านั้นประพฤติ
ปฏิบัติ เช่นกรณีของภิกษุชาวเมืองโกสัมพี เป็นต้น¹³⁶

ในการประกอบกิจต่าง ๆ เช่น ในการโจท การพิจารณาคดี การรับหน้าที่เป็นเจ้า
อธิการสงฆ์ในด้านต่าง ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ หรือแม้แต่พระสงฆ์ต่อ
พระสงฆ์ คฤหัสถ์ต่อคฤหัสถ์ เมตตาธรรมประจำจิตใจย่อมก็มีบทบาทสำคัญ ซึ่งร่องรอยของ
การนำหลักเมตตาธรรมไปใช้ดังกล่าวมีปรากฏให้เห็นทั้งในวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และ
พระอภิธรรมปิฎก และปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนมากยิ่งขึ้นในระดับอรรถกถา

จึงนับได้ว่า เมตตา ก็เป็นหลักธรรมที่สำคัญหลักธรรมหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้
แสดง และสั่งสอนทั้งในสังคมสงฆ์ และสังคมคฤหัสถ์

¹³⁵ พระอนุรุทธาจารย์, กัมมัฏฐานสัจจวิภาค ปริเฉทที่ ๑, หน้า 61-62.

¹³⁶ ม. มุ.อ. / 1 / 3/ 410-412.

บทที่ 4

เปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาของจ้อกักับเมตตานิพุทธปรัชญาเถรวาท

4.1 เปรียบเทียบความเหมือนและความต่างระหว่างเหรินกับเมตตา

4.1.1 บทนิยามและความหมาย

ความเหมือน ความแตกต่าง

1. นิยามของเมตตานิพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในพระบาลีว่า “ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ นี้เรียกว่าเมตตา”¹ และใน อรรถกถาว่า “ความมีไมตรี กิริยาที่รัก ความเป็นผู้มีความรัก ความเอ็นดู กิริยาที่เอ็นดู ความเป็นผู้เอ็นดู ความแสวงหาประโยชน์ ความอนุเคราะห์ ความไม่พยาบาท ความไม่ปองร้าย ความไม่โกรธ ชื่อว่าเมตตา”² สะท้อนให้เห็นความหมายของเมตตาว่า มีความหมายกว้างขวางมาก บทนิยามดังกล่าวครอบคลุมทั้งในแง่ของสภาวะจิต และพฤติกรรมที่แสดงออกภายนอก

อย่างไรก็ตามเพื่อป้องกันความคลาดเคลื่อน และความเข้าใจผิด ท่านจึงกำหนดองค์อื่น ๆ ประกอบด้วย กล่าวคือ ลักษณะ รส เครื่องปรากฏ ปทัฏฐฐาน และสมบัติ ลักษณะของเมตตาคือการเพ่งไปที่ความรู้สึกนึกคิด หรือสภาพจิตใจว่ามีความปรารถนาดี มุ่งประโยชน์เกื้อกูลเป็นที่ตั้ง รสของเมตตาก็ได้แก่การนำประโยชน์เกื้อกูลไปมอบให้แก่บุคคลอื่น สัตว์อื่น เครื่องปรากฏของเมตตาคือการปลดเปลื้องความอาฆาต หรือจิตใจที่มุ่งทำร้าย เบียดเบียน ปทัฏฐฐานของเมตตาก็คือบุคคลอื่น สัตว์อื่นแสดงความพอใจ และสมบัติของเมตตาก็คือสงบระงับความพยาบาท

¹ อภ. วิ. อ.2 / 2/ 441.

² ชุ. มหา.อ. 5 / 2/ 596.

นอกจากนั้น ท่านยังกำหนดหลักเกณฑ์ในการป้องกันเมตตาด้วยความรักอื่น ๆ ไม่ให้เกิดความสับสนไว้ชัดเจน เพื่อให้คนได้ระมัดระวัง และแยกให้ออกว่า ความรักแบบไหนเป็นความรักแบบเมตตา แบบไหนไม่ใช่ นั่นคือ ความรักประเภท เปมะ และ สิเนหะ ไม่ใช่ความรักแบบเมตตา ท่านให้เหตุผลว่า ความรักทั้งสองประการนั้นเป็นเรื่องของอารมณ์และความรู้สึก ซึ่งเมื่อเกิดแล้วทำให้เกิดพันธนาการ และเป็นทุกข์ได้ แต่ผลของเมตตาจะเกิดอย่างนั้นไม่ได้ ผลของเมตตาจะต้องมีลักษณะร่วม 3 ประการ คือ ความไม่มีแ้ว มีความปลอดภัย และมีความสุข³

อนึ่ง เมตตาแม้จะเป็นเรื่องของอารมณ์และความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ แต่ก็ เป็นอารมณ์และความรู้สึกที่มาจากความปรารถนาดีเป็นที่ตั้ง ไม่มีเรื่องของตัณหา หรือราคะ เข้ามาเกี่ยวข้องเหมือนอารมณ์และความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากเปมะและสิเนหะ

จากบทนิยามและความหมายดังกล่าว เมื่อนำมาพิจารณาเปรียบเทียบกับहरินในปรัชญาขงจื้อ มีข้อที่ควรพิจารณาดังนี้

ในแง่ความหมาย ขงจื้อเมื่อพูดถึงहरิน ท่านได้ให้ความหมายสั้น ๆ ชัดเจนว่า “รักเพื่อนมนุษย์”⁴ ความรักที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ ทำให้เกิดการปฏิบัติต่อกันด้วยความดีงามเป็นพื้นฐาน จะกระทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งก็จะคำนึงถึงผลกระทบที่จะตามมา ขงจื้อจึงสอนให้รู้จักคำนึงถึงความรู้สึกของบุคคลอื่น ท่านเอง “เอาใจเขา ใส่ใจเรา”⁵ ซึ่งหลักการดังกล่าวนี้ก็มี ความสอดคล้องกับคำสอนเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่สอนให้มีไมตรีต่อกัน รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่นสัตว์อื่น โดยการนึกเปรียบเทียบว่า ตนเองรักสุข เกลียดทุกข์อย่างไร คนอื่น

³ มหามกุฏราชวิทยาลัย, สหุทธิมมุขปาณินิ พุทธิโย ภาค, (กรุงเทพฯ ๑ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531), หน้า 325.

⁴ **The Analects**, book 12:22.

⁵ หลักการดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยสรุปจากแนวคิดของขงจื้อที่ปรากฏในที่ต่าง ๆ เช่น ท่านบอกว่า “จงปฏิบัติต่อพ่อ เหมือนอย่างที่ท่านปรารถนาให้ลูกปฏิบัติต่อท่าน จงปฏิบัติต่อเจ้านาย เหมือนอย่างที่ท่านต้องการให้ลูกน้อมปฏิบัติต่อท่าน...” หรือ “อย่าทำกับคนอื่นในสิ่งที่ท่านไม่ต้องการให้คนอื่นทำกับท่าน” หรือ “สิ่งใดก็ตามที่คนแสดงความรังเกียจในตัวบุคคลผู้อยู่เหนือเขา เขาก็ไม่ควรหยิบยื่นสิ่งนั้นให้กับบุคคลที่อยู่ต่ำกว่าเขา...” เป็นต้น ดูรายละเอียดใน **Chung Yung**, ch.13,4. **The Analects**, book 12:2 และ **Ta Hsueh**, ch.10:2.

สัตว์อื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น⁶ ดังนั้นจึงไม่ควรเบียดเบียนซึ่งกันและกันไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ

2. เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท และเหรินในปรัชญาขงจื้อ เมื่อเทียบเคียงกับภาษาไทยแล้วมีความหมายตรงกับคำว่า ความรัก ความปรารถนาดี เป็นความรู้สึก หรือเป็นเจตนาที่ดีงามที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ เป็นคุณธรรมรากฐานสำคัญที่ช่วยให้บุคคลในสังคมปฏิบัติต่อกันด้วยดี นำมาซึ่งความสุข ไม่ก่อให้เกิดการเบียดเบียน ทำร้ายซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะโดยวิธีใด ๆ ก็ตาม

ขงจื้อใช้คำว่า เหริน ซึ่งแปลว่า คนสองคน เพื่อสื่อถึงความหมายดังกล่าว ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทใช้คำว่า เมตตา และในรูปวิเคราะห์ท่านใช้คำ 2 คำ คือ มิชชติ, สินียหติ กล่าวคือ ใช้ มิชช ชาติในการประกอบคำ และใช้ สินิหะ ในการขยายความ มิชช ชาติ ซึ่งเมื่อเพ่งโดยเนื้อความแล้ว ย่อมสะท้อนให้เห็นบุคคลที่สอง คือเพ่งถึงบุคคลอื่นเป็นที่ตั้ง กล่าวให้ชัดเจนก็คือ ความเป็นมิตร หรือความมีมิตรจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าไม่มีบุคคลที่สอง ทั้งหลักเหริน และหลักเมตตาจึงเป็นหลักที่มองไปยังคนอื่น คือมุ่งให้เป็นที่ไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลอื่นเป็นที่ตั้ง สะท้อนให้เห็นว่า บนพื้นฐานความสัมพันธ์นั้น เราควรมีความรู้สึกต่อกันอย่างไร และจะปฏิบัติต่อกันอย่างไร จึงจะทำให้ชีวิตดำเนินไปด้วยดีทั้งสองฝ่าย

3. แม้ขงจื้อจะนิยามความหมายเหรินไว้ชัดเจนว่า หมายถึง รักเพื่อนมนุษย์ แต่การพูดถึงเหรินในแต่ละโอกาส แม้จะไม่ทำให้เกิดความสับสน แต่ทำให้เกิดข้อสงสัยในความหมายซึ่งไปพ้องกับคุณธรรมอื่น ๆ เช่น บางครั้งขงจื้อก็เชื่อมโยงเหรินกับหลักจาริตว่า ผู้ปฏิบัติตามจาริต (หลัก) ชื่อว่าเป็นผู้มีเหริน⁷ หลักธรรมอื่น เช่น ความเคารพ ความโอบอ้อมอารี ความมีวาจาสัตย์ ความ پاکเพียร ความกรุณา ความเอื้อเฟื้อ ความรอบรู้ ความมองอาจ ความมีใจเที่ยงธรรม ความกตัญญู ความซื่อสัตย์ภักดี ล้วนอยู่ในหลักการของเหรินทั้งสิ้น⁸ ทำให้เกิดความคลุมเครือว่า เหรินคืออะไรกันแน่ ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้เมื่อเปรียบเทียบกับหลักเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทแล้วค่อนข้างจะแตกต่างกันชัดเจน

⁶ จะพบคำสอนในลักษณะนี้มากมาย ทั้งในพระบาลี และอรรถกถา เช่น พุ. อุ. 1/ 1/ 178, พุ.สุ.อ. /1/ 6/ 647., พุ. มหา.อ. 5 / 1 / 11 .

⁷ The Analects, book 7:6.

⁸ ดูคำอธิบายเรื่องนี้ในบทที่ 2 หน้า 24-25.

เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท จะจำกัดจำเพาะอยู่ที่ความรักความปรารถนาดี มุ่งประโยชน์แก่กุลแก่ผู้อื่น ซึ่งความรู้สึกดังกล่าวนี้แตกต่างจากความเคารพ ความโอบอ้อมอารี ความมีวาจาสัตย์ ความพากเพียร ความเอื้อเฟื้อ ความรอบรู้ ฯลฯ ดังที่กล่าวในปรัชญาขงจื้อข้างต้น พุทธปรัชญาเถรวาทเมื่อกล่าวถึงคำว่า เมตตา คุณธรรมต่าง ๆ เหล่านี้จะไม่ถูกนำไปผูกโยงด้วย เพราะคุณธรรมเหล่านี้ก็มีความหมายเป็นของตนเองอยู่แล้ว

กล่าวให้ชัดเจนสั้น ๆ ก็คือ เหรินในปรัชญาขงจื้อมีความหมายกว้างกว่า เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท แต่เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความชัดเจนกว่าในแง่ของความหมาย

4. เหรินในปรัชญาขงจื้อเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งมนุษย์ เป็นธรรมชาติติดตัวมาแล้วตั้งแต่แรกเกิด เพียงแต่ยังไม่สมบูรณ์ เพราะยังไม่ได้รับการพัฒนา ในขณะที่พุทธปรัชญาไม่ได้มองว่า เมตตาเป็นธรรมชาติติดตัวมนุษย์ตั้งแต่แรกเกิดเช่นกัน แต่ก็มีความเห็นสอดคล้องกันในประเด็นที่ว่า เมตตานั้นเป็นเรื่องที่จะต้องฝึกฝนอบรมให้เกิด ให้มีขึ้นในตัวเอง

6. ในพุทธปรัชญาเถรวาท เมื่อพูดถึงเมตตา จะต้องเป็นความรักบริสุทธิ์ที่ไม่อิงอาศัยค้นหา ราคะ แต่เป็นความรักที่มุ่งความสุข หรือมุ่งประโยชน์แก่บุคคลอื่นเป็นที่ตั้ง ไม่ใช่มุ่งให้คนอื่นมาสนองความต้องการของตน การวัดว่าเป็นเมตตาแท้หรือเมตตาเทียมจึงอยู่ตรงที่ว่า ถ้าบุคคลที่เรารักไม่เป็นเครื่องกำจุนความมั่นคงถาวรแก่ตัวเราอีกต่อไป เราจะยังคงรักเขาหรือไม่ เราจะยังเห็นชีวิตของเขามีคุณค่าที่จะพึงใส่ใจทะนุถนอมหรือไม่ เราจะยังยินดีในความดำรงอยู่ของเขาหรือไม่ ถ้าภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวแล้ว จิตใจเรายังรักและปรารถนาดีอยู่ ย่อมได้ชื่อว่าเมตตา ขณะที่เหรินในปรัชญาขงจื้อยังมีบางกรณีที่ใช้ไปในทางกามคุณหรือในบางกรณีก็ใช้ในความที่ดูเหมือนว่าแย้งกับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท เช่น การพูดว่า “เฉพาะผู้มีเหรินเท่านั้นที่สามารถรัก หรือเกลียดผู้อื่น”⁹ ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทตัวเมตตาจะเป็นปฏิปักษ์กับโทสะ กล่าวคือ ถ้ามีเมตตาจะมีความเกลียดไม่ได้

7. บทนิยามของเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความหมายครอบคลุมถึงเมตตาในระดับเจโตวิมุตติ ซึ่งเป็นเมตตาของผู้มีฌาน หรือเป็นเมตตาระดับฌาน แม้เมตตาในระดับนี้จะมีส่วนที่เป็น โลภียฌาน และโลกุตรฌาน ชั้นโลกียฌานก็มีฐานะสูงหรือบริสุทธิ์กว่าเหรินไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงชั้นโลกุตระ ซึ่งบทนิยามของเหรินในปรัชญาขงจื้อไม่ได้ระบุถึงเหริน

⁹ Ta Hsueh, 10 :15.

ในระดับดังกล่าว ในประเด็นนี้ เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทมีความพิเศษกว่าहरินในปรัชญาขงจื้อ

4.1.2 สารัตถะ และปัจจัยสนับสนุนให้เกิด

ก. ความเหมือนและความแตกต่าง

1. ว่าโดยสารัตถะแล้ว ทั้งเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท และहरินในปรัชญาขงจื้อ อยู่ที่เจตนาที่ดิ้งามที่เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล ทั้งเมตตาและहरินเป็นเรื่องของคุณภาพทางด้านจิตใจ เริ่มต้นที่จิตใจ จากนั้นจึงนำไปสู่การกระทำทางกาย ทางวาจา แม้จะมีคำอธิบายที่ทำให้ดูเหมือนว่ามีเมตตา 3 ประเภท คือเมตตากายกรรม เมตตาวาจกรรม และเมตตามโนกรรมในปรัชญาขงจื้อ แม้จะมีการกล่าวถึงहरินในเชิงพฤติกรรม และहरินที่เป็นอารมณ์ความรู้สึกที่เป็นคุณภาพภายในจิตใจก็ตาม แต่การจำแนกประเภทดังกล่าวนี้เป็นเรื่องของวิธีอธิบายเพื่อให้เห็นพฤติกรรมของहरินในลักษณะต่าง ๆ ตัวเมตตา หรือहरินแท้จริงเป็นเรื่องของคุณภาพทางจิต ซึ่งเมื่อมีในผู้ใดแล้ว ก็จะทำให้ผู้นั้นแสดง “พฤติกรรม” ออกในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา และใจ ถ้าจะกล่าวในมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาทก็ต้องบอกว่า กายกรรมก็ดี วาจกรรมก็ดี มโนกรรมก็ดี เป็นทวาร (ทางเข้า-ออก) ของเมตตา และ हरิน

2. แม้ในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้กล่าวไว้ชัดเจนถึงปัจจัยสำคัญหรือเหตุเกิดของเมตตา แต่จากการประมวลจากพระบาลี และอรรถกถาก็พอจะสรุปประเด็นดังกล่าวได้ ซึ่งเมื่อนำประเด็นดังกล่าวนี้มาเทียบเคียงกับहरินในปรัชญาขงจื้อแล้วก็ได้ความว่า ในส่วนองค์ประกอบหรือเหตุเกิดนั้น ทั้งสองมีความเห็นสอดคล้องกันกล่าวคือ

ในพุทธปรัชญาเถรวาท เมตตาจะเกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัยการฝึกฝน ซึ่งการฝึกฝนดังกล่าวนี้จะครอบคลุมทั้งทางกาย วาจา และใจ ทางกายก็เช่นการเว้นจากการเบียดเบียน การฆ่า การทำให้เดือดร้อน การย่ำยี ทางวาจาก็เช่น การรู้จักเจรจาแต่ถ้อยคำที่ก่อให้เกิดความรัก เว้นจากถ้อยคำทุจริต มีพูดเท็จ พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด พูดเพ้อเจ้อ เป็นต้น ทางใจก็เช่น การรู้จักเอาใจเขาใส่ใจเรา ฝึกให้เป็นคนมีจิตอ่อนโยน ไม่แข็งกระด้างเย็นชาต่อความทุกข์ของคนอื่น ขณะที่การฝึกฝนในปรัชญาขงจื้อก็เน้นไปที่สถาบันครอบครัวก่อนเป็นเบื้องต้นที่พ่อแม่จะต้องปลูกฝังความรัก ความอบอุ่นให้แก่บุตรธิดา ใ้บุตรธิดาซึมซับความรักซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของहरิน จากนั้นก็เมื่อเติบโตขึ้น ก็สอนให้รู้จักรักที่รักนัอง และก็ขยายขอบเขตใน

ระดับกว้างขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งในการฝึกฝนดังกล่าว ก็จะครอบคลุมทั้งทางกาย วาจา และจิต ทำนองเดียวกับพุทธปรัชญาเถรวาท

ทางกาย ขงจื้อก็สอนให้รู้จักปฏิบัติต่อกันด้วยความถูกต้องตามหลักความสัมพันธ์ ทั้ง 5 ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับประชาชน, บิดามารดากับบุตรธิดา, สามีกับภรรยา, พี่กับน้อง, เพื่อนกับเพื่อน ทางวาจาก็สอนให้รู้จักระมัดระวังคำพูด ทางด้านจิตใจก็สอนให้มีความมุ่งมั่น อดทน สอนให้รู้สงสาร รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่น

3. พุทธปรัชญาเถรวาทแบ่งเมตตาออกเป็น 3 ประเภท คือ เมตตาทายกรรม เมตตาวชิกรรม และเมตตามโนกรรม ขณะเดียวกันก็แบ่งระดับของเมตตาไว้ 3 ประเภท คือ เมตตาทรมวิหาร เป็นเมตตาที่จำกัดขอบเขตอยู่ในวงแคบ เมตตาอัปมััญญา เป็นเมตตาที่ไม่จำกัดขอบเขต และเมตตาเจโตวิมุตติ เป็นเมตตาของผู้ได้ฌาน หรือเมตตาของผู้มีฌาน ในขณะที่เหรินในปรัชญาขงจื้อไม่ได้มีการแบ่งประเภท หรือแบ่งระดับไว้ชัดเจน การแบ่งประเภทของเหรินที่ปรากฏอยู่ในงานวิจัยนี้¹⁰ เป็นแต่เพียงการประมวลลักษณะของความรักที่พอจะเข้ากับหลักการเรื่องเหริน ซึ่งกระทำโดยนักการศึกษารุ่นหลังเท่านั้น ตัวขงจื้อไม่ได้เป็นผู้แบ่งไว้ตั้งแต่ต้น

อนึ่ง แม้แนวคำสอนเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อจะสามารถประมวลภาพได้ว่า มีทั้งเหรินในระดับที่เป็นสามัญทั่วไป ก็ยังจำกัดขอบเขตอยู่ในวงแคบ(เทียบได้กับเมตตาทรมวิหาร) และเหรินที่เป็นระดับสากล คือไม่จำกัดขอบเขต (เทียบได้กับเมตตาอัปมััญญา) แต่ก็ไม่มีความเหรินในระดับที่สูงไปกว่านั้น (เทียบพุทธปรัชญาเถรวาท คือ ไม่มีระดับเจโตวิมุตติ) เหรินเป็นคุณธรรมสามัญทั่วไป ไม่มีเหรินที่ใช้ในระดับอันเหมือนเมตตา ในพุทธปรัชญาเถรวาท

4. ในปรัชญาขงจื้อ ให้ความสำคัญเรื่องสถาบันครอบครัวว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่จะพัฒนาคุณธรรมเหรินให้สมบูรณ์ โดยขงจื้อได้เน้นไปที่ความกตัญญูต่อพ่อแม่ ความเคารพ รักใคร่กลมเกลียวระหว่างพี่น้อง ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาท เมตตาไม่ได้นำไปผูกติดอยู่กับสถาบันใดสถาบันหนึ่งเป็นการเฉพาะ แต่มุ่งตรงไปยังตัวพฤติกรรมที่แสดงออกโดยเริ่มจากจิตใจ จากนั้นก็ขยายขอบเขตไปยังเรื่องกาย และวาจา เมตตาจะบังเกิดขึ้นก็โดยพัฒนาหรือ

¹⁰ ดูบทที่ 2 หน้า 14-18.

ฝึกฝนผ่านพฤติกรรมทั้ง 3 ทางดังกล่าวนี้ ไม่จำเป็นว่าจะต้องเริ่มต้นที่ครอบครัว

5. การฝึกฝนเพื่อให้เกิดเหรินในปรัชญาขงจื้อ นำไปผูกติดอยู่กับจิตใจที่มุ่งมั่นพยายาม ดังท่านกล่าวไว้ว่า “ความพากเพียรพยายาม เป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้เข้าใกล้เหริน”¹¹ ทำนองเดียวกับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท ต้องอาศัยหลักขันติธรรมเข้ามาช่วยส่งเสริมเช่นกัน โดยเฉพาะการอดทน อดกลั้นต่ออารมณ์ที่เป็นข้าศึก หรือเป็นปฏิปักษ์ต่อเมตตาอันได้แก่โทสะ เหตุนี้นักปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนาจึงได้แต่งเป็นพุทธศาสนสุภาษิตไว้บทหนึ่งว่า “ผู้มีขันตินับได้ว่ามีเมตตา”¹²

6. เหรินในปรัชญาขงจื้อ มุ่งเน้นเฉพาะสังคมมนุษย์เท่านั้น ขณะที่เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่เฉพาะมนุษย์เท่านั้น หากแต่ยังสอนให้มีเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเสมอเหมือนที่จะต้องปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกัน ทำให้มองเห็นว่า เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทมีขอบเขตกว้างกว่าในประเด็นดังกล่าวนี้

4.1.3 จุดมุ่งหมาย ความสำคัญ

ความเหมือนและความแตกต่าง

1. เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท และเหรินในปรัชญาขงจื้อ มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความสงบสุขของคนในสังคมเป็นที่ตั้ง ให้ทุกคนสามารถอยู่ในสังคมร่วมกันได้อย่างมีความสุข ไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกัน รู้จักเคารพสิทธิของบุคคลอื่น ขณะเดียวกันก็ให้รู้จักหน้าที่ที่ตนควรจะต้องทำ

2. ทั้งเมตตา และเหรินเป็นหลักธรรมที่สามารถใช้ได้ทั่วไป ไม่จำกัดสถานที่บุคคล เพศ วัย ฐานะ ในปรัชญาขงจื้อได้ใช้เหรินในการพัฒนาตนเอง ครอบครัว สังคมการเมือง การปกครอง เหรินเป็นหลักธรรมจำเป็นที่มีความเร่งด่วน ในพุทธปรัชญาเถรวาทเมตตา ท่านเรียกว่าเป็น สัพพัตถกัมมัฏฐาน คือเป็นกัมมัฏฐานที่ใช้ได้ในที่ทุกสถาน

3. เหรินในปรัชญาขงจื้อ มุ่งเน้นเรื่องความสุข ความสงบภายในครอบครัว ในสังคมประเทศชาติเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยเฉพาะที่ปรากฏในคัมภีร์พระบาลี ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการนำไปใช้ในลักษณะเป็น “กัมมัฏฐาน” และกัณฑ์

¹¹ The Doctrine of the Mean, ch. xx:x.

¹² มหามกุฏราชวิทยาลัย. พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2, (กรุงเทพฯ ๑ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537), หน้า

กับพระสงฆ์สาวกเสียเป็นส่วนมาก ความเป็นดังนี้ทำให้ความสำคัญของเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท นอกจากจะส่งเสริมเรื่องความสงบสุขร่วมกันในสังคมแล้ว จึงพุ่งไปที่เรื่อง 1. เป็นคุณธรรมช่วยให้บรรลุธรรม 2. เป็นเครื่องประหารกิเลส 3. ช่วยส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ 4. ช่วยป้องกันภัย ขณะที่ปรัชญาขงจื้อจะพูดถึงเฉพาะเรื่องการส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ การอยู่ร่วมกันผาสุกในสังคม ส่วนประเด็นอื่นนอกจากนั้นไม่มีกล่าวถึง โดยเฉพาะเรื่องการบรรลุธรรม การประหารกิเลส การใช้เหรินป้องกันภัย ตลอดจนใช้เหรินในการทำให้กุศลมีผลมากขึ้น

จากประเด็นดังกล่าวนี้ ทำให้เห็นความแตกต่างชัดเจนคือ เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นอารมณ์กัมมัญฐานสามารถส่งผลให้ผู้ปฏิบัติบรรลุธรรมได้ด้วย ขณะที่เหรินในปรัชญาขงจื้อไม่มีการกล่าวถึงในเรื่องนี้

4. เหรินเป็น “หัวใจ” ของคำสอนในปรัชญาขงจื้อ เป็นคุณธรรมที่ขงจื้อยกย่องไว้ในฐานะสูงสุด และก็มีความจำเป็นสูงสุดสำหรับชีวิต คำสอนของขงจื้อทั้งหมดอาจสรุปลงในหลักการของเหรินได้ทั้งสิ้น หลักคำสอนเรื่องเหรินจะเป็นมาตรฐานสำหรับการวัดความเป็นคนดี¹³ ขณะที่เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท ไม่ได้ถือว่าเป็น “หัวใจ” เป็นแต่เพียงหลักธรรมอันหนึ่งในบรรดาหลักธรรมทั้งหลาย แม้จะมีความสำคัญในการดำรงชีวิตในสังคม แต่เมตตาก็ไม่ใช่มาตรฐานในการใช้วัดความเป็นคนดี สถานะของเมตตาก็ไม่ได้อยู่ในฐานะสูงสุดเหมือนเหรินในปรัชญาขงจื้อ

4.1.4 ความสัมพันธ์กับหลักคำสอนอื่น ๆ

ก. ความเหมือนและความแตกต่าง

1. ทั้งเมตตาและเหริน ไม่ได้เป็นคุณธรรมที่ดำรงอยู่โดด ๆ เพียงลำพัง หากแต่มีความเชื่อมโยง หรือมีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมอื่น ๆ ในปรัชญาขงจื้อ เมื่อกล่าวถึงเหริน มักจะมีคุณธรรมที่เป็นองค์ประกอบร่วมอยู่ด้วย ได้แก่ อี้ (ความเหมาะสม), หลี่ (จารีต), เลี้ยว (ความกตัญญู), ตี้ (ความรักฉันพี่น้อง), จื่อ (ปัญญา) คุณธรรมเหล่านี้ช่วยให้การปฏิบัติตามหลักเหรินดำเนินไปด้วยความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ในพุทธปรัชญาเถรวาท เมตตา ก็ไม่ได้เป็น

¹³ The Analects, book 4:5.

หลักธรรมที่อยู่เพียงลำพัง หากแต่เป็นหมวดธรรมประกอบชุดรวมอยู่กับหลักธรรมอื่น เช่น หลักพรหมวิหาร 4 หรืออัปมัญญา 4, อารักขกัมมัญฐาน 4, เบญจธรรม 5, สาราณียธรรม 6, ทิศ 6 เมตตาเป็นหัวข้อหนึ่งในบรรดาหมวดธรรมเหล่านี้

2. ทั้งเมตตาและเหริน แม้จะเป็นที่มีความสัมพันธ์กับหมวดธรรม หรือหลักธรรมอื่น ๆ แต่ทั้งเมตตาและเหริน ก็มีการนำมาใช้ในลักษณะเป็นเอกเทศ คือใช้เพียงลำพังด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า ทั้งเมตตาและเหรินมีทั้งลักษณะที่เป็นเอกเทศ และลักษณะที่สัมพันธ์กับคุณธรรมอื่น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับนำไปใช้

3. หลักเมตตาในพุทธปรัชญามีความเกี่ยวข้องกับหลักอุเบกขา ซึ่งถือว่าเป็นตัวปัญหาที่จะช่วยไม่ให้เมตตาคำเนินผิดทางฉันใด หลักเหรินในปรัชญาขงจื้อก็มีความสัมพันธ์กับจื่อ (ปัญญา) เพื่อช่วยให้การปฏิบัติตามเหรินไม่ผิดพลาดฉันนั้น

4. ความสัมพันธ์ระหว่างเหรินกับหลักธรรมอื่น ส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์ที่จำเป็น หมายความว่า ถ้าขาดหลักธรรมดังกล่าวแล้ว เหรินก็ไม่อาจสมบูรณ์ เช่น การนำเหรินไปผูกติดอยู่กับหลักในลักษณะว่า ถ้าปฏิบัติตามหลักก็เชื่อว่าเป็นผู้มีเหริน¹⁴ “เมื่อใดก็ตามที่มีเหรินอยู่ในหัวใจ และมีอิเป็นทางดำเนิน ภารกิจของปราชญ์ย่อมสำเร็จลุล่วง”¹⁵ หรือ “ความกตัญญูต่อบิดามารดา

คือการทำงานของเหริน”¹⁶ เป็นต้น ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างเมตตากับหลักธรรมอื่นนั้น ไม่มีลักษณะผูกติดเรื่องความสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ เมตตามีความสมบูรณ์อยู่ในตัวของมันเอง ยิ่งไปกว่านั้น เมตตายังช่วยทำให้หลักธรรมอื่นมีความสมบูรณ์ได้ด้วย ดังนั้น แม้เมตตาจะรวมอยู่ในหมวดธรรมอื่น แต่ก็สามารถแยกนำมาปฏิบัติโดยเอกเทศ ยกเว้นในหมวดพรหมวิหารธรรม ที่เมตตาต้องอาศัยหลักอุเบกขา ซึ่งเป็นตัวปัญหาเพื่อให้เมตตานี้สามารถดำเนินไปได้อย่างถูกต้อง

5. เมตตาเป็นอารมณ์กรรมฐาน มีความเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติสมถกรรมฐาน มีอนิสงค์ทำให้ผู้ปฏิบัติบรรลุญาณได้ ในขณะที่เหรินในปรัชญาขงจื้อ ไม่พบการนำเหรินไปใช้

¹⁴ The Analects, book 12:1.

¹⁵ The Works of Mencius, Book vii, PT.i, Ch., xxxiii:3.

¹⁶ Ibid., vii, PT.i, Ch.xv:3.

ในเชิงปฏิบัติเพื่อให้บรรลุผลดังกล่าว

จากประเด็นดังกล่าว นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า เมื่อพิจารณาในประเด็นของจุดมุ่งหมาย ความสำคัญ และความสัมพันธ์กับหลักคำสอนอื่นนั้น เมตตาเจโตวิมุตติหรือเมตตาในระดับ ฌาน มีเฉพาะในพุทธปรัชญาเถรวาทเท่านั้น

4.1.5 แนวทางในการปฏิบัติ

ความเหมือนและความแตกต่าง

1. เพราะเหตุที่เมตตาและเหรินเป็นคุณภาพของจิต แนวทางในการปฏิบัติตามหลักเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท และเหรินในปรัชญาขงจื้อจึงเริ่มต้นจากตนเองก่อน นั่นคือ กระบวนการฝึกฝนอบรมตนเองให้มีคุณธรรมนี้อยู่ในใจ เมื่อฝึกฝนจนสมบูรณ์แล้ว จิตใจที่เปี่ยมล้นด้วยคุณธรรมทั้งเมตตา และ เหรินก็จะแผ่ไปยังบุคคลที่รอบข้างทั้งในระดับใกล้ (ตัว) และระดับไกล (ตัว)

สำหรับขงจื้อ การฝึกตนเพื่อให้มีเหรินอยู่ในหัวใจนั้นท่านให้ความสำคัญที่ใส่ใจในกิริยามารยาทในชีวิตประจำวันทั้งในแง่ของคำพูด และการกระทำ จะต้องรู้จักข่มอารมณ์ และความรู้สึก ที่เป็นตัวทำลายคุณธรรมเหริน เช่น ความโง่เขลา ความเคียดแค้น ความอิจฉาริษยา ยิ่งกว่านั้น จะต้องฝึกฝนในเรื่องความกล้าหาญทางด้านจริยธรรม ไม่เช่นนั้นก็ไม่อาจจะปฏิบัติตามเหรินได้สมบูรณ์ ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทก็ให้ความสำคัญที่แสดงออกทางพฤติกรรมไม่ว่าจะเป็นทางกาย ทางวาจา และทางใจ ทางกาย ได้แก่การไม่เบียดเบียน บีบบัง การทำให้เดือดร้อน ทางวาจา ได้แก่การเว้นจากวาจาที่ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาท เกิดความเคียดแค้น เกลียดชัง ให้รู้จักใช้ปิยวาจา ทางใจได้แก่ การรู้จักเอาใจเขาใส่ใจเรา รู้จักมองบุคคลอื่นสัตว์อื่นแบบเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น

2. แนวทางในการปฏิบัติตนตามหลักเหรินในปรัชญาขงจื้อ มีการนำไปผูกติดอยู่กับหลักจารีต (หลี่) ซึ่งเน้นเรื่องความเหมาะสมทางด้านพฤติกรรมที่แสดงออกในเชิงสัมพันธ์ต่าง ๆ ทางสังคม ซึ่งทำให้ดูเหมือนว่า หลักเหรินของขงจื้อนั้นขึ้นอยู่กับหลักจารีตด้วย ขณะที่หลักเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทไม่มีการนำไปผูกติดกับหลักจารีตประเพณี เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องเมตตา ก็ตรัสเฉพาะเรื่องเมตตาล้วน ๆ

3. ในปรัชญาขงจื้อ เหรินถูกเน้นในรูปแบบของพฤติกรรมที่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามความเหมาะสมทางกาย ทางวาจา ส่วนทางใจขงจื้อไม่ค่อยจะกล่าวถึงมากนัก ขณะที่เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท เมื่อพูดถึงวิธีปฏิบัติมักจะเน้นไปที่เรื่องของการแผ่เมตตา หรือ

การเจริญเมตตา ซึ่งเป็นเรื่องของพฤติกรรมทางจิตล้วน ๆ ซึ่งจะเห็นได้จากวิธีแผ่เมตตา พุทธปรัชญาเถรวาทจะสอนเรื่องวิธีฝึกจิตให้มีเมตตา และส่งกระแสจิตนั้นให้แก่ตนเอง บุคคลอื่น และสัตว์อื่นว่า จะต้องทำอย่างไรบ้าง¹⁷ ขณะเดียวกันก็ไม่ทิ้งเรื่องเมตตาที่เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย วาจา ซึ่งก็ถือว่ามีความสำคัญด้วยเช่นกัน

4. ในปรัชญาขงจื้อไม่มีรูปแบบของการปฏิบัติตามหลักเหรินที่ตายตัวไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ การปฏิบัติตามหลักเหรินจึงขึ้นอยู่กับความเหมาะสมในแต่ละสถานการณ์ ดังนั้น เมื่อมีคนไปถามว่าเหรินคืออะไร ขงจื้อจึงมักจะตอบไปตามสถานที่ที่เกี่ยวข้อในขณะนั้น ๆ ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทจะมีรูปแบบของการเจริญเมตตาจิต และการแผ่เมตตาจิตเป็นลำดับขั้น และในกระบวนการแผ่เมตตาจิตนั่นเอง ก็เป็นวิธีสร้างเมตตาจิตให้เกิดขึ้นให้สมบูรณ์ตามลำดับขั้น เริ่มตั้งแต่ขั้นพรหมวิหาร ขั้นอัปมัณฺญา และขั้นเจโตวิมุตติ

4.1.6 ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ

ก. ความเหมือนและความแตกต่าง

1. เมื่อกันโดยพื้นฐานทั่วไปแล้ว บุคคลผู้ปฏิบัติตามเหรินในปรัชญาขงจื้อ และเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท ย่อมส่งผลโดยตรงทั้งแก่ผู้ปฏิบัติ และสังคมโดยรวม ซึ่งมีลักษณะคล้าย ๆ กัน กล่าวคือ ทำให้เกิดสันติสุข ไม่มีศัตรู ไม่มีความวิตกกังวล เป็นที่รักของบุคคลอื่น แคล้วคลาดจากอันตรายต่าง ๆ ที่จะมากล้ากราย

2. ทั้งขงจื้อ และพุทธปรัชญาเถรวาท เมื่อกล่าวถึงผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามหลักเหริน และหลักเมตตา มักจะนำเสนอในส่วนที่เป็นด้านบวก คือด้านที่เป็นประโยชน์ ส่วนด้านที่เป็นโทษมีกล่าถึงน้อยมาก ในคัมภีร์ขงจื้อ (The Analects) มีกล่าถึงเพียงครั้งเดียวเท่านั้น¹⁸ ซึ่งระบุถึงการมีเหรินว่าจะต้องมีปัญญากำกับ มิเช่นนั้นก็จะอาจจะทำให้เดินผิดทางได้

¹⁷ ดูรายละเอียดบทที่ 3, หน้า 89-94. อนึ่ง การกล่าโดยสรุปเช่นนี้ มิได้หมายความว่า พุทธปรัชญาเถรวาทจะละเลยเรื่องเมตตาที่แสดงออกทางพฤติกรรมทางกาย วาจา ตรงกันข้าม พระพุทธเจ้าย่อมสั่งสอนสาวก และพุทธบริษัทให้ปฏิบัติต่อกันด้วยเมตตากายกรรม เมตตาวาจกรรม และเมตตาโมกรรมอยู่เนื่อง ๆ

¹⁸ The Analects, book 6:24.

ทำนองเดียวกับในพุทธปรัชญาเถรวาท จากการสำรวจคัมภีร์บาลี ไม่พบข้อความใด ๆ เลยที่ พระพุทธเจ้าตรัสถึงโทษของเมตตา ส่วนใหญ่จะตรัสถึงก็เฉพาะคุณประโยชน์ หรืออานิสงส์ ของเมตตาเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้ผู้วิจัยเข้าใจว่า อาจเป็นเพราะเมตตาที่ตรัสถึงนั้น เป็นเมตตาใน ความหมายที่ถูกต้องสมบูรณ์แล้วเท่านั้น ไม่ใช่เมตตาที่ไม่สมบูรณ์ เช่น เมตตาที่ขาดปัญญา พิจารณา หรือเมตตาในฐานะที่ไม่ควร เป็นต้น

3. ขงจื้อเมื่อกล่าวถึงผลของเมตตา มักจะอิงสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ขณะที่พุทธ ปรัชญาเถรวาทแม้จะมีกล่าวถึงผลดีของเมตตาที่มีต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม แต่จากการตรัส ถึงอานิสงส์ 11 ประการของเมตตา ส่วนใหญ่ก็ปรารภตนเองเป็นที่ตั้ง เช่น กลับเป็นสุข ดัน เป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รัก เทวดาคุ้มครอง ไฟ ยาพิษ หรือศาสตราทำอันตรายไม่ได้ เป็นต้น

4. ขงจื้อเมื่อกล่าวถึงผลของการปฏิบัติตามเหริน จะกล่าวถึงเฉพาะผลในภพนี้ชาติ นี้เท่านั้น ไม่มีการกล่าวถึงผลของเหรินในภพหน้าชาติหน้า ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทกล่าว ถึงผลในภพหน้า ชาติหน้าด้วย กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติตามหลักเมตตาย่อมไม่หลงทำกาลกิริยา ทั้งเมื่อยังไม่บรรลุคุณวิเศษ ผู้ปฏิบัติตามหลักเมตตาย่อมเข้าถึงพรหมโลก¹⁹

4.2 วิเคราะห์ประเด็นความเหมือนและความต่างที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน

ปัจจุบันมีปัญหามากมายที่คุกคามโลกอยู่ หนึ่งในปัญหานั้นคือปัญหาเรื่อง สันติภาพ สันติสุขของคนในโลก สังคมมนุษย์เจริญขึ้นในหลาย ๆ ด้าน แต่ขณะเดียวกันบน พื้นฐานของความเจริญดังกล่าว กลับทำให้มนุษย์มีความรู้สึกไม่ปลอดภัย มนุษย์เบียดเบียนกัน มากขึ้น ทั้งในระดับบุคคล ระดับสังคม ระดับประเทศ และรวมถึงระหว่างประเทศ หลาย ๆ พื้นที่ของโลกในปัจจุบันจึงครุกรุ่นไปด้วยเสียงปืน เสียงระเบิด สภาพผู้คนที่ไร้ถิ่นที่อยู่อาศัย ทุพภิกขภัยเพราะภัยสงครามมิให้เห็นทางสื่อต่าง ๆ ไม่เว้นแต่ละวัน แนวทางที่จะแก้ไขปัญหา เหล่านั้นจึงหนีไม่พ้นที่จะต้องใช้นโยบายการสอนในทางศาสนาเข้าไปช่วยแก้ไข

จากมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาขงจื้อ หลักเมตตาและเหริน อัน ได้แก่ความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งเป็นหลักที่สอนให้คนรู้จักถ้อยที่ถ้อยอาศัย รู้จัก ปฏิบัติต่อกันด้วยความรัก ปรารถนาดี รู้จักเห็นอกเห็นใจกัน ถือว่าเป็นคำตอบหนึ่งที่ สอดคล้องกับสถานการณ์ดังกล่าว ปราชญ์ฝ่ายพุทธจึงได้ผูกเป็นสุภาษิตไว้บทหนึ่งว่า “โล

¹⁹ อานิสงส์ของเมตตา 11 ประการ บทที่ 3, หน้า 95.

โกปตฤมภิกา เมตตา เมตตาธรรมเป็นเครื่องค้ำจุนโลก”²⁰ สะท้อนให้เห็นว่า จะมีแต่เมตตาเท่านั้นที่จะช่วยทำให้โลกนี้อยู่รอดปลอดภัย ทำให้คนในโลกสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีความสุข ปัจจุบันจึงมีการนำเรื่องนี้มาพูดกันในสังคมมากขึ้น มีความพยายามทั้งจากพระสงฆ์ฆราวาสที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักคำสอนดังกล่าว ออกมาพูด มาแสดงให้เห็นถึงความสำคัญ และความจำเป็นของเมตตาที่มีต่อสังคมกันอย่างกว้างขวาง

4.2.1 ด้านสังคม

हरินในปรัชญาขงจื้อ และเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท ต่างก็ให้ความสำคัญแก่การไม่เบียดเบียน การอยู่ร่วมกันสังคมอย่างมีความสุข ประเด็นดังกล่าวขงจื้อจะกล่าวถึงเฉพาะสังคมมนุษย์ ขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทรวมถึงสัตว์โลกอื่น ๆ ด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อพิจารณาในแง่ของสังคมปัจจุบัน เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทจะมีความโดดเด่นกว่าहरินในปรัชญาขงจื้อมาก เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทถูกนำมาสั่งสอน นำมาขัดเกลาคนในสังคมจนกลายเป็นแบบแผนในเรื่องของการแผ่เมตตา คือให้รู้จักตั้งจิตปรารถนาดี ไม่ให้มีการเบียดเบียน พยาบาท จองเวรซึ่งกัน ในสังคมไทยปัจจุบันได้มีการนำหลักการนี้มาใช้มาก ในโรงเรียน ได้มีการกำหนดเนื้อหาหลักสูตรสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ในบทที่ 5 ซึ่งว่าด้วยเรื่องการบริหารจิตและการเจริญปัญญา ทุกช่วงชั้น จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องการไหว้พระสวดมนต์ และการเจริญเมตตา²¹ นี้ ในแง่ของทฤษฎี ในแง่ของการปฏิบัติ ก่อนเข้าห้องเรียนก็มีการทำกิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ แผ่เมตตาด้วยหวังจะให้ความรู้สึกที่ดีต่อกัน

ในส่วน of พระสงฆ์ก็มีการนำหลักธรรมเรื่องเมตตามาสั่งสอนพุทธศาสนิกชนบ่อยมากเรื่องหนึ่ง โดยพยายามชี้ให้เห็นคุณของเมตตาจิตว่าจะช่วยให้เราอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นสุขได้อย่างไร ผู้วิจัยขอยกคำอธิบายของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาต่อไปนี้มาเป็นตัวอย่าง

²⁰ เลียงเซียง. พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์เลียงเซียง, 2538), หน้า 56.

²¹ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2546), หน้า 21,26

เมตตา แปลว่า ความเป็นมิตร ตัวหนังสือแปลว่าความเป็นมิตร เราจึงมีจิตที่ตั้งไว้
อย่างเป็นมิตร มีความรู้สึ่ว่าทุกคนเป็นมิตร ในฐานะที่เขาเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย
ของเรา ใครบ้างในโลกนี้ที่ไม่เกิด แก่ เจ็บ ตายเหมือนเรา ฉะนั้น ต้องถือว่าทุกคนเป็น
เพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายของเรา มีความเป็นมิตรอย่างนี้ เราก็คิดร้ายกับเขาไม่ได้ เราจึง
คิดดีหวังดี นี่คือความเป็นมิตร เรียกว่าเมตตา...

...ความพยายามที่จะตั้งความเป็นมิตรไว้แม้ในศัตรู ไม่ใช่ว่าจะไปจ้องอน ไปอะไร
ให้มันเกินกว่าเหตุ แต่ตั้งจิตไว้โดยความเป็นมิตรว่า เขาก็เป็นผู้ที่ถูกกิเลสครอบงำ เราก็
เป็นผู้ที่ถูกกิเลสครอบงำ เขาบ้าไปตามกิเลส เขามาเป็นศัตรูของเรานั้น มันไม่ใช่เรื่อง
อะไรมากไปกว่ากิเลสของเขาที่กำลังครอบงำเขา เราควรสงสารเขา เราควรจะต้อง
สงสารคนที่ทำผิด แล้วความเป็นมิตรก็จะเกิดขึ้นแม้ในศัตรู แล้วเราก็เลยไม่มีศัตรู เลย
สบายไป นี่เรียกว่าเมตตา อยู่ด้วยความรู้สึกอย่างนี้ในโลก²²

นอกจากนั้นท่านยังอุปมาการเจริญเมตตาว่าเหมือนกับการปลูกต้นไม้ ซึ่งต้อง
อาศัยน้ำ น้ำช่วยให้ต้นไม้เจริญเติบโตฉันใด การเจริญเมตตาก็เหมือนกัน ถ้าฝึกฝนมาก ๆ เข้า
ก็จะทำให้ตัวโพธิซึ่งอยู่ในตัวเราเจริญงอกงามตามไปด้วย หนึ่งในบารมีทั้ง 10 จึงมีเมตตา
รวมอยู่ และก็ควรที่ชาวพุทธจะยึดถือ และนำมาปฏิบัติตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าได้ดำเนิน
มาแล้ว²³

4.2.2 ด้านการเมือง

จุดมุ่งหมายพื้นฐานของการเมืองการปกครองทั้งในแง่ของขงจื้อ และพุทธปรัชญา
เถรวาทอยู่ที่การสร้างความเป็นธรรม ความอยู่ดีกินดีของประชาชนในสังคม²⁴ ซึ่งการที่เข้าถึง
เป้าหมายดังกล่าว ผู้ปกครองต้องมีคุณสมบัติหลาย ๆ ประการประกอบกัน กล่าวแบบรวม ๆ ก็
คือต้องมีทั้งความรู้ความสามารถ และมีคุณธรรม

²² พุทธศาสนิกฯ, ใครคือใคร. (กรุงเทพฯ ฯ : การพิมพ์พระนคร, 2527), หน้า 215-216.

²³ พุทธศาสนิกฯ, ใครคือใคร, หน้า 216

²⁴ ดูบทสรุปเปรียบเทียบใน พระมหาอภิวิชญ์ ชีรปญฺโญ (ศรียะอาจ), การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญา
การเมืองของขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต (สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, 2542)] หน้า 101.

จากประเด็นดังกล่าวนี้ทั้งขงจื้อ และพุทธปรัชญาเถรวาทต่างก็แสดงท่าทีชัดเจนว่า เหรินและเมตตาเป็นคุณธรรมของนักปกครองเป็นสิ่งจำเป็นและขาดไม่ได้ ทั้งขงจื้อและพระพุทธเจ้าจึงพยายามปลูกฝังเรื่องนี้ บ่อยครั้งที่ทั้งขงจื้อและพระพุทธเจ้าได้แสดงหลักธรรมที่มุ่งให้ผู้ปกครองนำประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อบ้านเมืองทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึงคุณธรรมอื่น เพราะมิใช่วัตถุประสงค์ของการวิจัยครั้งนี้ การวิจัยครั้งนี้มุ่งประเด็นอยู่ที่เรื่องเหรินและเมตตาเท่านั้น ซึ่งจากการศึกษาในเชิงประยุกต์ใช้ในทางการเมืองแล้ว มีข้อน่าสังเกตดังนี้

แนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อ จะมีความโดดเด่น และชัดเจนในการนำมาประยุกต์ใช้เชิงการเมืองมากกว่าเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท การเมืองการปกครองของจีน นับตั้งแต่อดีตมา กระทั่งปัจจุบัน แม้จะจัดจำแนกบางยุคสมัย แต่แนวความคิดของขงจื้อยังมีบทบาทสำคัญ และผูกติดอยู่กับสถาบันทางการเมืองอย่างแยกไม่ออก ทั้งนี้เราสามารถสำรวจได้แนวความคิดทางด้านการเมืองการปกครองที่ผ่านมาของจีน มีการนำแนวคำสอนขงจื้อมาใช้เด่นชัด ยกกรณีตัวอย่างคัมภีร์ฉางท่วนจิง ซึ่งเป็นคัมภีร์ภูมิปัญญาการปกครองของจีนที่ได้รับการยกย่องมากที่สุดเล่มหนึ่ง คัมภีร์เล่มนี้เขียนโดยเจ้าหุย นักปราชญ์ชาวอำเภอซีเซี่ยน เมืองจื่อโจว ซึ่งเป็นอาจารย์ของหลี่ไป๋ กวีเอกสมัยราชวงศ์ถัง แม้ในบทนำจะบอกว่า เป็นคัมภีร์เพียงเล่มเดียวหลังสมัยราชวงศ์ฉินและฮั่นที่ไม่ติดกลิ่นไอขงจื้อ แต่ก็เห็นร่องรอยการกล่าวถึงหลักเหรินที่มีบทบาทสำคัญต่อการปกครอง ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างที่ผู้วิจัยคัดมาบางส่วน

ผู้มีมนุษยสัมพันธ์ดี ท่วงทีดีงาม จิตใจเที่ยงธรรม ชำนาญงานช่วยภายี
ประกันให้ยุ่งฉางคลั่งหลวงมิเสียบยงสมบุรณ์ คนประเภทนี้ควรสนับสนุนให้เป็น
ไต้ฟู่ (อำมาตย์) อำนาจหน้าที่ของไต้ฟู่มักเกี่ยวข้องกับเหริน (เมตตาธรรม)²⁵

จักรพรรดิปกครองด้วยขัตติยธรรม ขุนนาง ราษฎรซาบซึ้งในพระเมตตา
และความเที่ยงธรรม จึงหลอกลวงไม่หลง...การปกครองด้วยขัตติยธรรม ปลูกฝัง

²⁵ เจ้าหุย, ฉางท่วนจิง. (อธิคม สวัสดิญาณ แปล). (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2540), หน้า

เมตตาธรรมและคลองธรรม สามารถทำให้ราษฎรเคลื่อนย้ายตามขัตติยธรรม เคารพ
จารีต รู้จักละอาย และจงรักภักดี²⁶

เมตตา คลองธรรม จารีต คนตรี เกียรติยศ กฎหมาย โทษทัณฑ์ และบำเหน็จ
คือศิลปะแห่งการปกครองแผ่นดินของห้าจักรพรรดิ และสามกษัตริย์ เมตตาช่วยให้
ให้เรา รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ความสุขให้แก่เพื่อนมนุษย์...²⁷

ขงเบ้ง กุณชื่อนคนสำคัญของเล่าปี่ในยุค 3 ก็ก บทนิพนธ์ของท่านทั้ง 2 ชิ้นที่
เกี่ยวข้องกับเรื่องทหาร และการปกครอง ได้อ้างถึงเอ่ยชื่อขงจื้อบ่อยครั้ง เมื่อจำเป็นต้อง
อ้างถ้อยคำของปราชญ์โบราณมาสนับสนุนคำอธิบายของตน หนึ่งในคุณธรรมสำคัญที่ขงเบ้ง
หยิบมาเป็นแนวทางสำหรับปฏิบัติสำหรับเหล่าขุนพลก็คือเรื่องเมตตา (ตามแนวคำสอนของ
ขงจื้อก็คือ เหวิน-ผู้วิจัย) เช่น “ขุนพลใดมีบุคลิกลักษณะเมตตากรุณา ส่วนจิตใจภายในก็เปี่ยม
ล้นไปด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และรู้ซึ่งถึงความยากลำบากของผู้อื่น โดยพยายามปลดเปลื้อง
ความทุกข์ และความอดอยากยากแค้นของผู้อื่น ขุนพลเช่นนี้จะมีพลานุภาพเหมือนคนหมื่น
คนรวมกัน”²⁸ ในหลักปฏิบัติสำหรับขุนพล 14 ประการที่จะทำให้การบริหารกองทัพประสบ
ความสำเร็จ ข้อที่ 12 ขงเบ้งเน้นเรื่องจิตเมตตาว่า ผู้บังคับบัญชาต้องมีจิตเมตตา พยายามชุบ
เลี้ยงผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ²⁹

ส่วนหลักเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท ไม่ได้ผูกติดอยู่กับองค์กร หรือสถาบัน
แต่เป็นเรื่องการปฏิบัติระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และสัตว์โลกทั้งหมด ไม่ระบุว่าอยู่ในฐานะ
หรือตำแหน่งอย่างไร ดังนั้นแม้จะไม่พูดถึงในแง่การเมือง แต่ก็ไม่มีข้อจำกัดหากจะนำมา
ประยุกต์ใช้ในเชิงการเมืองการปกครอง เพราะถือว่าเป็นเรื่องจำเป็น และขาดเสียมิได้
เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากปัจจุบันได้มีการนำหลักทศพิธราชธรรม มาตอกย้ำในสังคม
การเมืองของไทย ซึ่งในจำนวน 10 ข้อนั้น ข้อ 7 และ 8 ได้กล่าวถึงหลักอภัยโทษ และอวิหิงสา

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

²⁸ เขียวชัย เอี่ยมวรเมธ, แปล. ปรัชญานิพนธ์ของขงเบ้ง. (พระนคร : สำนักพิมพ์สยามมิตร, 2516),

²⁹ เขียวชัย เอี่ยมวรเมธ, แปล. ปรัชญานิพนธ์ของขงเบ้ง., หน้า 40.

ซึ่งเมื่อพิจารณาในแง่ความหมายแล้ว ย่อมครอบคลุมถึงหลักเมตตาด้วย ดังคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า

อีกโทษะ ถือเหตุผลไม่โกรธา คือไม่เกรี้ยวกราด ไม่วินิจฉัยความและ
กระทำการด้วยอำนาจของความโกรธ มีเมตตาประจำใจไว้ระงับความเคือง
ขุ่น, อวิหิงสา ไม่หลงระเริงอำนาจ ไม่บีบบังคับกดขี่ มีความกรุณา ไม่หาเหตุ
เบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรายูว์...³⁰

4.2.3 ด้านเศรษฐกิจ

มีงานวิจัยหลายชิ้นที่พยายามศึกษาถึงความสัมพันธ์ของคำสอนขงจื้อที่ส่งผลใน
เชิงบวกต่อระบบเศรษฐกิจของคนจีนในหลายประเทศ เช่น สิงคโปร์, ไต้หวัน, ฮองกง รวมทั้ง
ในประเทศจีน และกลุ่มคนจีนที่อาศัยอยู่ในยุโรป ได้ข้อสรุปที่น่าสนใจอย่างที่อียิปต์ได้สรุป
เอาไว้ว่า

หลายต่อหลายอย่างได้วางอยู่บนประตูไปสู่กฎของลัทธิขงจื้อ ซึ่งแมกซ์ เว
เบอร์ได้ใช้มันเป็นเกณฑ์มองภูมิหลังทางเศรษฐกิจของจีน เช่นเดียวกับเซอร์แมน
คานันได้เข้ามาในด้านนี้ในห้าสิบปีต่อมา เพื่อดูความเจริญทางเศรษฐกิจของชาว
จีนโพ้นทะเล เห็นได้ชัดว่า ลัทธิขงจื้อเสมือนคฤหาสน์ ที่มีห้องมากมาย
โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มันยังเข้ากับวัตถุประสงค์ของนักสังคมวิทยา เพราะว่าคำสอน
ของขงจื้อจะเกี่ยวข้องระหว่างบุคคลและโลกทั้งใบนี้³¹

โอเคด เซนการ์ ได้ชี้ให้เห็นถึงความคล้ายคลึงระหว่างคำสอนโดยสังเขปของขงจื้อ
และกลุ่มผู้ศึกษาความสัมพันธ์ของมนุษย์เกี่ยวกับทฤษฎีการจัดการ หนึ่งในจำนวนนั้น ได้
กล่าวถึงลักษณะผู้นำซึ่งสะท้อนให้เห็นหลักการเหรินเข้ามาเกี่ยวข้องว่า “ผู้นำต้องเอื้อเฟื้อ เป็น

³⁰ พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**. (กรุงเทพฯ ฯ : พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิง
ศพพระครูประโชติวรคุณ (ทองอยู่ โชติวโร), 17 มีนาคม 2545), หน้า 100.

³¹ อียิปต์, **ไขปริศนาชาวจีน : แนวคิด ทัศนคติ และวัฒนธรรม เบื้องหน้าเบื้องหลังที่มีมนต์ขลังของ
ความเป็นจีน**. (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์แสงดาว, 2541), หน้า 125-126.

มิตร ชอบช่วยเหลือผู้อื่น และจริงใจในการปฏิบัติงานกับผู้ใต้บังคับบัญชา”³²

ในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้มีความพยายามนำหลักการเรื่องเมตตามาช่วยอธิบายสนับสนุนทางด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเรื่องคุณธรรมของการประกอบการ หรือกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจว่าจะต้องอิงอาศัยเมตตา ท่านเน้นว่า เศรษฐกิจที่ไม่มีคุณธรรมนั้นจะสร้าง

ปัญหาที่เลวร้าย ทำให้คนเห็นแก่ตัว เกิดการเบียดเบียน ครอบงำพินกัน มีการเอาัดเอาเปรียบทางด้านเศรษฐกิจ³³

นอกจากนั้น ท่านยังโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคำว่า เศรษฐี กับคำว่า เมตตาไว้น่าสนใจดังนี้

เศรษฐี เสฏฐ เสฏฐี...เสฏฐ แปลว่า ประเสริฐที่สุด, เสฏฐี แปลว่า มีความประเสริฐที่สุด นี่หลักการของเศรษฐีที่บริสุทธิ์ ที่เป็นปัจจัยสำคัญแก่สันติภาพ ก็คือเศรษฐีตามความหมายของพระพุทธศาสนานั้นแหละ เศรษฐีคือผู้มีเมตตากรุณา แล้วก็เลี้ยงคนยากคนจนเข้าใจ คนที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ เลี้ยงอย่างลูกอย่างหลาน ไม่ใช่เลี้ยงอย่างข้าทาสบริวารที่โหดร้าย³⁴

หากพิจารณาจากประเด็นดังกล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นว่า หลักเมตตา ย่อมเอื้อประโยชน์ต่อเศรษฐกิจ อย่างน้อยที่สุด ในการดำเนินกิจกรรม ก็จะไม่มีการเอาัดเอาเปรียบกัน ไม่มีการคดโกงเอาผลประโยชน์ของผู้อื่นมาเป็นของตนแต่ฝ่ายเดียว แต่มุ่งค้าขาย หรือประกอบกิจการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งจะส่งผลให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 128.

³³ พุทธศาสนิก, (นามแฝง). **ฟ้าสว่างทางธรรม**. (กรุงเทพฯ ฯ : ธรรมทานมูลนิธิ, 2543), หน้า 147.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

บทที่ 5

บทสรุป วิจารณ์ และข้อเสนอแนะ

5.1 บทสรุป

จากการศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อ และแนวคำสอนเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาททำให้เห็นว่า แนวความคิดทั้งสองระบบมีทั้งส่วนที่เหมือนและแตกต่างกันซึ่งสามารถประมวลสรุปได้ดังนี้

เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท มุ่งความเป็นไปแห่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ ซึ่งความเป็นไปดังกล่าวนี้ครอบคลุมพฤติกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ อย่างที่ท่านเรียกว่า เมตตากายกรรม เมตตาวาจากรรม และเมตตามโนกรรม เมตตาเริ่มต้นที่จิตภายในก่อน โดยอาศัยการฝึก อบรม หรือฝึกฝนให้เกิดขึ้นเป็นคุณธรรมประจำจิตใจก่อน แล้วจึงแสดงออกมาในรูปของพฤติกรรมภายนอกอันได้แก่ทางกาย และวาจา หน้าที่หรือกิจของเมตตาจึงอยู่ที่การทำประโยชน์เกื้อกูลเป็นที่ตั้ง เมตตาที่สมบูรณ์ดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งความสงบสุข ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันด้วยความไม่พยายามเบียดเบียนซึ่งกันและกันไม่ว่าจะโดยทางใด ๆ หรือวิธีใด ๆ ก็ตาม

เมตตาเป็นเรื่องของการหยิบยื่นให้ด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ปราศจากคตินหาราคะหรือความรักที่อิงอาศัยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ประกอบด้วยเมตตา เมื่อจะแสดงเมตตาให้ปรากฏ จะไม่คำนึงถึงประโยชน์ที่ตัวเองจะได้รับตอบแทน มุ่งแต่ที่จะให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์

เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทท่านจำแนกออกเป็น 3 ระดับ คือ 1) ระดับเมตตาพรหมวิหาร เมตตาในระดับนี้เป็นเมตตาระดับต้น ซึ่งยังมีการแสดงออกไปในลักษณะที่เจาะจง ยังไม่กว้างขวาง เช่น อาจจะแสดงเมตตาออกไปก็เฉพาะต่อบุคคลคนที่ตนรู้จัก หรือคนที่ตนรักเท่านั้น เช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ เพื่อน พี่ น้อง หรือญาติ เป็นต้น 2) เมตตาอัปมัญญา เป็นเมตตาระดับสูงขึ้นมาอีก เมตตาระดับนี้จะไม่คำนึงถึงเฉพาะคนที่ตนรู้จักเท่านั้น

แต่เป็นเมตตาที่แผ่ขยายแก่บุคคลอื่น สัตว์อื่นโดยทั่วไป หมายความว่า สามารถแสดงความเมตตาได้กับคนทุกคน สัตว์ทุกประเภทไม่เลือกที่รักมักที่ชัง 3) เมตตาเจโตวิมุตติ เป็นเมตตาของผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานจนได้สมาบัติ เมตตาในระดับนี้จะปราศจากนิเวศธรรมที่เป็นข้าศึกแก่ความดีทั้งปวง เพราะเหตุนี้ เมตตาในระดับเจโตวิมุตติจึงเป็นเมตตาที่ให้อานิสงส์มาก เพราะอาจส่งผลให้ผู้ปฏิบัติบรรลุธรรมชั้นสูงได้ หรือถึงแม้จะยังไม่บรรลุคุณพิเศษใด ๆ หากสิ้นชีวิตไปในขณะนั้น ย่อมส่งผลให้ผู้นั้นได้ไปบังเกิดในพรหมโลก

เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท ท่านกล่าวว่าเป็นสัพพัตถกัมมัฏฐาน คือ เป็นที่ตั้งแห่งการงานทุกอย่าง และไม่เลือกสถานที่ หมายความว่า ไม่ว่าจะกระทำสิ่งใด พูดสิ่งใด คิดสิ่งใดก็ตาม ถ้ามีเมตตาเป็นพื้นฐานประจำจิตใจแล้ว ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งสิ้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้พระสาวกเจริญกรรมฐานข้อนี้เนื่อง ๆ ดังนั้น แม้เมตตาจะไม่ใช่ว่าหัวใจคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท เหมือนอย่างเหรินที่เป็นหัวใจคำสอนของขงจื้อ แต่เมตตาก็มีบทบาทสำคัญที่ช่วยส่งเสริมความสงบสุขของคนในสังคมได้ไม่จำกัดขอบเขต บุคคลและสถานที่

เหรินในปรัชญาขงจื้อ ตามบทนิยามที่ขงจื้อให้ไว้ หมายถึงความรักในเพื่อนมนุษย์¹ ความรักในเพื่อนมนุษย์นี้ มีความหมายครอบคลุมพฤติกรรมทุกอย่างที่แสดงออกมาเป็นความดีงามในชีวิต ขงจื้อถือว่า เหรินเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ ตั้งแต่แรกเกิดเพียงแต่ยังไม่สมบูรณ์ ต้องอาศัยกระบวนการฝึกฝน ขัดเกลาทางครอบครัว และสังคมช่วยกันเพาะบ่มคุณธรรมเหรินให้มีความสมบูรณ์ เมื่อสมบูรณ์แล้ว บุคคลก็จะแสดงออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ตามสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง เหรินของขงจื้อจึงไปผูกติดอยู่กับหลักจารีตประเพณีทางสังคมด้วย ซึ่งลักษณะการผูกติดกับประเพณีดังกล่าวนี้ จะไม่พบในหลักเมตตาของพุทธปรัชญาเถรวาท อีกประการหนึ่ง พุทธปรัชญาเถรวาทก็ไม่ได้มองว่า เมตตานั้นเป็นคุณสมบัติติดตัวมาแล้วตั้งแต่แรกเกิด หากแต่เป็นคุณสมบัติใหม่ที่จะต้องเพิ่มใส่เข้าไปในจิตใจของบุคคลโดยกระบวนการฝึกฝนทั้งทางด้านกายวาจาและใจพร้อม ๆ กัน ว่ากันโดย

¹ The Analects, book 2:2.

ความหมายระหว่างเหริน กับเมตตาแล้ว ถือว่ามีความสอดคล้องกัน เพียงแต่ในรายละเอียด เมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาทจะมีความเคร่งครัดที่ไม่ยอมให้มีความรัก หรือความเสน่หาที่ปรารถนาคุณอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามาเกี่ยวข้อง พุทธปรัชญามองว่าความรัก ความเสน่หาที่ปรารถนาคุณเป็นปฏิปักษ์ต่อเมตตา ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องพยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้มีหรือเกิดขึ้นภายในจิตใจ

การนำเสนอเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อที่ปรากฏในคัมภีร์หลัก เช่น คัมภีร์ลุนฮื่อ (The Analects) ไม่มีการจัดประเภท ไม่มีการแบ่งระดับของเหรินชัดเจนเหมือนในพุทธปรัชญาเถรวาท เราจึงไม่อาจสรุปได้ว่าความรักประเภทต่าง ๆ ที่ประมวลมาจากคัมภีร์ขงจื้อนั้น ใช้ในความหมายของเหรินทั้งหมดหรือไม่ (หมายถึงในความหมายที่ขงจื้อใช้) เราจึงได้แค่ประมวลสรุปไว้ และจัดประเภทกันเองตามความเข้าใจของเราขณะที่พุทธปรัชญาเถรวาทจะมีความชัดเจนกว่า โดยเฉพาะในเรื่องของประเภทของเมตตาทั้ง 3 ประเภท (เมตตาทายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม) และเมตตาทั้ง 3 ระดับ (เมตตาทพรหมวิหาร เมตตาศัพ-มัณฺญา และเมตตาทเจโตวิมุตติ)

จุดมุ่งหมายของการสอนเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อมุ่งเรื่องการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ซึ่งก็สอดคล้องกับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท จะต่างก็แต่เพียงว่า ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมีการนำเรื่องของเมตตามาเป็นอารมณ์กัมมัฏฐาน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตภาวนาที่ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติบรรลุคุณพิเศษ และสามารถใช้เป็นฐานวิปัสสนานำผู้ปฏิบัติบรรลุมรรคผลนิพพาน เท่ากับว่าเมตตานั่นเป็นฐานให้แก่โลกุตระธรรมด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ไม่พบในจุดมุ่งหมายของเหรินที่ขงจื้อสอน

ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามหลักเหริน มุ่งไปที่ด้านการเมือง การปกครองเป็นหลักใหญ่ ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ขงจื้อให้ความสำคัญกับการเมืองการปกครองมาก อาจกล่าวได้ว่าชีวิตก็คือการปกครอง เริ่มตั้งแต่ตนเอง ก็ต้องปกครอง ดูแลตนเองให้เรียบร้อย เติบใหญ่มีครอบครัว ก็ต้องปกครองครอบครัวให้เรียบร้อย ในคัมภีร์ต้าฮุย (Ta Hsio) จึงบอกว่า ถ้าปกครองตนเองไม่ได้ ก็ปกครองครอบครัวไม่ได้ ถ้าปกครองครอบครัวไม่ได้ ก็ปกครอง

ประเทศชาติไม่ได้ การปกครองประเทศชาติจึงต้องเริ่มจากปกครองตัวเอง และปกครองครอบครัวให้ได้เสียก่อน²

พิจารณาในแง่ของผลเสียของการปฏิบัติตามหลักเหริน และหลักเมตตา พบว่า ทั้งขงจื้อ และพระพุทธเจ้าไม่ค่อยกล่าวถึงมากนัก อาจจะเรียกว่าแทบไม่มีเลย ส่วนใหญ่จะกล่าวถึงก็เฉพาะส่วนที่เป็นคุณ หรืออานิสงค์ หากจะมีกล่าวถึงบ้างก็เฉพาะในประเด็นการใช้เมตตาที่ขาดปัญญา ทำให้เปิดโอกาสแก่อกุศลธรรมอย่างอื่นเข้ามาทำหน้าที่แทน หรือเข้ามาขัดขวางให้เป็นอย่างอื่นไป

5.2 บทวิจารณ์

คำสอนในปรัชญาขงจื้อมีหลายประเด็นที่มีความสอดคล้องกับแนวคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท แม้เมื่อมีการศึกษาลงไปรายละเอียดแล้ว จะมีบางประเด็นที่แตกต่างกันบ้าง ก็ถือว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา สำหรับผู้วิจัยแล้วถือว่า ปรัชญาการณดังกล่าวนี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจ บางครั้งก็ชวนให้ตั้งข้อสงสัยที่อดจะเข้าข้างตัวเองไม่ได้ว่า ศิษย์รุ่นหลัง ๆ อาจจะได้รับอิทธิพลคำสอนจากพุทธปรัชญาเถรวาท แล้วก็นำมาสั่งสอนต่อ ๆ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งในคำสอนของขงจื้อไป

หลักเมตตาธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท และหลักคำสอนเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อ ก็เป็นอีกปรากฏการณ์หนึ่งของคำสอนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน แม้จะมีบางประเด็นแตกต่างกันบ้างดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่า บนพื้นฐานของการอยู่กันในสังคมนั้น ความรัก ความเข้าใจ ความเห็นอกเห็นใจ รู้จักเอาใจเขาใส่ใจเราถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นและขาดเสียไม่ได้ สภาพสังคมในช่วงสมัยที่ทั้งสองท่านมีชีวิตอยู่อาจจะถือว่าค่อนข้างจะเลวร้ายพอ ๆ กัน ทั้งสองท่านอยู่ในยุคของการแก่งแย่ง แย่งชิงอำนาจทางการเมืองการปกครอง ประชาชนในระดับรากหญ้าถูกใช้เป็นเครื่องมือการเมืองการปกครองโดยไม่คำนึง

² Ta Hsio, 9:.

ถึงความชอบธรรม³ ทำให้ทั้งสองท่านนำเสนอทางออกให้แก่ปัญหาเหล่านั้นได้อย่างสอดคล้องกัน เพราะจากสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน เราก็พอจะมีตัวอย่างให้เห็นกันได้ไม่ยากที่แนวคำสอน หรือแนวคิดต่าง ๆ ของคนอีกมุมหนึ่งของโลก ไปสอดคล้องกับแนวความคิดของคนอีกมุมหนึ่ง เราอาจกล่าวได้ว่า สามารถพบในทุกศาสตร์ ทุกสาขาวิชา ยิ่งเราได้ศึกษาศาสตร์แขนงต่าง ๆ มากขึ้น ๆ เราก็จะพบความเหมือนกันในบางแง่มุมตลอดเวลา ผู้วิจัยถือว่าเป็นเรื่องปกติ ขณะเดียวกันก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจอยู่ในตัว

5.3 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อ และเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท ทำให้ผู้วิจัยได้พบประเด็นใหม่ที่น่าสนใจและชวนให้มีการศึกษาทั้งในเชิงเดี่ยว และเชิงเปรียบเทียบ โดยเฉพาะกับพุทธปรัชญาเถรวาท เช่น

1. แนวคำสอนเรื่องเสี่ยวและแนวคำสอนเรื่องกัตถุญญ มีประเด็นหลายอย่างที่ น่าสนใจ โดยเฉพาะอิทธิพลของคำสอนดังกล่าวที่มีต่อสังคมจีน และสังคมไทย บทบาทของเสี่ยว และบทบาทของกัตถุญญในประเด็นต่างๆ ซึ่งมีรายละเอียดที่น่าสนใจควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

2. แนวคำสอนเรื่องจาริต (หลี่) ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่มีบทบาทอย่างยิ่ง ขงจื้อใช้หลี่พัฒนาบุคลิกภาพของคน พัฒนาสถาบันครอบครัวอย่างไรบ้าง หลี่มีความเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองอย่างไรบ้าง ทั้งมีความสัมพันธ์กับหลักคำสอนเรื่องเหริน หรือเรื่องอื่น ๆ อย่างไรบ้าง ประเด็นดังกล่าวนี้ก็ชวนให้ได้มีการศึกษารายละเอียดเช่นกัน

³ ดูบทสรุปเรื่องบริบททางการเมืองที่เกี่ยวข้องในสังคมจีนยุคขงจื้อ และสังคมอินเดียสมัยพุทธกาลเพิ่มเติมใน พระมหากวีวิชญ์ ชีรปญโญ (ศรีชะอาจ), การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองของขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542, หน้า 6- และ 63-65.

บรรณานุกรม

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ

(1) ภาษาไทย

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. พระไตรปิฎกและอรรถกถา 91 เล่ม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์จัดพิมพ์, 2542.

(2) ภาษาอังกฤษ

Lagge, James (trans.) **The Analects of Confucius**.

<http://www.sacred.texts.com/cfu/analects.html>.

----- . The Doctrine of Means.

<http://www.chinapage.com/confucius/classic/english.html>

----- . **The Chinese Classics in Five Volumes**. Hong Kong : Hong Kong University Press, 1960.

Muller, Charless (trans.) **The Analects of Confucius**.

<http://www.human.toyogakuen-u.ac.jp/~acmuller/contao/analects.html>

Pound, Ezra (trans.) **Confucius : The Great Digest, The Unwobbling Pivot, The Analects**. A New Directions Book, 1951.

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ

(1) ภาษาไทย

คณิน บุญสุวรรณ, ผู้แปล. **จีนสามยุค**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2547.

เจนธรรม นำกระบวนยุทธ์. **ปรัชญาจีน**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์น้ำฝน, 2540.

จ่านงค์ ทองประเสริฐ, ผู้แปล. **ป่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค 1 - 5**. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์, 2538.

เจ้าหุຍ. **ฉางท่วนจิง**. (อริคม สวัสดิญาณ ผู้แปล). กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2540.

เดชชาติ วงศ์โกมลวิเศษฐ์. **ประวัติปรัชญาจีน**. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย, 2505.

ไคซากุ อีเคดะ. **มนุษยนิยมแนวใหม่**. (ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ แปล). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
เคล็ด
ไทย, 2541.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. บรรณาธิการ. มหาจุฬาฯ วิชาการ : **ปรัชญาบูรพทิศ**. กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.

เชียรชัย เอี่ยมวรเมธ, ผู้แปล. **ปรัชญานิพนธ์ของขงเบ้ง**. พระนคร : สำนักพิมพ์สมานมิตร,
2516.

นวม สงวนทรัพย์, พ.อ. **ปรมาจารย์ขงจื้อ**. กรุงเทพฯ : จักรานุกูลการพิมพ์, 2520.

น้อย พงษ์สนิท. **ปรัชญาจีน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2533.

ปิ่น มุกุกันต์, พันเอก. **บันทึกธรรม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2526.

----- . **แนวการสอนธรรมะ ตามแนวหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี**. กรุงเทพฯ :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

ประชา ศิลป์ชัย, ผู้แปล. **คัมภีร์หลุนหวิ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, 2543.

เฟิงอิวหลัน, ศาสตราจารย์. **ปรัชญาจีน จากขงจื้อถึงเหมาเจ๋อตง**, ส. สุวรรณ แปล. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์พิราบ จัดพิมพ์, 2544.

----- . **ปรัชญาจีน**. (ส. สุวรรณ แปล) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พิราบ, 2544.

พิฑูร มลิวัดย์, ผู้เรียบเรียง. **อภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 6**. กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, มปป.

พุทธทาส ภิกขุ. **ใครคือใคร**. กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร, 2527.

พิน ดอกบัว. **ปวงปรัชญาจีน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2532.

พระอนุรุทธาจารย์. **กัมมัฏฐานสังคหวิภาค ปริเฉทที่ 9**. พระนคร : คณะนักศึกษากิจธรรม
จัดพิมพ์, 2507.

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ : มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.

-----พุทธธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

----- . วัฒนธรรมไทย สู้อยู่เป็นผู้นำและเป็นผู้ให้. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงาน
คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติจัดพิมพ์, 2537.

-----.“เวฬุวันมหาวิหาร เมืองราชคฤห์” ใน พุทธสถานอินเดีย. มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัยจัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ชนมายุ 80 ปี พระสุเมธาธิบดี (ทศตสุทธิเถระ)
16 สิงหาคม 2541.

----- . ธรรมบุญชีวิต. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระครู
ประโชติวรคุณ (ทองอยู่ โชติวโร), 17 มีนาคม 2545.

พระสัทธรรมโชติกะ ธรรมจาริยะ. สมถกัมมัฏฐานที่ปณี. กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิสัทธรรมโชติกะ
จัดพิมพ์, 2521.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. วิสุตติมรรคแปล ภาค 2 ตอนที่ 1. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย จัด
พิมพ์, 2532.

----- . วิสุตติมรรคแปล ภาค 3 ตอนที่ 1. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย
จัดพิมพ์, 2542.

----- . มังคลัตถที่ปณี แปล เล่ม 2. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์,
2538.

----- . ตติยสมันตปาสาทิกา แปล ตอนที่ 1. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย
2534.

----- . ปฐมสมันตปาสาทิกาแปล ภาค 2. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2527.

----- . สมันตปาสาทิกาแปล ภาคที่ 3 ตอนที่ 2. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราช
วิทยาลัย, 2532.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. สมณุตปาสาทิกา นาม วินยภูฏกถา ปฐโม ภาค. กรุงเทพฯ ฯ :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532.

----- . อภิธมฺมตฺถวิภาวีนียา ปญฺจิกานาม อตฺถโยชนา (ตติโย ภาค)
กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2532.

----- .สทศมมุขปาฐินี ทูตโย ภาโค. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531.

----- .อภิธรรมัตถสังคหบาลี และอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา แปล. กรุงเทพฯ ฯ :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.

----- .ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2531.

----- .พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527.

----- . ชัมมปัทฏฐคาถาแปล ภาค 1 . กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2528.

----- . ชัมมปัทฏฐคาถาแปล ภาค 2 . กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2532.

----- . ชัมมปัทฏฐคาถาแปล ภาค 6 . กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2528.

----- . ชัมมปัทฏฐคาถา อภฺฐโม ภาโค. กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
2528.

ยิปซี. ไขปริศนาชาวจีน : แนวคิด ทศนคติ และวัฒนธรรมเบื้องหน้าเบื้องหลังที่มีมนต์ขลัง
ของ ความเป็นจีน. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์แสงดาว, 2541.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525. กรุงเทพฯ ฯ : อักษรเจริญ
ทัศน์, 2539.

ล. เสถียรสุด. ผู้แปล. คัมภีร์ขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ก.ไก่, 2536.

ละเอียด ศีลาน้อย. ผู้แปล. สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2535.

หลี่ฉางจื้อ. เจาะประวัติขงจื้อ. สิ้น วิภาวสุ แปล. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาพันธ์
, 2537.

เลี้ยงเชียง, พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, 2538.

----- .ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, 2535.

วิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, กรม. การจัดการเรียนรู้อุฬาราชวิทยาลัย กลุ่มสาระการ
เรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน
พุทธศักราช 2544. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2546.

ศักดิ์วี. ผู้แปล. คัมภีร์ทางสายกลางขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2536.

สุวรรณ สถาอานันท์. **กระแสด้านปรัชญาจีน : ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจและจารีต.**

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

-----**ความเรียงใหม่หรือสร้างปรัชญาตะวันออก.** กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **เมธีตะวันออก.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2522.

อาร์ชี เจ บาห์ม, ศาสตราจารย์. **หลักคำสอนของขงจื้อ.** กรุงเทพมหานคร ไชยชนะสาร แพล. กรุงเทพฯ
: สำนักพิมพ์เคลฟี, A.D. MCMXC.

อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะ **ผู้จากไปท่ามกลางความเลียดตายอาลัยรักของสาธุชนพุทธบริษัท
ทั่วไป.** กรุงเทพฯ ฯ : หอรัตนชัยการพิมพ์, 2510.

องชก. **ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน.** อธิคม สวัสดิญาณ แพล. กรุงเทพมหานคร : สำนักเต้า
ประยุกต์, 2540.

(2) ภาษาอังกฤษ

Bahm, Archie J, **The Heart of Confucius.** New York : John Weatherhill, inc., 1969.

Chen Jingpan, **Confucius as Teacher.** Malasia : Delta Publishing Sdn. Bhd., 1993.

Chinkung, Ven Master. **Buddhism : The Wisdom of Compassion and Awaking.** Taiwan :
The Corporate Body of The Buddha Educational Foundation, 1999.

Fung Yu-lan, **A History of Chinese Philosophy 2 Vols.** Princeton University Press, 1952.

Leonars Shihlein Hsu, **The Political Philosophy of Confucianism.** London : Curzon Press,
1975.

Moore, Charles A. (ed.) **The Chinese Mine.** An East-West Center Book, 1974.

Munro Donald J. **The Concept of Man in Early Chinese.** Stanford : Stanford University
Press, 1969.

Narasu, P. Lakshmi. **The Essence of Buddhim.** New Delhi : Asian Educational Services,
1993.

Narada. **The Buddha and His Teaching.** Taiwan : The Corporate Body of The Buddha
Foundation, 1988.

Radhakrishnan and P.T. Raju, (ed.) **The Concept of Man.** London : George Allen & Unwin Ltd., 1960.

Radhakrishnan, (ed.). **History of Philosophy : Eastern and Western.** London : George Allen & Unwin Ltd., 1967.

ค. วิทยานิพนธ์

(1) ภาษาไทย

บัณฑิตวิทยาลัย. **บทคัดย่อวิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต.** กรุงเทพฯ ฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545.

มาลี ศรีเพชรภูมิ, การศึกษาวิเคราะห์เรื่องความดีในปรัชญาจีนสมัยโบราณ. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526

ปกรณ์ ลิ้มปยุตธรรม. ปรัชญาเกี่ยวกับมนุษย์ของจูสี. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

พระมหาบุญเรือน ปภังกร (พิลาพันธุ์). การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

พระมหาบุญเรือง ปญญาวัชโร(เจนทร). การศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษย์นิยมในปรัชญาขงจื้อ. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2541.

พระมหาอภิวิชญ์ ธีรปญฺโญ(ศรียะอาจ). เปรียบเทียบปรัชญาการเมืองของขงจื้อกับพุทธปรัชญาเถรวาท. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542

อากาศโรจน์วรรณสินธุ์. การศึกษาเปรียบเทียบความคิดทางการเมืองของขงจื้อกับเหมาเจ๋อตุง. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524

(2) ภาษาอังกฤษ

Rassagala Seewali Thero, Ven. **A Critical Study of Ethical Problems of Bodhisatta's
Karuna in Jataka Stories.** Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya
University, 2542.

ประวัติผู้วิจัย

สถานะ :

- ชื่อ : พระมหาขวง ฉายา ทิวากโร นามสกุล คนทา
เกิด : วันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2507
สถานที่เกิด : บ้านมาบสมอ ต.ท่าโรง อ.วิเชียรบุรี จ.เพชรบูรณ์
อุปสมบท : ที่วัดในเรืองศรี ต.ท่าโรง อ.วิเชียรบุรี จ.เพชรบูรณ์ เมื่อปี พ.ศ. 2529
การศึกษา : เปรียญธรรม 9 ประโยค

หน้าที่การงาน :

- ครูสอนพระปริยัติธรรม ประจำสำนักเรียนวัดป่าอมวิเชียรโชติการาม
- ครูสอนวิชาพระพุทธศาสนา ในโรงเรียนของรัฐ ใน อ.เมือง สมุทรสาคร
- กรรมการตรวจบาลีสนามหลวง
- วิทยากรอบรม บรรยายธรรม ตามสถาบันการศึกษา และสถานีวิฑู

สังกัดวัด :

- วัดป่าอมวิเชียรโชติการาม ต.มหาชัย อ.เมือง จ.สมุทรสาคร